Микола Жарких

Міфічне «завоювання Києва» Гедиміном

Київ, 1 травня – 2 червня 2018 р.

До уваги читачів

Даний документ можна завантажити з мого персонального сайту, з HTML-версії роботи, за адресою
www.m-zharkikh.name/uk/History/Monographs/Essays/FalseGedyminKyiv.html
В HTML-версію можуть вноситись невеликі виправлення та доповнення.
В HTML-версії доступні зображення великого розміру, які в даний документ вставлено у зменшеному розмірі.

Сокращенная русская версия:
www.M-Zharkikh.name/ru/History/Monographs/Essays/FalseGedyminKyiv.html

Shortened english version:
www.M-Zharkikh.name/en/History/Monographs/Essays/FalseGedyminKyiv.html

Дана версія документа згенерована 16 червня 2017р.

Зміст

Вступ

Ох ты ёж,
Горемычный ёж,
Ты куды ползёшь,
Куды ёжисси?

Ніякий Гедимін ніякої битви на Ірпіні ні з ким не мав – ані з руськими князями, ані з татарами. Ні в 1323 і ні в жодному іншому році.

Якщо ви, читачу, знаєте про це і згодні з цим твердженням – можете далі моєї статті не читати, бо ви й так маєте правильне уявлення про предмет.

Сенс читати статтю є тільки тоді, якщо ви хочете скласти собі уявлення, як виникла і розвивалась в нашій «історіографії» оця фантазія. Також якщо ви вірите в реальність битви – можете переглянути статтю (починаючи з висновків), хоча я й маю великі сумніви, що зумію переконати когось з ірпіно-битво-любів.

Я хотів був назвати статтю «Жертви Ірпінської битви» й дати як епіграф відомі слова «Неначе люди подуріли – / На Ірпінь-ріку всі ідуть», але:

1, така назва була би не зовсім точною, бо є науковці, котрі відкидають цю міфічну «битву» (і мають в цьому повну слушність) – їх ми також послухаємо;

2, такий епіграф не скрізь зустрічає розуміння. Тому я його повністю викреслив, щоб і сліду від нього не лишилось, і поставив інший – про горопашного їжачка.

Оскільки міфічні, вигадані події не можуть мати справжніх джерел, стаття буде присвячена виключно історіографії питання. Ми будемо читати думки «істориків» починаючи від першої звістки у 1530-х роках і закінчуючи 2017-м роком, а потім подивимось, чи не можна видобути з цього щось повчальне.

У виписках вживаються кольори і позначення:

– цифрою (1) і зеленим тлом – виділено праці, автори яких повністю заперечують реальність «битви», подаючи для цього аргументацію;

– цифрою (2) і зеленим тлом – виділено праці, автори яких повністю заперечують реальність «битви», не подаючи аргументів (проста констатація);

– цифрою (3) і жовтим тлом – виділено праці, автори яких висловили аргументовані сумніви щодо реальності «битви», але не відкинули її категорично;

– цифрою (4) і жовтим тлом – виділено праці, автори яких просто констатували сумнівність «битви», але не відкинули її категорично;

– цифрою (5) і червоним тлом – виділено праці, в який дана повна віра фантазіям про «битву» і зроблено спроби «аргументувати» ці фантазії;

– цифрою (6) і червоним тлом – виділено праці, в який дана повна віра фантазіям про «битву» без аргументації (проста констатація);

– цифрою (7) і фіолетовим тлом – виділено праці, в яких я сподівався знайти висловлювання щодо «битви», але їх там нема (отже, позиція автора не з'ясована).

16 ст.

(6) 1530-і рр. «Баснословний початок Литви»

Всі оповідання про міфічну «Ірпінську битву» походять з одного тексту. Його запустив на орбіту невідомий на ім'я автор повісті «Баснословний початок Литви» (БПЛ), котра поставлена в ряді списків перед «Вітовтовим літописом».

Текст у складі «Баснословний початок Литви» + «Вітовтів літопис» я називаю «Литовським літописом» (докладніше – в моїй роботі «Дві традиції літописання Великого князівства Литовського»).

Наведу три висновки з цієї роботи, істотні для нашої теми:

1, БПЛ була написана в 1530-х роках;

2, всі 6 списків БПЛ походять від одного протографа (Лит0Л);

3, «Баснословний початок Литви» не має ніякої вартості історичного джерела і не повинен використовуватись для історичних реконструкцій. Всі праці, які спираються на дані БПЛ, слід безумовно вважати помилковими [*Жарких М. І.* Дві традиції літописання Великого князівства Литовського. – К.: 2016 р., розділ «Баснословний початок Литви»].

Анонімний автор БПЛ показав немалий літературний хист і склав дуже зручну повість, підхлібну литовському національному почуттю: литовці, почавши з мізерного клаптика землі над Німаном, розкидали всіх ворогів, били їх направо й наліво і так утворили велику державу. Руські землі увійшли до неї **за правом завоювання** (за нормами права 16 ст. це була вирішальна підстава для володіння).

Тому ця повість цікава для історіографії (історії історичної думки), історії літератури та історії суспільно-політичних ідей свого часу, тобто 16 ст. Нічого реального про Гедиміна автор БПЛ не знав (як не знав уже автор «Повісті про Вітовта» в 1392 році), а ті реальні відомості, котрі були збережені у польських та німецьких історичних творах, ще не були відомі в Литві (вони почали поширюватись у Литві від середини 16 ст. і вплинули, зокрема, на Лит1Л – «Хроніку Биховця»).

Щоб два рази не вставати й не писати окрему статтю під назвою «Міфічне завоювання Волині Гедиміном», я тут і далі цитуватиму не тільки оповідання про «Ірпінську битву», але також і про «похід на Волинь» – там, де ці оповідання стоять поруч. Отже, прочитаємо фрагмент БПЛ про «похід Гедиміна» за одним з найдавніших списків – Лит2Л [ПСРЛ, 1980 г., т. 35, с. 95 – 96]:

О великом князи Кгиндимине
и о битве с князем Владимером володимерским

(1) И впокоивши землю Жомоитскую от немцов, и пошол на князи рускии, и приде напервеи к городу Володимеру. И князь Владимер володимерскии, собравшися с людми своими, и вчинит бои лют с князем великим Кгидимином. И поможе бог великому князю Кгидимину, иж князя Володимера володимерского убил и рать его всю побил, и город Володимер возмет.

(2) И потом поиде на князя Лва луцкого. И князь Лев услышал, што князя Володимера литва убила и город Володимер узяли, и он не смел противу его стати, и побежит до князя **Рвоегана** [sic! в інших списках – Романа. М. Ж.], до зятя своего, к Брянску. А князи и бояре волынскии били челом великому князю Кгиндимину, абы в них пановал и господарем у них был, а земли их не казил. И князь великии Кгиндимин, укрепивши их присягою и оставивши наместников своих у них там, и начне княжити.

(3) А потом на зиму шол до Берестья и з Берестья вси воиска свои роспустил, а сам у Берестьи зимовал.

(4) И скоро Велик день минул, и он, собравши вси силы литовскии и жомоитскии, и рускии, и поиде на другои недели по Велице дни на князя Станислава киевского, и пришед возмет город Оуручеи и город Житомир.

(5) И князь Станислав киевскии, обославшися с князем Олгом переяславским и с князем Романом брянским, и с князем волынским, которого князь великии Кгиндимин выгнал з Луцка, и собралися вси у великом множестве людеи своих руских, и поткалися вси с князем великим Кгиндимином на рецѣ на Рпени под Белым городом, у шести милях от Киева.

(6) И вчинили бои и сѣчу велику, и поможе бог великому князю Кгиндимину, и побет усих князеи руских наголову, и воиско их все побитое на месцу зостало, и князя Лва луцкого, князя Олга переяславского убил, и в мале дружине Станислав киевскии з Романом брянским утекут до Брянска, а князь великии Скиндимин [sic!] оступит Белгород.

(7) И горожане видечи, иж господарь их з воиска побег, а воиско все наголову поражоно, и они, не хотечи противитися воиску так великому литовскому [и передалися з городом князю Кгидимину, и прысягу вчинили служыти к Великому князству Литовскому] [в Лит2Л ця фраза пропущена, доповнено з Лит5Л – М. Ж.].

(8) И затым князь великии Кгиндимин пошол со всими силами своими до Киева и обляже город Киев, и кияне почалися ему боронити. И лежал князь великии Кгиндимин под Киевом месяц,

(9) а затым здумали межи собою горожане киевскии, иж моцы великого князя не могли терпети болши того без господаря своего, великого князя Станислава киевского. И вслышали то, иж Станислав утек от Кгиндимина и воиско господаря их побито, а в них нет зоставы никоторое, а князь их ни зоставил. И они, змовившися одномысленнѣ, поддалися великому князю Кгиндимину, и шедши з города со кресты игумены и попы и дьяконы, и ворота городовыи оттворили, и стретили великого князя Кгиндимина честно, и вдарили ему челом, и поддалися служити ему, и присягу свою великому князю Кгиндимину на том дали, и били челом великому князю Кгиндимину, штобы от них отчизны их не отнимал. И князь Кгиндимин при том зоставил и сам честно у город Киев уехал.

(10) И слышали то пригородки киевскии, Вышегород, Черкасы, Канев, Путимль, Слеповрод, што кияне передалися з городом, а господаря своего слышали, иж втек до Брянска, а силу его всю побиту, и вси пришли до великого князя Кгиндимина и с тыми вышереченными пригородки киевскими подалися служити, и присягу на том дали великому князю Кгиндимину. И переяславляне слышали, иж Киев и пригородки киевскии подалися великому князю Кгиндимину, а господарь их князь Олг от великого князя Кгиндимина убит, и они, приехавши, и подалися з городом служити великому князю Кгиндимину, и присягу свою на том дали.

(11) И князь великии Кгиндимин, узявшы Киев и Переяславль и вси тыи вышеиреченныи пригородки, и посадил на них князя Миндовгова сына Олкгимонта, великого князя Олшанского, а сам з великим веселием у Литву возвратися.

О князи Станиславе киевском,
которого выгнал князь Кгиндимин с Киева

(12) В тот час будучи князю Станиславу киевскому у Брянску, выгнаному от великого князя Кгиндимина, и прислал ему князь резанскии Иван, будучи у старости своеи, просячи его, абы до него ехал и дочку у него понял, именем Олгу, бо сына не мел, толко одну дочку, и по смерти его, абы был великим князем резанским. И князь Станислав до него ехал, и дочку у него понял, и по смерти его был великим князем резанским.

(13) А князь великии Кгиндимин, прогнавши князеи руских и от немец землю свою упокоивши, и пановал много лѣт во в покои.

Дослідники слушно відзначили, що процитований фрагмент не має великих різночитань у всіх 6 списках; деякі різночитання показані у моїй порівняльній таблиці, з якої також можна переконатись у цьому.

Також нам треба звернути увагу, що в даному оповіданні, як і в «литовському» літописі в цілому, ніде нема абсолютних дат. На параграфи цього оповідання я при потребі буду посилатись БПЛ-1 і т.д.

Православних князів на ім’я Станіслав ніколи не існувало, але про це знають тільки відставні фізики-теоретики, котрі дослідили князівський іменослов Печерського синодика (1483 – 1530 рр.). Автор же БПЛ, працюючи у Вільні у середовищі переважно католицькому (в якому ім’я *Станіслав* дуже поширене), не відчував контрасту католицького й православного іменословів так гостро і дав своєму герою таке незвичне ім’я, чим збаламтив багато поколінь «дослідників». А це була – просто вигадка!

(6) 1560-і рр. «Хроніка Биховця»

Те, що було сказано про «Баснословний початок Литви», стосується і пізнішого твору – Лит1Л (Хроніки Биховця), написаного, орієнтовно, в 1560-х роках (докладніше – в розділі «Хроніка Биховця» згаданої роботи «Дві традиції літописання Великого князівства Литовського»). Тут давній «литовський» літопис значно перекомпоновано і перероблено, зокрема, з використанням хроніки М. Кромера (1555 р.). Але ця переробка не торкнулась оповідання про «похід Гедиміна», котре лишилось у практично незмінному вигляді [ПСРЛ, 1975 г., т. 32, с. 136 – 137] (і справді, вдосконалювати там нема чого).

Значення Лит1Л для історіографії нашої теми полягає:

– в тому, що він був активно використаний М. Стрийковським і в такий спосіб сильно вплинув на всю подальшу історіографію;

– в тому, що цей літопис був опублікований першим з усієї групи «литовських» літописів – ще у 1846 р., тоді як повний корпус цих літописів був надрукований у 1907 р. (ПСРЛ, т. 17). Тому дослідники 2 пол. 19 – поч. 20 ст. змушені були оперувати цим літописом.

Окрім того, всі літературні жанри добрі, окрім нудного. А Лит1Л – твір талановитий, ніяк не нудний (хоча й БПЛ також несогірший в цьому плані). Тому це гладеньке й легко зрозуміле оповідання охоче цитувалось і переповідалось – пізнішим авторам не треба було нічого обмірковувати й домислювати самостійно, все це зробив за них автор 16 ст.

(6) 1578-і рр. О. Гваньїні

Італійський офіцер у польській службі Алессандро Гваньїні (1538? – 1614) в 1578 році опублікував свій «Опис Європейської Сарматії» [Sarmatiae Europeae Descriptio […] Alexandri Gwagnini. – [Kraków:] 1578. – різна пагінація]. Як показав мій аналіз, він скористався з Лит1Л, зокрема, в розділі «Литва» (арк. 10) маємо скорочений виклад «походу Гедиміна на південь», зі збереженням всіх фактичних даних, під датою 1304 р.

(6) 1582 р. М. Стрийковський

«Хроніка польська, литовська, жемайтська і всієї Русі», написана польським шляхтичем Матвієм Стрийковським (1547 – 1586..1593), була вперше надрукована у Кенігсберзі в 1582 р. і справила велетенський вплив на всю наступну історіографію. «Походу Гедиміна» він присвятив цілий 3-й розділ 11-ї книги, який я наведу у російському перекладі А. Ігнатьєва (2013) з видання М. Малиновського [*Stryjkowski M.* Kronika polska, litewska, żmódzka i wszystkiej Rusi. – Warszawa : 1846, t. 1, s. 362 – 368].

Ви спитаєте: а чому не за українським перекладом, «опублікованим» у Львові в 2011 році? – Так його в Мережі немає, а переклад Ігнатьєва – є. Тому довелось слово «опублікованим» узяти в лапки. Без російських перекладів історичних джерел ми в найближчі десятиліття прожити не зможемо.

В тексті перекладу півжирним перекладач виділив підзаголовки, котрі у Стрийковського поставлені на берегах для полегшення орієнтації у змісті. Оскільки текст М. С. приблизно в 4 рази довший за текст БПЛ, я виділив піщаним тлом фрагменти з БПЛ, а решта належить М. С. Параграфи пронумеровані всуціль, так що на них будемо посилатись як на Стр-1 і т. д.

**О занятии и овладении Владимирским,
Луцким и Киевским княжествами, победе Гедимина
и побитии русских князей в году 1319**

(1) Когда Гедимину с литовцами и с ними жмудинам после былых тревог от немцев улыбнулась удача и фортуна отвратила свой слепой изменчивый лик от прусских и лифляндских крестоносцев, Гедимин вырвал из-под их власти всю Жмудскую землю, старост их погромил и распугал и, благодаря отваге литовцев и жмудинов, наголову разгромил большое крестоносное войско над Земилой и Акменой.

(2) А великого маршала и гетмана всех прусских земель Генриха фон Плоцке, разорявшего Жмудь с другим огромным немецким войском, налетев, убили в лесу за Медниками, как пишут Меховский и Длугош, погромили всех до единого и убили самого свирепого (nasrozszego) из комтуров. Медники, которые ныне зовутся Ворнями [Варняй. – А. И.]. И теперь уже крестоносцы не смели наезжать на Литву так беспечно, как раньше, посмотрев и убедившись в их отваге, предусмотрительности и готовности [сражаться] против себя.

(3) И в то же время приступили к жестокой и неправедной войне в Поморской земле, [находившейся] под властью Владислава Локетка. Поэтому прусский магистр Карл Тревир и его комтуры взяли двухлетнее перемирие с Гедимином, великим князем Литовским, чтобы, будучи в большей безопасности от литовцев, оказаться сильнее по отношению к полякам.

(4 = БПЛ-1) Гедимин же, хорошей войной учинив себе добрый мир с немцами, хоть и временный, но необходимый, в том же 1320 году, не снимая с

себя доспехов, с тем же войском литовским, жмудским и новогрудским, а также с полоцкой русью, двинулся против волынских князей, которые выбились из под его власти и, видя, что он занят [войной] с прусскими крестоносцами, вместо помощи еще и учиняли набеги на завилийские и новогрудские владения Литвы.

(5 = БПЛ-1) **Битва Гедимина с волынцами**. Сначала [Гедимин] обратился против владимирского князя Владимира и, подступив к Владимиру (Волынскому), добывал замок и город упорным штурмом, но русаки оборонялись столь же храбро, отбивая литовцев от стен различной стрельбой и снарядами (pociskami). Для снятия осады [сражаться] против Гедимина прибыл сам владимирский князь Владимир со своими людьми и татарской подмогой; тем смелее Гедимин выстроил против него литовцев и жмудинов. И, не откладывая желанной битвы, тут же под замком обе стороны запальчиво сошлись с разноголосым гиканьем, бряцанием оружия и конским ржанием, взлетавшими выше облаков, стремясь в открытую померяться оружием, саблями и копьями. Татары же, заезжая обычным танцем и [стреляя] из луков, беспрерывно разрывали литовский [строй], пока Гедимин не отразил их, выстроив несколько сот пеших жмудинов с копьями, самострелами (pociskami) и с пращами (procami) между конными литовцами и русскими и татарскими полками. [Татары], у которых не было пехоты, начали обращаться в бегство, а литовцы гнались за ними, били, рубили и хватали [в плен]. А русаки с замковых и городских стен кричали на своих, взывая к ним и напоминая, чтобы своих не выдавали.

(6 = БПЛ-1)**Князь Владимир убит литовцами**. А когда упорхнули татары, на которых надеялся Владимир, и своих волынцев он не смог привести в первоначальное состояние, то сдерживал литовцев с малым числом владимирских рыцарей и сам смело напирал (однако, как гласит латинская поговорка, temerarios ausus, temerarii sequuntur euentus, отчего я и сам разок пострадал). И когда упорно пробивался сквозь литовские полки, исполняя долг доброго гетмана и храброго рыцаря, то был убит на поле боя. А остальные волынцы, видя, что [их] князя и вождя не стало, сразу же с великими и жалостными сетованиями побежали врозь кто куда мог, а другие сдавались победителям литовцам.

(7) **Литва силой завладела Владимирским княжеством**. А осажденные, видя гибель своего господина и победу литовцев, тут же с Владимирским замком и с городом сдались на милость победителя Гедимина, великого князя Литовского, и принесли ему присягу верности. А затем Гедимин завладел и всем Волынским княжеством в результате той победы и добровольного подчинения обывателей, когда [те] увидели, что противиться было трудно.

(8 = БПЛ-2) **Гедимин завладел Луцким княжеством**. Разместив во Владимирском замке и городе [Владимире] своих старост и литовских рыцарей, [Гедимин] двинулся к Луцкузавершать свою победу [войной] против князя

луцкого, потому что во время войны с крестоносцами [тот] отнял было [у Литвы] Дрогичин и Брест Литовский.

(9 = БПЛ-2) И хотя Лев, упомянутый князь луцкий, и имел кое-какое наспех собранное войско, но, устрашенный судьбой своего приятеля, владимирского князя Владимира (узнав, что тот разбит и убит литовцами), не дожидаясь гедиминовых сил, бежал до самого Брянска Северского к своему зятю Роману Брянскому.

(10 = БПЛ-2) А как только Гедимин осадил Луцкий замок, бояреи чернь, видя, что князь их сбежал и всех бросил (wydal), не пожелали противиться великому князю Гедимину и все единодушно [покорились] его силе и пошли под его власть со всем Луцким княжеством и с его пригородками.

(11 = БПЛ-2) И дали ему присягу потомственной верности, которую Гедимин ласково принял, а для лучшего утверждения и закрепления своей победы укрепил луцкий замок и другие пригородки и разместил [там] литовское рыцарство и [своих] старост.

(12 = БПЛ-3) Потом, овладев оставшимися пригородками князя Луцкого, [Гедимин] с войском двинулся к Берестью и там, в Берестье, по заслугам щедро наградив своих панов и рыцарей, на время распустил по домам литовское и жмудское войскопередохнуть от трудов после недавней войны с орденом и русской [войны].

(13 = БПЛ-3) А сам в течение зимы отдыхал в Берестье, занимаясь текущими делами и земскими нуждами, и в это время готовил оружие и различное военное снаряжение для тайно замышлявшейся [им] новой войны против киевского князя Станислава. [Он] воевал с большей выгодой (pozytkiem), чем мы сейчас, хотя пушек и не имел.

(14 = БПЛ-4) **Гедимин с литовцами [идет] на Киев**. Потом в 1320 году, известив всех своих жмудских, литовских, новогрудских и полоцких бояр, [Гедимин] собрал огромное войско, и вскоре после Пасхи (Wielkiej Nocy), в наиболее подходящее для войны время, когда новая трава для корма коней уже под ногами, а весна готовит необлаченным (neodzianem) рыцарям прелестное раннее цветение, двинулся из Берестья против князя Станислава Киевского,

(15) который в то время титуловался (sie z przodkow pisal) русским монархом или самодержцем (jedynowlajca), как ныне [царь] Московский.

(16 = БПЛ-4) **Литовцы взяли Овруч и Житомир**.

(17) Спокойно пройдя луцкие и волынские земли, [уже] подчиненные себе, [Гедимин] первым делом подступил под Овруч, замок князя Станислава, который взял силой, оставив там литовский [гарнизон], а потом осадил Житомир, где собралось много киевской шляхты, которым тоже завладел в результате сдачи ([ибо замок] усиленно штурмовали, и оборонявшие его русские изнемогли). А выпроводив русских старост и рыцарей, для обороны в замке и в городе посадил

своих литовцев. Потом двинулся далее в киевские волости, разрушая и сжигая все, что попадалось [под руку].

(18 = БПЛ-5) Видя это, киевский князь Станислав решил на насилие (gwalt) отвечать насилием и литовцев, бывших рабов (niewolnikom) своих предков, не дожидаться в Киеве, а преградить им путь оружием.

(19) **Nam tuares agitur, pai ies guum proximus ardet**. Другие русские и северские князья, видя, что у соседа уже стены горят, всем скопом собрались против литовцев.

(19 = БПЛ-5) Итак, переяславский князь Олег, изгнанный литовцами луцкий князь Лев и Роман Брянский с рыцарством и с войсками, какие смогли собрать в то время, двинулись на помощь киевскому князю Станиславу, стоявшему лагерем на реке Пиерна (Pierna) в шести милях от Киева.

(20) И, собрав все свои силы в одно большое войско и получив помощь от татар, стояли наготове, получив известие, что Гедимин с литовцами от Житомира смело и спешно двинулся на них.

(21) **Литовская битва с русаками у Пиерни реки**. Итак, Гедимин, от шпионов имея сведения о положении и силах русского войска, нимало не сомневался в счастье и в доблести своего рыцарства. Кратко напомнив полкам литовским и жмудским о [их] счастливых успехах и недавних победах над крестоносцами, владимирским князем и Львом Луцким, [он] построил их как должно: пеших с копьями, других с луками, а иных с пращами ставя (mieszajac) между конными для подкрепления и разрыва неприятельских рядов. И таким манером двинулся на тоже огромное русское войско, стоявшее на ровном поле у реки Пиерни.

(22) Там на литовцев сначала наскочил князь Станислав Киевский со своим войском и татарской подмогой, а Роман Брянский и с ним луцкий князь Лев и Олег (Olha) Переяславский быстро наступали вслед за ним для поддержки. Литва и жмудь, встав грудью, смело выдержали первую стремительную атаку киевлян, сперва стреляя из луков и самострелов, а потом с копьями, саблями, дубинами сойдясь врукопашную муж с мужем, конь с конем, с громкими криками, гиканьем и грохотом, [слышными] отовсюду.

(23) Тесно столпившись, они долго [сражались] со спорными надеждами на победу и равными шансами с обеих сторон до тех пор, пока Гедимин, со сторожевым (strwozonym) полком отделившись от своего главного войска, мощным броском (ogromnym pedem) не ударил русакам в бок так, что прорвал и перемешал их сомкнутые ряды, отчего им пришлось от фронта обратиться к флангу. А литовцы и жмудины, в едином порыве действуя и с фронта и с фланга, тем сильнее напирали на смешавшихся русаков. Князь Станислав Киевский не мог вынести их стремительного напора и стал отступать назад; литовцы продвигались за ним.

(24 = БПЛ-6) **Убиты два князя: Олег Переяславский и Лев Луцкий**. Князь же Олег (Holha) Переяславский и князья Роман Брянский и Лев Луцкий недолго устояли на плацу, видя, что киевляне отступают вместе со своим князем. Однако князь Лев Луцкий, скорбя о Луцком княжестве, из которого недавно был изгнан, смелее, чем другие, шел против литовцев [вместе] с Олегом Переяславским. Но за свою упрямую смелость тут же на плацу заплатили жизнью, ибо в суматохе битвы оба они были убиты.

(25 = БПЛ-6) **Русские князья побеждены литовцами**. Увидев это, князь Станислав Киевский и Роман Брянский сразу же обратились в бегство. Киевские, а также брянские и переяславские рыцари, отчасти из-за поражения и бегства своих князей, а отчасти не в силах выдержать огромной литовской мощи, разбежались по разным полям, другие безнадежно оборонялись в лесу. Литовцы и жмудины гнали бегущих до самой ночи (которая своей темнотой спасла русаков), били их, рубили и хватали [в плен]. [Гедимин] был доволен больше, чем Ганнибал Карфагенский при Каннах.

(26) На следующий день, отдохнув ночью от трудов, Гедимин велел собирать с побитых русских полков добычу, которую честно разделил между рыцарством, взял под крепкую стражу пленников и позаботился о раненых.

(27 = БПЛ-8) И в тот же день, не давая русским передышки на сбор [новых сил], двинулся завершать свою победу к Киеву и, осадив замок, непрерывно штурмовал его, грозя осажденным полным разрушением и различными карами, если они не сдадутся добровольно, а будут продолжать упорствовать.
Однако киевляне, которых в городе и в замке после недавнего поражения собралось огромное множество с женами, детьми и имуществом, защищалисьдолго и мужественно, надеясь на выручку и ожидая помощи от своего князя Станислава, который с проигранной битвы бежал до самой Рязани с князем Романом Брянским. Но видя, что их пан их бросил и обманувшись в своих надеждах, после долгих совещаний единодушно решили сдать город и замок.

(28 = БПЛ-9) **Гедимин взял сдавшийся Киев**. Итак, сначала к Гедимину, неся кресты и хоругви, процессией вышли митрополит, владыки (wladikowie), архимандриты и протопопы со всем духовенством. Ибо в то время в Киеве был престол митрополита всея Руси. А за ними вышли паны бояре и весь народ киевский, бия челом, сдаваясь на милость и [идя] под власть Гедимина, великого князя Литовского. Там же ему все и первым митрополит учинили присягу подданства. Потом Гедимин через город победителем въехал в Киевский замок.

(29 = БПЛ-10) **Литва завладела Северским и Волынским княжествами**. Другие киевские пригородки: Белгородок, Слеповрот (Slepowrot), Канев и Черкасы [Гедимин] тоже взял путем добровольной сдачи; взял также Брянск Северский и Переяслав, стольные замки русских князей. Итак, в

результате одной победы [Гедимин] завладел киевской монархией, Волынским и Северским княжествами вплоть до Путивля милях в шестидесяти за Киевом и присоединил их к Литовскому государству.

(30 = БПЛ-11) **Слуцкие князья**. В Киеве и иных пригородах старшим своим наместником [Гедимин] поставил гольшанского князя Миндова, сына Гольши, своего родича, который крестился в русскую веру и правил в Киеве вплоть до Владимира Ольгердовича, предка князей Слуцких, исправно ведущих свою генеалогию от великих князей Литовских: от Гольши, Витенеса, Гедимина, Ольгерда и т.д.

(31) **Князья Острожские**. А Станислав из древнего рода русских князей, монархов Киевских, ведущих свой род от варяжских князей Рюрика, Трувора и Синеуса (Sinausa), а также от Игоря и Олега, от которых ведут свой род также и князья Острожские, будучи разбит, изгнан и выжит Гедимином из Киевского княжества, бежал за помощью к рязанскому князю, который тут же дал ему в жены свою дочь Ольгу (Holhe), а так как мужского потомства не имел, только ту единственную наследницу, то вместе с дочкой и все Рязанское княжество дал ему в управление, владение и княжение, сам будучи человеком преклонных лет.

(32)**Что такое Рязанское княжество**. А Рязанское княжество среди других русских княжеств издавна было могущественным, как об этом говорят все, кто знают: прусские хроники, также Сигизмунд фон Герберштейн in Commentariis ac Chorographia regionum Moschoviae Duci subiectarum свидетельствует на стр. 65, 66 и др. Великое княжество Рязанское лежит между Окой и Доном либо Танаисом, реками большими и славными, одна из которых, Танаис либо по-московскому Дон, разделяет Азию и Европу, а впадает в Мертвое море или черное озеро, которое космографы зовут Pallus Meotis, у турецкого города Азов. Оттуда приплывшие по Дону из Москвы и из Рязани купцы потом следуют до Кафы, Перекопа, Константинополя и через Понт Эвксинский (Черное море) и Геллеспонт Средиземным морем до самой Греции, Италии, Иерусалима, Сирии и до Африки, как я и сам испробовал на собственном опыте (experentia), удостоившись чести побывать в таком же плавании в 1574 году.

(33) Рязанское княжество превосходит все иные московитские края урожаями хлеба, обилием продуктов, меда, зверя, скота, речных и озерных рыб, [а также здоровьем] и крепостью людей, облагороженных (uslachcionych) прирожденной воинской доблестью. Ибо [рязанцы] граничат с перекопскими и казанскими татарами, с которыми вынуждены непрерывно упражняться [в военном деле].

(34) **Замок и город Рязань**. Деревянный замок и столичный город Рязань, защищенный природным положением, лежит недалеко от большой реки Оки, в 36 милях от города Москвы. И князь рязанский всегда писался великим князем, как ныне московский.

(35) **Происшествие с двумя братьями**. Великий князь рязанский Василий, потомок того Станислава, изгнанного Гедимином киевского монарха, женился на сестре Василия, великого князя московского, с которой имел сыновей Ивана и Федора. А когда великий князь Василий умер, после него правил сын Иван, а потом тот оставил после своей смерти трех сыновей: Василия, Федора и Ивана, из которых двое старших, соперничая за верховное владычество, сошлись на рязанских полях в решающей битве, и там один был разбит и убит на поле боя, а другой, одержав победу, сразу же умер на этих полях. Третий, который остался, младший, узнав о смерти двух старших братьев, собрался с татарами и силой захватил отцовское великое княжество Рязанское, которым еще управляла его мать. А потом (хотя предки его в вольном государстве издавна вольно пановали, и никакому иному монарху не были подвластны) великий князь московский Василий, который писался самодержцем (jedynowlajca) всея Руси, сразу же вызвал его к своему величеству (przed swoj majestat) и посадил в тюрьму.

(36) **Как Москва завладела Рязанью**. И послав свои войска, взял замок Рязань и завладел всем [Рязанским] княжеством. А мать упомянутого младшего [сына] и вдову последнего великого князя Рязанского постриг в монахини и, пристроив ее в монастырь, изгнал. А чтобы потом рязанское княжество от московского не отступилось, большую часть рязанцев московский князь Василий выпроводил и распределил по разным своим краям, благодаря чему приобрел полную власть над старинным и могущественным Рязанским княжеством.

(37) **Рязанский князь Иван бежал в Литву**. И хотя в 1525 году, когда татары подошли было к самому городу Москве, тот последний рязанский князь Иван бежал из тюрьмы в Литву, однако так и умер в Литве как беглец, без потомства.

(38) Я для того, милый читатель, забавлял тебя подробным [рассказом] о том славном великом княжестве Рязанском, чтобы ты увидел, как быстро великие государства внезапно рушатся от внутренних невзгод. Случилось так, что два брата, соперничая за одну отчизну, понапрасну лишились ее, сами сгинули, а третьего брата и мать своим упорством превратили в калек, так что весь род великих князей рязанских, который существовал несколько сотен лет и процветал, сгинул и исчез с лица земли. Но вернемся к предшествующему рассказу о гедиминовых делах.

(39 = БПЛ-11) Гедимин, великий князь литовский, посадив гольшанского князя Миндова наместником в Киеве и посадив своих старост в другие замки, воротился в Литву с великой победой.

(40) Потом, когда в Кернове (где в то время была столица Великого княжества Литовского) был принят всем народом с великой радостью, обычным рукоплесканием, распеванием ладо, ладо и гудением длинных труб, щедро одарив рыцарство по заслугам на этих русских войнах, распустил войско по домам отдохнуть от тех долгих трудов.

(41) И с тех пор, то есть с 1321 года, когда Гедимин завладел Киевом, прекратилась Киевская монархия или самодержавие. Ибо со стародавних времен главой монархии всей Руси был Киев, заложенный князем Кием, по некоторым известиям, в году от Рождества Христова 430, хотя русские хроники из-за древности этого города не могли вывести точную дату. Однако от Ольги или Елены, которая крестилась в греческую веру в году от сотворения мира (6463), согласно русскому счету, и от русских монархов Святослава, сына ее, и от Владимира, сына того Святослава, который тоже крестился в Царьграде (Czarygrodzie) в году от [рождения] Господа нашего 990, а от сотворения мира 6469, русские считают, что самодержавие всей Руси (до овладения Киевом великим князем литовским Гедимином) или киевская монархия **основана в 431 году**.

[Тут у перекладі Ігнатьєва помилка. Насправді у М. С. написано: «київська монархія простояла 431 рік». Але й М. С. у свою чергу помилився в арифметиці, бо 1321 – 990 = 331 рік, не 431. Преціњ у виданні 1582 р. стоїть саме 431 рік, і так само у виданні 1846 р.; до того ж 6469-й рік від створення світу = 961-у року від Р. Х., а 990-й рік від Р. Х. = 6498-у року від створення світу…]

(42) Потом московские князья, прежние великие князья Белой Руси, писались самодержцами всея Руси (однако в этом ошибались, ибо немалую часть русских княжеств давно занимала Литва), используя тот титул, который ныне великий князь Московский употребляет в своих грамотах. Однако истинная Киевская монархия всей Руси существовала и успешно процветала только в самом своем начале, при владычестве Рюрика, Игоря, Олега, Святослава и Владимира.

(43) А после смерти Владимира двенадцать его сыновей жестокими междоусобными войнами разодрали русское государство и самодержавие на дюжину частей. И хотя Владимир по прозвищу Мономах, сын Всеволода и внук вышеупомянутого Владимира, привел было дела в прежнее состояние (klobe) и [восстановил] монархию, однако после его смерти все это снова разорвалось, как об этом мы основательнее описали выше в русской истории. Итак, приступаем к рассказу о литовских делах.

Ми бачимо, що М. С. переробив оповідання БПЛ. Нині це заняття – переробка – настільки поширене, що отримало навіть спеціальну назву – rewriting. Але від часу Стрийковського і майже до кінця 20 ст. народ був простодушний, цього слова не вживав і вважав Стрийковського «істориком», «історіографом» і навіть «дослідником».

В усіх цих визначеннях яскраво виявилась одна особливість мислення сучасних «істориків», а саме – повна відсутність історизму. Вони прикладають до М. С. поняття нашого часу і щиро не підозрюють, що в 16 ст. автори могли керуватись іншими настановами, ніж сучасні дослідники.

До самого кінця 18 ст. (а частково і до наших днів) історія була підрозділом художньої літератури, основним її завданням був емоційний вплив на читача, а зовсім не пошук істини. Хроніка Стрийковського – це твір художньої літератури, його завданням було – написати про події минулого цікаво. У випадку БПЛ він зіткнувся з твором, який сам по собі мав немалу художню вартість, і щоб «перекричати» своє джерело, автору довелось напружитись в ампліфікаціях, змобілізувати значну частину свого арсеналу штампів та готових деталей.

Тому ми бачимо, що М. С. пропустив деякі подробиці з оповідання БПЛ (облогу Білгорода, втечу князів до Брянська та до Рязані), але натомість вигадав облоги Володимира, Луцька, Житомира. Старорежимні *намісники* Гедиміна, вигадані автором БПЛ, замінені у М. С. на *старост* (за польським зразком), до яких долучились *рицарі* (про котрих автор БПЛ не мав зеленого поняття) і *гетьмани* (Стр-2). Така модернізація вносила анахронізми, але відповідала меті М. С. – написати цікаво й зрозуміло для сучасного йому читача.

Розглядаючи уламки БПЛ, вмонтовані Стрийковським у своє оповідання, можна побачити, що в цілому М. С. дотримується послідовності викладу БПЛ, але рідко цитує дослівно, натомість часто перефразовує текст джерела. Оця велика звинність М. С. у перефразуванні часто збиває з пантелику сучасних дослідників, котрі вбачають «невідомі нам джерела» там, де є просто перифрази відомих джерел, з додачею власних фантазій М. С.

Концептуально М. С. збагатив оповідання двома тезами:

1, постійна участь татар (яких у БПЛ не було зовсім) – Стр-5, 6, 20, 22;

2, уявлення про князя Станіслава Київського як про володаря великої держави, котру можна порівнювати хіба що з Московським царством кінця 16 ст. (Стр-15, 41 – 43).

На оцю останню обставину сучасні дослідники геть не звертають уваги, хоча М. С. і порівнював Гедиміна із Ганібалом: Гедимін завоював не маленьке провінційне князівство, а велику імперію і став володарем **усієї Русі**, всього, чим володіли давні київські князі, починаючи від Рюрика й до Мономаха.

Стрийковський намагався дати хронологію «походу Гедиміна» і навів аж три дати: 1319, 1320, 1321 роки. Всі вони є власними елюкубраціями автора і не мають ніякого джерельного значення.

Отже, в цілому порівняння оповідань Стрийковського та БПЛ є добрим прикладом зміни уявлень про минуле під впливом нових умов і нових ідей.

Використання ж оповідання Стрийковського для реконструкції подій 14 ст. є безумовною помилкою, і всі роботи, де є таке використання, слід вважати помилковими.

17 ст.

(6) 1611 р. О. Гваньїні – М. Пашковський

Польський письменник Мартин Пашковський (? – після 1621) переклав книгу О. Гваньїні (1578) на польську мову, докорінно переробив її, доповнив новими матеріалами й надрукував у Кракові в 1611 р. під назвою «Хроніка європейської Сарматії». Чи брав якусь участь у цій переробці сам Гваньїні (який помер у 1614 р.) – наразі не з'ясовано, але завдяки своїй польській мові ця книга була значно приступніша для наших читачів, і часто-густо посилання на «Гваньїні» стосуються саме цього видання 1611 р., а не латиномовного видання 1578 р.

Я цитую за українським перекладом Ю. Мицика:

> (1) Після такої знаменитої перемоги року від Різдва Господнього 1304 Гедимін виступив з військом проти деяких супротивних йому руських князів.
>
> (2 = БПЛ-1) Там же він переміг волинського князя Володимира з військом і самого князя, котрий мужньо воював, убив, а місто й замок володимирський узяв.
>
> (3 = БПЛ-2) Одразу він з цим же військом виступив проти луцького князя Льва, якого змусив тікати аж під Київ, підкорив своїй владі Луцьк і всю Волинську землю.
>
> (4 = БПЛ-3) Оскільки наступала зима, то, повернувшись зі своїм військом до Берестя Литовського, відпочивав там протягом зими.
>
> (5 = БПЛ-4) Навесні ж, зібравши більше військо, він виступив проти київського князя Станіслава, оволодів Овруцьким та Житомирським замками,
>
> (6 = БПЛ-5+6) а самого Станіслава київського та інших руських князів розгромив у битві, особливо ж Льва, князя луцького та Олега, князя переяславського, котрі з військом перетнули йому дорогу. Їх він поклав трупом на полі битви, а Станіслава київського та Романа брянського змусив до втечі, і вони ледве у Брянську від страху відійшли.
>
> (7 = БПЛ-10 + Стр-29) А Гедимін, отримавши цю славну перемогу, оволодів Білгородом, потім – Черкасам, Каневом та Путивлем, що за 60 миль від Києва.
>
> (8 = БПЛ-10+11) Так само, завдяки прихильності Марса, він оволодів частково силою, частково через добровільну капітуляцію Сліповротом, Брянськом, Переяславом.
>
> (12 = Стр-29) Так легко він став найвищим князем майже всієї Руської, Сіверської і Волинської земель і приніс до Литви велику здобич з невимовним тріумфом [*Гваньїні О.* Хроніка Європейської Сарматії. – К.: 2007 р., с. 314].

Як бачимо, в основу оповідання покладено БПЛ (немає жодної з квіток красномовства Стрийковського), але його сильно скорочено; зі Стрийковського запозичено лише два епізоди (60 миль від києва до Путивля та загальну оцінку успіху).

Дату для «події» Пашковський поставив свою – так само вигадану, як і дати Стрийковського.

(6) 1620-і рр. Густинський літопис

Цей компілятивний літопис написано в Києві (мабуть, у Києво-Печерській лаврі), орієнтовно, в 1620-х роках. Там читаємо:

Гедимин порази руских князей и Киев и Рускую землю взят

В лето 6813. 1305. Паки Гедимин, князь литовский, Овруче и Животов взять под князем киевским Станиславом. В то же время и самого князя Станислава киевского, и Льва луцкого, и Романа брянского и прочих порази и Киев под ним взять и потом Канев, Черкасы, Путивль, Бранско и Волынь.

Маємо запозичення з Гваньїні-Пашковського в сильному скороченні.

(6) 1674 р. Синопсис

«Синопсис» – популярна коротка історія Русі. Ірина Жиленко звернула увагу на те, що в ньому згадано призначення А. Кисіля київським воєводою (1651 р.), але немає згадки про його смерть (1653 р.). Вона робить слушний висновок, що основний текст книги був написаний між зазначеними роками, а під час підготовки до видання у 1674 р. зроблено лише невеликі доповнення про перехід Києва під владу російського царя.

«Синопсис» був уперше надрукований у друкарні Києво-Печерської лаври в 1674 році. Цитуємо за цим виданням у перекладі І. Жиленко:

Про взяття стольного російського града Києва литовським князем Гедиміном, і про долучення князівства київського до Литовського

(1) Року від Різдва Христового 1320 повстав Гедимін Витенесович, великий князь литовський, на князя Київського Станіслава, що походив з коліна першого варязького князя Російського Рурика, і, прийшовши на нього з великою силою, переміг його [військо] з руськими і татарськими воїнами за шість миль чи за тридцять верст від Києва над рікою Пірною чи Ірпінню.

(2) В тому бою вбиті були князь Лев Данилович Луцький і князь Олег Переяславський.

(3) А князь Київський Станіслав втік до князя Рязанського, де потім князював.

(4) Гедимін же по тій перемозі прийшов до Києва і взяв його під свою владу, і приєднав до Литовської держави. Призначив же до Києва намісника свого Миндовга, князя Голшанського, сина Голшового, племінника свого, котрий охрестився в християнську віру. І панував у Києві до Володимира Ольгердовича.

(5) А цей Володимир Ольгердович, внук Гедиміна, князя Литовського, мав за уділ від батька свого Ольгерда Київське князівство аж до Ягайла, короля Польського.

(6) Одначе, року від Різдва Христового 1321, коли Гедимін, князь Литовський, взяв під свою владу царственний град Київ, преславне самодержавство Київське,

яке до захоплення чи набуття влади Гедимінової існувало літ 431, остаточно припинилося.

(7) Під литовською владою Київ перебував аж до короля польського Казимира Ягейловича, як Стрийковський пише. А Ягело, король Польський, Володимира Ольгердовича, князя Київського, року від Різдва Христового 1392 перемістив, замість Києва давши йому Копилів, Вітольду ж Київ по його волі віддав. А Вітольд відступив Київ і князівство його Скиргайлу, брату Володимировому.

(8) По смерті ж Скиргайловій поставив Вітольд на княжінні Київському від себе намісником князя Голшанського Івана Алгимунтовича року від Різдва Христового 1396.

(9) І так [року] від Різдва Христового 1321, коли Гедимін, князь Литовський, взяв під свою владу Київ, преславне самодержавство Київське, яке до захоплення чи набуття влади Гедимінової існувало літ чотириста тридцять і одне остаточно припинилося. Під литовською ж владою Київ перебував аж до короля Польського Казимира Ягейловича [*Жиленко І. В.* Синопсис Київський. – К.: 2002 р., с. 80 – 81 (Лаврський альманах, спецвипуск 2)].

Текст, як бачимо, є скороченням оповідання Стрийковського, в якому відкинуто усе, що не стосувалось безпосередньо Києва, а також усі літературні красоти.

У численних пізніших виданнях «Синопсис» зазнав певних редакційних змін та доповнень, але розглядуване оповідання передруковувалось без змін (я перевірив з тими виданнями, які були у мене під рукою: Синопсис. – Спб.: тип. Академии наук, 1746 г., с. 183 – 185; Синопсис. – Спб.: тип. Академии наук, 1774 г., с. 183 – 185; Синопсис. – Спб.: тип. Академии наук, 1785 г., с. 185 – 187; Киевский Синопсис. – К.: тип. Киево-Печерской лавры, 1836 г., с. 193 – 195).

Ця книга, написана доступною мовою і часто передрукована, справила дуже значний вплив на подальшу історіографію. Подекуди її навіть називають «підручником історії»!

(6) 1690 р. Збірник Іллі Кощаковського

Єдина звістка про Іллю Кощаковського міститься у власницькому записі на збірнику творів історичного змісту, котрий йому належав і, можливо, був ним переписаний. В цьому записі І. К. названий уставником Межигірського монастиря, котрий у 1717 році переселився у Підгородиський монастир, а помер 5 січня 1720 р., заповівши свою книгу до монастиря.

Підгородиський монастир знаходився у Галичині, біля села Городище-Василіянське (нині – Городище Сокальського району Львівської обл.). Монастир був закритий в 1758 р.

Археографічний опис збірника дав В. Б. Антонович [Сборник летописей, относящихся к истории южной и западной России. – К. : 1888 г., предисловие, с. 12 – 21]. Згідно цього опису, збірник зберігався у Львові в інституті Осолінських під №

2168. Він ретельно переписаний на папері одного сорту і (мабуть) одним почерком – півуставом із кіноварними заголовками.

Цей опис було повторено Ю. А. Мициком [*Мыцык Ю.А.* Украинские летописи 17 в. – Днепропетровск : 1978 г., с. 35] з невеликим доповненням – Антонович названий там «українським буржуазним націоналістом»; ну, а коли так, то й плагіат з нього не можна засуджувати, правда ж?

Коли було переписано збірник? Найпізніша дата в його тексті міститься у 8-й статті «Лінія митрополитів київських православних до 1690 року». Цей перелік закінчується іменем Варлаама Ясинського. До цієї статті іншою рукою зроблена приписка: «Після нього сів Іоасаф Кроковський 1709». Дата у приписці помилкова: Ясинський помер 4 вересня 1707 р., Кроковський був обраний 19 жовтня 1707 р. і затверджений у Москві 15 серпня 1708 р.

Маю враження, що приписка була зроблена уже в Галичині, куди звістка про нового київського митрополита надійшла із запізненням, а сама приписка зроблена, можливо, ще пізніше. Тому можна вважати, що збірник переписано між 1690 і 1709 роками, умовно його можна датувати 1690 роком.

Нині цей збірник зберігається у Львівській національній бібліотеці ім. В. Стефаника, ф. 5 (Осолінських), під тим самим номером 2168. Надруковано з нього тільки окремі статті у згаданому збірнику літописів 1888 року.

Потрібний нам уривок міститься на с. 104 – 105 [*Русина О.* Київська виправа Ґедиміна: текстологічний аспект проблеми. – Записки наукового товариства ім.Шевченка, 1996 р., т. 231, с. 149], у складі 7-ї статті (за нумерацією Антоновича) «Літописець другий». Цей літописець, у свою чергу, складається з 6 уривків, і судячи з граничних дат уривків, нам потрібен другий з них:

> Другий уривок є витягом з місцевого смоленського літопису (1162 – 1492 рр.), в ньому докладніше розказано смоленські події і додано короткі замітки про події литовські, московські та київські [*Антонович*, с. 18].

Найбільше докладно потрібні нам фрагменти процитував М. П. Дашкевич [*Дашкевич Н.П.* Литовско-русское государство, условия его возникновения и причины упадка. – Университетские известия, 1882 г., № 8, с. 341 – 343]:

> (1) И стояла тая монархия [киевская] и княжение аж до царя татарского Батыя лет ТОС [TOS = 376], а татарове владели Киевом лет сто, аж до князя литовского Гедимина, коли опановал Киев Гедимин року АТМА [1341] [рукопис, с. 11].
>
> (2) По смерти зась того Ердивила князя потомки его почали шире панство свое в земле руской розширяти, которы посполу из Севером и с Киевом, Волынем и Подолем и иными панствы одержали. В року АТМ [1340] Гедимин князь литовский повстал на князя киевского Станислава, и победил его з киевским и татарским войском над рекою Ирпенью, и Киев в свою владу взял, и зоставал Киев под литовской властью аж аж до князя литовского Ягела, который потым

зостал королем польским, а после под королевскою властью Киев аж до гетмана Хмельницкого зостал [рукопис, с. 72].

(3) В літо SωMΘ [6849 = 1341] Умер князь литовский Гедимин, который выгнал татар с Киева, и Киев взял под свою власть, а по нем сел сын его Ольгерд в Литве [рукопис, с. 80].

(4) [Після оповідання про завоювання Києва Гедиміном написано:] Потым Гедимин князь литовский выгнал татар с Киева, и владели Киевом князи литовские. Который Гедимин был в лето SωMИ [6848 = 1340], а по нем Ягело крол польский поддал Киев и всю землю Малороссийскую под королевство Польское, а от того того часу короли польские владели Киевом до гетмана Хмельницкого. А от Батыя до Гедимина был Киев под властью татарскою лет сто. А от Гедимина был Киев под властью литовскою […] От Гедимина до кролевства Ягелова под властью литовскою был Киев лет И [8] [рукопис, с. 90].

(5) В літо SωMА [6841 = 1333]. Гедимин, князь литовский, повстал на князя киевского Станислава и победил его с руским и татарским войском над рекою Ирпенью, и, прогнавши татар, Киев в свою власть взял [рукопис, с. 104 – 105].

Епізоди (2) та (5) (і, можливо, (4) – не процитоване оповідання), як бачимо – скорочення М. Стрийковського (тільки в нього згадані татари), але звістка трохи переосмислена: Гедимін відбирає Київ не від руського князя, а від татар. В інших епізодах – (1), (3), (4) – ця звістка скорочена ще більше.

Дати «події» – 1333, 1340, 1341 роки, як бачимо, нам ще не зустрічалась, але надавати їй значення ніяк не можна. Першу дату компілятор узяв з якого невідомого мені польського історичного твору 17 ст., або у протографі дата погано читалась і була розібрана помилково. Не можна виключити й власної комбінації писаря даного збірника. Друга і третя дати просто прив’язують завоювання Києва до смерті Гедиміна. В цілому уривки показують знайомство з хронологією давньоруських літописів. Щоб сказати щось більше, треба мати в руках повний текст усього збірника Кощаковського. Тоді можна буде встановити джерела, використані при компіляції, та прийоми роботи компілятора. Ну, все це в наш час – мрії стятої голови, як кажуть поляки…

18 ст.

(6) 1719 р. Г. Грабянка

Козацький старшина Григорій Грабянка (? – бл. 1738), майбутній гадяцький полковник, написав свій історичний твір в 1719 р. (попри дату 1710 р. на титульному аркуші, в передмові згадано видання 1719 р., тому я датував цей твір 1719 роком (Терехтемирів / Відлуння в Україні)):

Воста еще Гедим Великий, князь литовский, и пришед на Киев, 1320 року побил над рекою Ирпинем князей русских и прилучил Киев к своей земле, поставив наместника своего Миндовга, князя Ольшанского [*Грабянка Г.* Действия

презельной и от начала поляков кровавшей небывалой брани Богдана Хмельницкого, гетмана запорожского, с поляки. – К. : 1854 г., с. 17].

Маємо тут скорочений виклад М. Стрийковського.

(7) 1750 р. В. Н. Татищев

Головна праця російського історика Василя Никитича Татищева (1686 – 1750) – «История Российская» – була надрукована в 6 томах уже після його смерті, в 1768 – 1847 рр. За планом викладу наша тема мала б належати до 3-го тому (Спб.: тип. Вейтбрехта, 1784 р., т. 3, с. 107 і далі), але ніяких сюжетів з історії Великого князівства Литовського вона не містить, тільки з історії північно-східної Русі.

(5) 1774 р. М. Щербатов

Російський історик Михайло Михайлович Щербатов (1733 – 1790) надрукував свою головну працю – «Історію російську від найдавніших часів» – у семи томах в 1770 – 1791 роках.

Оповідання про похід на Волинь та Київ датоване у М. Щ. 1320 роком, воно оперте на названого у примітці Стрийковського, використаного, проте, не дуже старанно (маємо міста *Овручев* і *Томир* – с. 297) [*Щербатов М. М.* История российская от древнейших времен. Спб.: тип. Академии наук, 1774 г., т.3, с. 293 – 302]. М. Щ. вільно переповів Стрийковського, скоротивши дещо з наведених ним подробиць але додавши нові літературні красоти власного виробництва. Є власні здогади М. Щ., так, князь Роман Брянський названий Романом ***Михайловичем*** Брянським (с. 296). Закінчується оповідання досить розлогим екскурсом в генеалогію рязанських князів, до яких М. Щ. хотів (але, природно, не зміг) підшити *князя Станіслава* (с. 300 – 302).

(6) 1784 р. А. Нарушевич

Польський історик Адам Нарушевич (1733 – 1796) присвятив нашій темі кілька сторінок у своїй 7-томній «Історії польського народу» [*Naruszewicz A.* Historya narodu polskiego od początku chrześciaństwa. – Warszawa: Drukarnia Michała Grölla, 1784, t. 5, s. 382 – 387]. Тут дано виклад оповідання Стрийковського, нічого більше.

(6) 1785 р. Опис Київського намісництва

Описів Київського намісництва у 1785 – 1787 році було складено декілька – нова російська адміністрація краю потребувала довідкових даних про територію, яка перейшла в її управління від козацької адміністрації Гетьманщини.

У «Географічному описі Києва», складеному в 1775 – 1786 рр. В. І. Новгородцевим, читаємо:

> В 1321 году литовским князем Гедимином Киев взят, тогда и Киевское княжение кончилось [Описи Київського намісництва 70-80-х років 18 ст. – К., 1989 р., с. 20]

В 1321 году литовский князь Гедимин, прогнав из русских княжений татар, Киевом овладел, и из того времени Киевское княжение перешло под владение литовское [с. 47].

В «Історичному та географічному описі Київського намісництва» 1787 р. читаємо:

Повесть страны сей, по перенесении великокняжеского российского престола в 882 году князем Игорем Рюриковичем из Великого Новгорода в Киев, сопряжена со всероссийскою историею по 1321 год, когда князь литовский Гедимин, прогнав татар из российских владений и последнего киевского князя при реке Ирпене победив, покорил Киевское княжение под свою державу [с. 178].

А в 1321 году литовский князь Гедимин, прогнав из русских княжений татар, Киевом овладел; и с тех пор Киевское княжение пришло под владение литовское [с. 183].

Обидва описи по-різному скорочують М. Стрийковського.

В «Скороченому особливому описі Київського намісництва» 1787 р. читаємо: на с. 282 – точно те, що в попередньому описі надруковано на с. 178, а на с. 286 – те, що й на с. 286. Тобто цей опис не дає по нашій темі нового тексту.

(5) 1799 р. М. Ф. Берлинський

Викладач київських училищ Максим Федорович Берлинський (1764 – 1848) у 1797 – 1799 роках написав «Історію міста Києва» і присвятив її імператору Павлу Петровичу. Поки він шукав можливості її надрукувати, політична погода змінилася, імператор Павло був убитий, і друкування книги відклалось до 1972 року, коли її збирались надрукувати в відновленому часописі «Київська старовина». Але в той момент політична погода знову змінилася, московським гаулейтером в Україні замість П. Ю. Шелеста став твердий москвофіл В. В. Щербицький, і публікацію було скасовано (разом із часописом).

Книгу було надруковано уже після смерті В. В. Щербицького, аж у 1991 році під редакцією М. Ю. Брайчевського [*Брайчевський М. Ю.* Максим Берлинський та його «Історія міста Києва». – В кн.: *Берлинський М.Ф.* Історія міста Києва. – Київ: Наукова думка, 1991 р.].

В своїй оповіді М. Б. слідував названим ним у тексті Стрийковському та Щербатову, поділивши текст між 1319, 1320 роками та вступом до 6-го періоду.

Тут ми маємо слабку спробу прокоментувати Стрийковського: до епізоду Стр-28, де згадано митрополита, М. Б. додав своє припущення: «видно, св.митрополит Петр в сие время пребывал в Киеве или, вероятнее, его коадьютор» [с. 82].

За життя М. Б. надрукував по нашій темі дві статті і одну книгу:

– *Берлинский М.* Покорение Киева Гедимином. – Улей, 1811 г., № 1, с. 35 – 50. (Я не зміг знайти цього журналу в Мережі).

– *Берлинский М.Ф.* Краткое описание Киева. – Спб. : тип.департамента народного просвещения, 1820 г. – 201 с. Це – зовсім не переробка книги 1799 р., як можна було сподіватись, а незалежний твір на ту саму тему. Згадок про Гедиміна тут немає.

– *Берлинский М.Ф.* Правители города Киева от завоевание сего княжения великим князем литовским Гедымином (с 1320 до 1828 года). – Отечественные записки, 1830 г., № 119, с. 478 – 492. Тут першим згадано Міндовга Гольшанського.

19 ст.

(3) 1816 р. М. М. Карамзін

Славний російський історик Микола Михайлович Карамзін (1766 – 1826) у своїй головній праці – «Истории государства Российского» – присвятив увагу нашій темі у 4-у тому, вперше надрукованому в 1816 р. Цей параграф починається характерним заголовком, винесеним на поле: «Сомнительное повествование Стрыйковского» [*Карамзин Н. М.*История государства Российского. – Спб.: тип. Н. И. Греча, 1819 г., т. 4, с. 207 і далі; примітки 269 і наступні (с. 165 і далі)].

Переповівши у скороченні оповідання Стрийковського, М. К. зауважив:

> Оця повість історика не досить грунтовного навряд чи спирається на які-небудь сучасні або вірогідні свідоцтва [с. 209].

Чому М. К. так вважав? Він виставив тільки один аргумент: до 1331 р. у Києві були баскак та руський князь. Також він зауважив, що Роман Брянський у Стрийковського – не Роман Михайлович, інший князь або анахронізм; Станіслав Київський не вписується в історію рязанських князів [с. 165].

Отже, М. К. висловив певні міркування проти розповіді Стрийковського, але не відкинув її категорично.

Карамзін був офіційним придворним історіографом, і його твір справив дуже великий вплив на подальшу історіографію:

> В его «Истории» изящность, простота
> Доказывают нам, без всякого пристрастья,
> Необходимость самовластья
> И прелести кнута.

Не знати, чи справді ця епіграма належить Пушкіну, але основна риса російської офіційної історіографії – «прелести кнута» – залишається актуальною і до нашого часу (2018 р.). Разом з тим у Карамзіна справді маємо «изящность, простоту и беспристрастие» – все це, як скоро побачимо, дуже швидко зникло.

(6) 1822 р. Д. М. Бантиш-Каменський

Український історик Дмитро Миколайович Бантиш-Каменський (1788 – 1850) у першому виданні своєї праці «История Малой России» присвятив нашій темі тільки одне речення:

Володарі [удільних князівств] на початку 14 ст. не в силах були перешкодити великому князю литовському Гедиміну відірвати від Росії князівства: Володимирське (на Волині), Луцьке, Київське та сіверські міста [*Бантыш-Каменский Д. Н.* История Малой России. – М.: тип. С. Селивановского, 1822 г., т. 1, с. 10].

Знову скорочення Стрийковського.

(6) Бл. 1828 р. «История русов»

Твір невідомого українського автора «История русов», приписаний ним архієпископу Георгію Кониському, насправді був написано близько 1828 р.. Надруковано його вперше у 1846 році в Москві заходами О. М. Бодянського:

> Историки польские и литовские, справедливо подозреваемые в баснословиях и самохвальстве, описывая деяния народа русского, якобы в подданстве у поляков бывшего, затмевали всемерно великие подвиги их.
>
> С сожалением должно сказать, привнесены некоторые нелепости и клеветы в самые летописи малоросийские, по несчастию, творцами их, природными русскими, следовавшими по неосторожности бесстыдным и злобливым польским и литовским баснословцам [*Кониский Г.* История Русов, или Малой России. – М. : 1846, предисловие, с. 2, 3]
>
> Посему Гедимин князь в 1320 году, пришедши в пределы малороссийские с воинством своим литовским, соединенным с русским, состоявшим под командою воевод русских Пренцеслава, Светольда и Блуда, да полковников Громвала, Турнила, Перунада, Ладима и иных, выгнали из Малороссии татар, победив их на трех сражениях, и на последнем главном при реке Ирпене, где убиты Тымур и Дивлет, князья татарские, принцы ханские. За сими победами восстановил Гедимин правление русское под начальством выбранных от народа особ, а над ними устроил наместником своим из русской породы князя Ольшанскаго [там же, гл. 1, с. 5].

Відштовхуючись від Стрийковського і працюючи тим самим методом – нестримною фантазією – наш автор дав яскраво тенденційний опис «події». Гедимін виганяє татар не просто з Русі, а саме з **Малоросії**(як то побачимо далі у М. С. Грушевського і пізніше – аж до сучасних прихильників теорії одвічного існування України) і відновлює **руське**правління під проводом **руського** князя. Ні перемоги Гедиміна над руськими князями, ані підкорення Київщини Литві – тенденційних вигадок БПЛ – тут немає.

Якою б слабкою не була фактична основа «Історії русів», вона й досі знаходить любителів користатись з неї як з історичного джерела – а все завдяки сміливості й безоглядності своїх фантазій, написаних з немалим талантом.

(3) 1830 р. Д. М. Бантиш-Каменський

«Історія русів», поширюючись зі швидкістю пожежі в степу, збаламутила сонне царство української історіографії і змусила Бантиш-Каменського переписати свій твір. У новому виданні «Історія русів» зазначена 11-м пунктом у переліку джерел. Про нашу «битву» тепер сказано так: «Невідомо, коли саме Київ підпав під владу литовців» [*Бантыш-Каменский Д. Н.* История Малой России. – М.: тип. С. Селивановского, 1830 г., т. 1, с. 26]. Далі Д. Б.-К. дуже коротко переповів Стрийковського і так само коротко – сумніви Карамзіна, не додавши до них нічого від себе.

Співставити оповідання Стрийковського та «Історії русів» епізод за епізодом – ця робота виявилась не під силу Бантиш-Каменському.

(7) 1833 р. М. О. Полевой

Російський письменник Микола Олексійович Полевой (1796 – 1846) вирішив на противагу Карамзіну написати «Историю русского народа» (М.: 1829 – 1833 гг., тт. 1 – 6). Щоправда, при викладі історії 14 ст. ніякої різниці між «історією народу» та «історією держави» не помітно. Мабуть, проголосити «історію народу» було простіше, ніж виробити відповідну для цього методику.

Княжінню Гедиміна присвячено тут досить обширний нарис [*Полевой Н. А.* История русского народа. – М.: тип. А. Семена, 1833 г., т. 4, с. 337 – 347], в якому немає жодної рисочки зі Стрийковського. Можна думати, що М. П. врахував думку Карамзіна і відкинув Стрийковського цілком – тобто зробив так, як і треба було зробити розумному історику.

(6) 1837 р. М. О. Максимович

Український вчений Михайло Олександрович Максимович (1804 – 1873) у кількох своїх історичних працях звертався до нашого сюжету: «Об участии и значении Киева в общей жизни России» (К.: 1837 г.), «Очерк Киева» (з книги *Фундуклей И.* Обозрение Киева в отношении к древностям. – К.: 1847 г.), «Нечто о земле Киевской» («Украинец 1864 г.», К., тип.И.А.Давиденко, 1864 г., с. 151) [всі три статті передруковані у 1994 р. у збірнику праць Максимовича «Киев явился градом великим…»]. В усіх цих статтях міститься одна й та сама коротка згадка про перехід Києва під владу Гедиміна в 1320 р. Стрийковський forever, без ніяких змін і навіть без урахування нової літератури, що з'явилась після 1837 року.

(3) 1838 р. Теодор Нарбут

Теодор Нарбут (1784 – 1864) більше уславився не за своїм основним фахом військового інженера, а своїми аматорськими працями з історії Литви. Основна його робота – «Dzieje starożytne narodu litewskiego» – була надрукована у Вільні в 9 томах у 1835 – 1841 рр.

Нашій темі присвячено параграфи 1117 – 1119 в 4-у томі [*Narbutt T.*Dzieje starożytne narodu litewskiego. – Wilno : 1838, t. 4, s. 485 – 492]. Т. Н. відкрив «хроніку Биховця» (Лит1Л), і був першим автором, котрий розширив число текстів по темі. Співставивши Лит1Л зі Стрийковським, Т. Н. слушно віддав перевагу Лит1Л, відкинувши в своєму викладі вигаданих Стрийковським татар. Недоліком його роботи було те, що він не дав докладної аргументації цього правильного кроку.

Таким чином, Т. Н. пройшов половину шляху до істини в нашому питанні, відкинувши фантазії Стрийковського; але фантазіям Лит1Л він дав віру, і цю половину шляху ще належало пройти його наступникам.

(6) 1838 р. Й. Лелевель

Передмова до книги польського історика Йоахіма Лелевеля (1786 – 1861) датована 1838 роком, а надрукована вона у 1844 р. Починається вона з розділу «Баснословна доба», але наш сюжет Й. Л. до баснословія не відносив: «Також 1320, 1330 р. Київ, який страждав від татар, був увільнений від баскаків» [*Lelewel J.* Dzieje Litwy i Rusi aż do unii z Polską w Lublinie 1569 zawartej. – Poznań: nakł. i druk. W. Stefańskiego, 1844, s. 114]. Маємо ще одне скорочення Стрийковського.

(6) 1842 р. М. А. Маркевич

Український історик-самоук Микола Андрійович Маркевич (1804 – 1860) у своїй 5-томній «Истории Малороссии» пішов іншим шляхом: він просто переписав, дещо перефразовуючи, «Історію русів» [*Маркевич Н. А.* История Малороссии. – М.: тип.О.И.Хрусталёва, 1842 г., т. 1, с. 10].

Але авторитет Маркевича як «історіографа» протримався несповна 4 роки. У 1846 р. було надруковано повний текст «Історії русів», і плагіат Маркевича став усім очевидним.

(3) 1853 р. К. Стадницький

Польський історик Казимир Стадницький (1808 – 1886) розглянув наше питання у своїй монографії про Любарта [*Stadnicki K.* Synowie Gedymina. – Lw.: 1853, t. 2, s. 17 – 26]. Він повністю процитував волинську частину оповідання Лит1Л і вірно зауважив, що «Стрийковський переписав цього хроніста з ампліфікаціями» [с. 19], але все ж намагався видобути з останнього якісь подробиці. Використав К. С. також звістки Густинського літопису і збірника І. Кощаковського. Заслуга К. С. у залученні нових текстів безсумнівна.

Переповівши критичні зауваження Карамзіна, К. С. відзначив, що найдавніший литовський літопис (який я називаю «Повістю про Вітовта»), перелічуючи міста, роздані синам Гедиміна, не згадує серед них Києва – найважливішого здобутку.

Але як підсумок розгляду джерел Стадницький запропонував комбіновану версію: Гедимін з волинським князем мав битву, але не з тим, кого називає Лит1Л, і результат

її не був таким рішучим; а інший волинський князь мав дочку, і видав її за Любарта. Ця складна елюкубрація нікого не задовольнила.

(6) 1854 р. С. М. Соловйов

Славний російський історик Сергій Михайлович Соловйов (1820 – 1879) у третьому томі своєї основної праці – «История России с древнейших времён» – присвятив нашій темі один неповний стовпчик. Він використав Лит1Л і Стрийковського, і дав опис «подій», відкинувши татар (так само як і Т. Нарбут, на якого С. С. також послався). Тут же він подав інші факти про Волинь та Київ, котрі суперечать Гедиміновому міфу, але не намагався їх узгодити чи пояснити, навіть не відзначив суперечності [*Соловьёв С. М.* История России с древнейших времён. – т. 3, стб. 932 – 933].

Таким чином, Соловйов не вніс у трактування нашої теми нічого нового, але використав найкращу на той час роботу. Офіційна російська історіографія в його особі втратила вже й доладність, і простоту, але ще затримала безсторонність. Ну, і «прелести кнута» – само собою.

(1) 1855 р. Д. І. Зубрицький

Український історик Денис Іванович Зубрицький (1777 – 1862) присвятив нашій темі кілька сторінок у третьому томі своєї історії Галицького князівства [*Зубрицкий Д.И.* История древнего Галицко-Русского княжества. – Льв. : тип.Ставропиг.ин-та, 1855 г., т. 3, с. 262 – 268]:

> Залишилось нам ще навести деякі незгідні з істиною вигадки польських авторів, котрі відносяться до цієї доби нашої історії, і показати їх безпідставність [с. 262].

Д. З. відзначив, що розповідь Стрийковського суперечить даним грамот галицько-волинських князів та інших літописів.

> Байкар Стрийковський чув, а може й читав, що у Володимирі колись жив ніякийсь-то князь Володимир, що в нього були сучасники Лев Данилович Галицький і Роман Брянський, а в останнього син Олег, і він, схопивши ці історичні імена і додавши небувалого Станіслава, сплів свою небилицю [с. 265].

Позиція Зубрицького, як бачимо, висловлена дуже рішучо, і його можна вважати першим грунтовним критиком нашого міфу.

(6) 1860 р. М. І. Костомаров

Український історик Микола Іванович Костомаров (1817 – 1885) у своїй обширній творчій спадщині торкався нашого питання, здається, тільки один раз. Він переповів «литовський літопис» (тобто Лит1Л) і зазначив, що у Длугоша приєднання Волині до Литви висвітлено інакше (як ми тепер знаємо – за «Вітовтовим літописом»). [*Костомаров Н. И.*Русские инородцы. Литовское племя и его отношение к русской истории. – Русское слово, 1860 г., № 5, с. 66 – 67]. Ніяких сумнівів з цього приводу він не висловив.

(5) 1862 р. І. І. Шараневич

Український історик Ісидор Іванович Шараневич (1829 – 1901) у своїй історії Галичини повністю довіряв Стрийковському, хоча використав і Лит1Л. Він зауважив суперечності цих оповідань з іншими джерелами, що прецінь не вплинуло на загальну оцінку. Також він припустив, що битва Гедиміна з волинськими князями була в 1316 р. [*Шараневич И.* История Галицко-Владимирской Руси от найдавнейших времён до 1453 г. – Льв. : накл.автора, 1863 г., с. 130 – 134].

У передмові [с. 6] І. Ш. згадав про роботи Д. Зубрицького, але в тексті не видно сліду їх використання. Проти книги Зубрицького це був очевидний крок назад.

(6) 1868 р. М. В. Закревський

Український історик Микола Васильович Закревський (1805 – 1871) відомий своїми працями з історії Києва. Перша з них – «Очерк истории города Киева» – була надрукована в 1836 р., потім у 1858 р. – «Летопись и описание города Киева», а в 1868 р. – «Описание Киева» (воно ділиться на *літопис* – хронологічний виклад подій та *опис* окремих місцевостей). В цьому останньому творі він написав, що Гедимін у 1320 р. вигнав татар і поставив замість князя Станіслава свого небожа Міндовга Гольшанського (скорочення Стрийковського, нова, доступна на той час література не врахована).

(1) 1878 р. В. Б. Антонович

Славний український історик Володимир Боніфатійович Антонович (1834 – 1908) написав докторську дисертацію «Очерк истории Великого княжества Литовского до смерти великого князя Ольгерда». Вона була опублікована в київському журналі «Университетские известия» в 1877 – 1878 роках і в 1878 р. випущена окремою книгою. З урахуванням деяких зауважень М. П. Дашкевича В. А. перевидав цю працю у збірнику своїх творів [*Антонович В.Б.* Монографии по истории юго-западной России. – К. : 1885 г., с. 1 – 132], з якого вона передрукована у 1994 р. [*Антонович В.Б.* Моя сповідь. – К. : 1995 р., с. 622 – 743]. Я використовую це останнє видання, котре подає підсумок роботи В. А. над нашою темою.

Виклавши реальну історії правління Гедиміна, В. А. звернувся до викриття міфу про «похід Гедиміна»:

> Так как рассказ об этом событии приобрел незаслуженную известность и повторялся во многих ученых сочинениях, монографиях и даже учебниках, как русских, так и польских, в качестве действительного достоверного факта, то мы остановим на нем внимание и постараемся указать как происхождение этого рассказа, так и свидетельства, **опровергающие его вероятность**[тут і далі виділення в цитатах мої – М. Ж.].

В. А. слушно визначив, що Густинський літопис узяв цю звістку зі Стрийковського, а той – з Лит1Л. Процитувавши оповідання останнього цілком, В. А. слушно зауважив:

Стрыйковский, постоянно пользовавшийся летописью Быховца, заимствовал из нее вышеприведенный рассказ и, по своему обыкновению, не подвергая его критике, не только внес его целиком в свою хронику, но постарался развить в подробностях: он изобразил в пространном **фантастическом рассказе** ход битв у г. Владимира и на р. Ирпене […] Главный сюжет всего рассказа — завоевание Волыни и Киева Гедымином около 1320 г., сам по себе **не выдерживает критики**.

Далі В. А. відзначив плутанину в іменах, хронології та географії подій. В. А. додатково залучив новий текст – оповідання з опису Канівського замку 1552 р. (про нього я трохи докладніше говоритиму далі) і слушно зауважив, що згадка про Овруч і Житомир (БПЛ-4) запозичена з оповідання про похід Вітовта на Київ (з «Діянь Вітовта», за моїм поділом тексту).

Заслугою В. Антоновича є грунтовна критика всього комплексу звісток про «похід Гедиміна» і рішучість висновку; недоліком можна вважати ізольований розгляд цього оповідання – поза контекстом «Баснословного початку Литви» (але тексти БПЛ та той час ще не були повністю виявлені).

(3) 1882 р. М. П. Дашкевич

Український історик Микола Павлович Дашкевич (1852 – 1908) відгукнувся на дисертацію Антоновича розлогою рецензією. Вона була написана в 1879 р., а надрукована у 1882 – 1883 рр. [*Дашкевич Н.П.*Литовско-русское государство, условия его возникновения и причины упадка. – Университетские известия, 1882 г., № 3, с. 45 – 70; 1882 г., № 5, с. 189 – 202; 1882 г., № 8, с. 325 – 344; 1882 г., № 9, с. 261 – 276; 1882 г., № 10, с. 419 – 440; 1883 г., № 4, с. 115 – 122]. У 1885 р. рецензія вийшла окремою книжкою під зміненою назвою [*Дашкевич Н.П.* Заметки по истории Литовско-Русского государства. – К. : 1885 г. – 192 с.]. Оскільки цього окремого видання у Мережі чомусь не видно, я скористався журнальною публікацією [№ 8, с. 326 – 344; № 9, с. 261 – 267].

Зробивши реверанс в бік **професора** Антоновича («В. А. **превосходно** доказал **невероятность** известия обо одновременном завоевании Волыни и Киева Гедимином в 1319 – 1321 гг. и осветил всю **недостоверность** этого рассказа» [с. 327]; слід враховувати, що М. Д. був на 18 років молодших за В. А.), М. Д. в подальшому викладав справу так, ніби роботи В. А. взагалі не існує, а виділені мною слова ні до чого не зобов’язують: «Вопрос всё ещё не может считаться решенным» [с. 328].

Позиція М. Д. суперечлива і суб’єктивна: з одного боку, не можна цілком прийняти оповідання Лит1Л та Стрийковського, з другого боку – «сущность этого известия заслуживает внимания, а равно и многие подробности» [с. 328]. Як же відділити ті подробиці, які можна прийняти, від тих, які прийняти не можна?

М. Д. виділив 4 епізоди, кожен з яким сам по собі має підтвердження в інших джерелах, і вважав, що тільки їх комбінація в Лит1Л хибна. Як не дивно, М. Д.

підкріпляв звістки Лит1Л про війну Гедиміна з волинськими князями посиланням на Стрийковського та на «Рауданську хроніку», сфальшовану Т. Нарбутом [с. 330, 331], і вважав вигадкою тільки рішучий результат – повне підкорення Волині, котре насправді наступило пізніше (це ми вже бачили у К. Стадницького).

Заперечуючи слушну думку В. А., що Житомир і Овруч названі в оповіданні у зв'язку з їх значенням у пізніший час, М. Д. писав:

> Что касается Житомира, то есть полное право думать, что он и до Витовта был уже значительным городом. Он является в числе городов, названных Свидригайлом в записке, сообщенной Немецкому ордену [с. 334].

Але ж перелік міст Свидригайла відбиває реалії його часу, тобто після Вітовта, а не перед Вітовтом. Тут у М. Д. якась проблема з логікою. Окрім того, тут і далі, розглядаючи топоніми нашого оповідання і намагаючись довести реальність їх існування в часи Гедиміна, М. Д. припустив логічну помилку, з котрою ми ще будемо мати справу і пізніше: з того, що якась географічна назва була відома (або навіть сам названий об'єкт існував), ніяк не випливає реальність **битви**.

М. Д. приділив значну увагу збірнику І. Кощаковського, подавши з нього найбільш обширні на сьогодні витяги до нашої теми [с. 342 – 343]. Але він помилково вважав, що ці записи не залежать від «литовського» літопису (власне, Лит1Л; інші списки були в його час ще невідомі). Дата, котра є в уривку 5, не може бути тут вирішальним аргументом: як і решта дат нашої «події» (1340, 1341 рр.) – це результат власних міркувань писаря збірника.

Вирішальною тут є згадка, що Гедимін прогнав **татар** – ця деталь чітко вказує на Стрийковського, бо раніші версії нашого оповідання ніяких татар не знають. Як не дивно, М. Д. геть не звернув на це уваги і навіть вважав «вполне правдоподобным засвидетельствованное Межигорской рукописью присутствие татар в войске киевского князя» [с. 262]. Як порятунок М. Д. запропонував таку елюкубрацію: Гедимін прогнав Станіслава, але потім під тиском татар змушений був уступити Київ князю Федору (1331 р.).

Я відносно докладно розглянув текст М. П. Дашкевича, оскільки тут ми маємо перший приклад, коли вчений у нашому питанні зробив **крок назад** у порівнянні з попередниками (Антоновичем). Надалі ми ще будемо мати нагоду простежити такі коливання між правильним і неправильним поглядами.

(4) 1883 р. Я. Ржежабек

Чеський історик Ян Ржежабек (1852 – 1925) опублікував статтю про князя Болеслава-Юрія 2-го [*Jan Řežabek*. «Jiří II», poslední kníže veškeré Malé Rusi: Kritický pokus. – «Časopis musea království českého», ročnik 57, Praha, 1883], котру частіше цитують в російському перекладі [*Режабек И.* Юрий II-й, последний князь всея Малыя Руси. – «Болеслав-Юрий II, князь всей Малой Руси: Сборник материалов и исследований», Санкт-Петербург, 1907 г., с. 1 – 66].

В ній висловлено довіру до Лит1Л в частині зимівлі Гедиміна у Берестї (БПЛ-3),

> але подальше оповідання літопису Биховця, нібито Гедимін розсунув кордони своїх володінь поза Київ – знову-таки є ніщо більше, як вигадка литовського патріота [с. 14].

Автору залишився маленький крок, щоб визнати все оповідання БПЛ фантазією, але він цього не зробив, хоча й використав працю Антоновича.

(6) 1884 р. А. А. Куник

Російський історик (німецького роду) Арист Аристович Куник (1814 – 1899) після публікації статті Ржежабека ініціював її російський переклад, а сам склав доповнення до цієї статті – збірник документів та літописних оповідань з джерелознавчими примітками [*Куник А. А.*Объяснительное введение к грамотам и летописным сказаним, касающимся истории Червоной Руси в 14 в., с приложением подлинных текстов. – «Болеслав-Юрий II, князь всей Малой Руси: Сборник материалов и исследований», Санкт-Петербург, 1907 г., с. 113 – 197]. Тут було передруковано розділ зі Стрийковського, його відповідник з Лит8Л (список С. Русова; на мою думку – це скорочений і зіпсований переклад Стрийковського) та оповідання про «похід Гедиміна» за 5 списками БПЛ [с. 164 – 186].

Публікація скомпонована вкрай невдало, користуватись нею неможливо; до того ж цей багатостраждальний збірник вийшов у світ тільки у 1907 році, одночасно з якісним виданням цих же текстів у 17-у томі повного зібрання руських літописів. Жодного посилання на публікацію літописних текстів Куником я не бачив, ніхто нею ніколи не користувався. «Дорога ложка к обеду!»

До цієї збірки Куника С. Л. Пташицький додав текст оповідання БПЛ за списком Хоминського [с. 201 – 203] – нині він зветься Ольшевським або Лит4Л. І ця публікація ніколи не була використана.

(7) 1884 р. М. Й. Коялович

Російський історик (білоруського роду) Михайло Йосипович Коялович (1828 – 1891) займовся переважно історією церкви, також читав курс популярних лекції з історії «Західної Росії» і надрукував його. Останнє, 4-е видання вийшло у 1884 р. [*Коялович М.О.* Чтения по истории западной России. – Спб. : тип.А.С.Суворина, 1884 г. – 13, 349 с.]

Про Гедиміна у викладі історії Литви він взагалі не згадував, а одразу перейшов до Ольгерда, котрий, на його думку, є «представником руського напрямку в політичному житті Литовського князівства» [с. IX].

Воно й на краще вийшло, бо щоб б то наговорив нам автор, який в Ольгерді добачив «руський напрямок»! Офіційна російська історіографія залишилилась при одній тільки «прелести кнута», а замість застарілої «беспристрастности» показала зухвалу і нестримну тенденційність, котра, зрештою, мало кого могла переконати – саме через нехтування почуттям міри.

(4) 1886 р. М. Ф. Владимирський-Буданов

Російський історик права Михайло Флегонтович Владимирський-Буданов (1838 – 1916) торкнувся нашої теми у своїй роботі «Население юго-западной России от половины 13 до половины 15 века», опублікованій як передмова до підготованого ним збірника документів [Архив юго-западной России. – К.: 1886 г., часть 7, том 1].

Відзначивши плутанину імен в літописному оповіданні й не вдаючись в дискусію, він відзначив:

> **Общая связь** событий не позволяет признать вымышленным весь рассказ; в нем остается несомненно зерно исторической истины [...] **Общий тон** рассказа о нападении на Волынь совершенно согласен с обстоятельствами времени [с. 38].

Виділені мною місця показують логічну помилку автора. Він розглядав наше оповідання з точки зору відповідності / невідповідності до своїх уявлень про хід подій. Але на яких підставах сформовано оці уявлення? На Стрийковському, природно, як же інакше? Оцінка в даному випадку поставлена попереду аналізу текстів.

(7) 1887 р. О. М. Андріяшев

Український історик Олександр Михайлович Андріяшев (1863 – 1933) у своєму нарисі історії Волині [*Андрияшев А. М.* Очерк истории Волынской земли до конца 14 ст. – К.: 1887 г. – 232 с.] взагалі проминув мовчанкою «завоювання Гедиміна», мабуть, вважаючи питання вирішеним. Огляду джерел та історіографії у нього взагалі немає.

(4) 1888 р. М. І. Петров та І. І. Малишевський

Російський історик літератури Микола Іванович Петров (1840 – 1921) спільно з іншим професором Київської духовної академії – Іваном Гнатовичем Малишевським (білорусом з роду, 1828 – 1897) за дорученням П. М. Батюшкова склали історичний нарис Волині. В ньому зазначено похід Гедиміна на Волинь в 1310 (!) році [мабуть, незауважена друкарська помилка, замість 1320 р.] та похід його на Київ в 1321 р., відзначено існування різних думок щодо вірогідності цього оповідання [Волынь : исторические судьбы юго-западного края. – Спб. : 1888 г., с. 58 – 59].

Але в наступному історичному нарисі такого ж плану, присвяченому Білорусії та Литві, про завоювання Волині Гедиміном уже не йдеться, тільки про шлюб Любарта з дочкою князя Льва Юрійовича [Белоруссия и Литва : исторические судьбы северо-западного края. – Спб. : 1890 г., с. 64].

(2) 1889 р. П. Д. Брянцев

Російський історик Павло Дмитрович Брянцев (1845 – 1912) у своєму огляді історії Литви наше питання виклав за Антоновичем: «Как теперь оказывается, Гедимин никакого похода не делал на Волынь и землю киевскую, и самая битва на р. Ирпене есть плод фантазии Стрыйковского» [*Брянцев П. Д.* История Литовского

государства. – Вильно: 1889 г., с. 116]. Про заперечення Дашкевича П. Б. згадав, але не визнав їх за переконливі.

Тому в наступному скороченому популярному нарисі про «завоювання» Гедиміна взагалі немає згадки, а тільки про шлюб Любарта [*Брянцев П. Д.* Очерк древней истории Литвы и западной России. – Вильно : 1891 г., с. 20].

(1) 1891 р. М. С. Грушевський

Славний український історик Михайло Сергійович Грушевський (1866 – 1934) двічі звертався до нашої теми. Першою була його монографія «Очерк истории Киевской земли от смерти Ярослава Мудрого до конца 14 в.» [К. : 1891 г. – 16, 520 с.]:

> Мы далеко не всегда можем определить, имеем ли мы дело в том или ином случае с темными отголосками действительных событий или только с позднейшими выдумками, домыслами и недоразумениями [с. 471].

Процитувавши оповідання Лит1Л [с. 473 – 475], М. Г. торкнувся питання про співвідношення пізніших текстів, при цьому помилково зазначив, що тексти Стрийковський і Густинського літопису незалежно походять від Лит1Л. Розглядаючи звістку збірника Кощаковського, М. Г. зауважив: «Необходимо произвести тщательное исследования той статьи сборника, в которой содержится вышеприведенное известие» [с. 477 – 478] – що залишається актуальним і до нашого часу. М. Г. слушно вважав цю звістку запозиченням зі Стрийковського, а відмінність у датуванні – здогадом компілятора.

У такий спосіб М. Г. дійшов до правильного висновку, що єдиним джерелом всіх пізніших текстів був Лит1Л (давніші списки «литовського» літопису все ще були невідомі). Вказавши на помилки та анахронізми в тексті, М. Г. зробив висновок:

> Принадлежность Киева к Русско-литовскому государству при Гедимине не находит себе подтверждения в наличных исторических данных [с. 486].

В цілому ми бачимо, що М. Грушевський своїм незалежним аналізом підтвердив висновок про фантастичність оповідання, і залишився на цьому становищі надалі.

Вдруге М. Г. звернувся до нашої теми в своїй «Історії України-Руси». З приводу «завоювання Волині Гедиміном» він сказав:

> Я думаю, що оповідання про боротьбу волинських князів з Гедиміном о стільки баламутне, що на нім трудно будувати які-небудь виводи і брати з них не оперті на інших, певніших джерелах звістки [*Грушевський М. С.* Історія України-Руси. – Льв.: 1905 р., т. 3,с. 527].

Київська частина «завоювання» згадана окремо:

> Що в цілості се оповідання не може бути прийняте, се річ ясна, і на сім пункті нема різниць в сучасній науці. Але різниці починаються, коли поставим питання — що ж з сього оповідання належить до легенди? […] Оповідання літопису так баламутне, повне таких сміливих фантазій, і стоїть так одиноко, не знаходячи потвердження в інших джерелах, що робити який-небудь ужиток чи з цілого

оповідання чи з його деталей для характеристики політичних відносин 14 в. — річ дуже небезпечна. [*Грушевський М. С.* Історія України-Руси. – Льв.: 1907 р., т. 4, с. 18 – 19].

У цьому ж томі є спеціальний екскурс «Похід Гедимина на Київщину» [с. 427 – 430], в якому розглянуто тексти та літературу. Тут вперше згадано про тексти БПЛ із 17-го тому «Полного собрания русских летописей», котрий тоді щойно вийшов. Заглибитись у їх вивчення М. Г. не міг.

(2) 1892 р. Р. В. Зотов

Російський історик-любитель Рафаїл Володимирович Зотов (1848 – 1893) у своїй книзі про Любецький синодик приєднався до думки В. Б. Антоновича: «Относительно того, когда и кем был завоеван Киев, мы разделяем мнение Антоновича» [*Зотов Р.В.* О черниговских князьях по Любецкому синодику и о Черниговском княжестве в татарское время. – Спб.: 1892 г., с. 120].

(4) 1892 р. М. К. Любавський

Російський історик Матвій Кузьмич Любавський (1860 – 1936) більшу частину своїх праць присвятив історії Великого князівства Литовського. У своїй магістерській дисертації він тільки згадав про існування нашого питання:

> Киевская земля была несомненно литовским владением при Ольгерде (время и обстоятельства ее присоединения до сих пор не установлены бесспорно в исторической литературе) [+ посилання на основні праці по темі] […] Первым литовским князем на Волыни был Любарт, женатый на дочери владимирского князя Андрея Юрьевича [*Любавский М. К.* Областное деление и местное управление Литовско-Русского государства ко времени издания 1-го Литовского статута. – М. : 1892 г., с. 36, 38].

Пізніше він змінив свою думку, і то на гірше!

(2) 1894 р. Ф. І. Леонтович

Український історик права Федір Іванович Леонтович (1833 – 1911) більшу частину своїх праць присвятив історії права Великого князівства Литовського. У своїй книзі про утворення території князівства він написав:

> Более поздние литовские предания приписывают Гедимину «завоевание» и других русских земель (Киевщины, например), которые присоединены были гораздо позже к Литовскому государству […] Со 2-й половины 14 века вошло в состав Литовско-Русского государства Киевское княжество [*Леонтович Ф. И.* Очерки по истории литовско-русского права. Образование территории Литовского государства. – Спб.: 1894 г., с. 24, 182].

В переліку літератури про Київське князівство зазначено багато з процитованих вище праць, але факт дискусії не відзначено – мабуть, Ф. Л. вважав питання вирішеним. У питанні про перехід Волині під владу Литви Ф. Л. послався на роботу Андріяшева, як вище [с. 23]

(2) 1896 р. Д. І. Іловайський

Російський історик Дмитро Іванович Іловайський (1832 – 1920) в своїй основній праці – «История России» (1873 – 1905 рр., тт. 1 – 5) – присвятив Гедиміну й Ольгерду окремий розділ у 2-у томі (1896 р.).

В основному тексті, присвяченому правлінню Гедиміна (с. 56 – 63), Д. І. він взагалі не згадав про «похід на Волинь та Київ», а виніс це питання у примітку 16 (примітки, с. 13 – 14). Там він коротко згадав літературу питання і зробив висновок: «Це оповідання відсутнє у більш ранніх [за Лит1Л та Стрийковського] джерелах і є одним з пізніх і невірогідних вимислів [… як це] докладно й грунтовно довів проф. Антонович». Власних аргументів Д. І. не додав, мабуть, вважаючи питання вирішеним.

Іловайський своїм прикладом показав, що можна бути офіційним імперським історіографом і при цьому висвітлювати події безсторонньо і правильно.

20 ст.

(2) 1906 р. О. Я. Єфименко

Український історик Олександра Яківна Єфименко (1848 – 1918) цікавилась в основному соціальною історією 17 – 18 ст., але написала і загальний популярний нарис історії України.

> Як увійшла до складу Литовської держави територій колишньої Київської землі, – історія нічого про це не знає. Історичний переказ, переданий нам західно-руськими літописами, відносить цей факт ще до часу Гедиміна і до його діяльності; але це вочевидь натяжка [*Ефименко А. Я.* История украинского народа. – Спб.: 1906 г., т. 1, с. 84].

У популярному нарисі не треба було вдаватись у дискусію чи аргументацію, але правильна позиція авторки виражена дуже чітко. Та сама позиція висловлена і в наступному популярному нарисі:

> Великий князь литовський Гедимін устиг захопити лише територію колишнього Турівського князівства. Майже вся решта Південної Русі була приєднана до Литовської держави його сином Ольгердом, збирачем південноруських земель [*Ефименко А. Я.*История Украины и ее народа. – Спб.: тип. «Общественная польза», 1907 г., с. 24].

(4) 1908 р. М. М. Аркас

Український історик-любитель Микола Миколайович Аркас (1853 – 1909) у своїй популярній «Історії України-Русі» згадав про похід Гедиміна про київського князя Станіслава (але не проти татар), зауваживши, що це оповідання непевне [*Аркас М.* Історія України-Русі. – Спб. : 1908 р., с. 96].

(2) 1908 р. О. Є. Пресняков

Російський історик Олександр Євгенович Пресняков (1870 – 1929) в 1908 – 1910 рр. читав курс лекцій з російської історії, які були надруковані вже після його смерті. Про «похід Гедиміна» у нього немає згадки, а про пригоду 1331 р. з новгородським архієпископом Василем і «київським князем» Федором О. П. зауважив: «Нет повода говорить о власти Гедимина над Киевом» [*Пресняков А.Е.* Лекции по русской истории. – М. : Соцэкгиз, 1939 г., т. 2, вып. 1, розділ 6 – «Литва Миндовга и Гедимина»]

(2) 1912 р. Я. Якубовський

Польський історик Ян Якубовський (1874 – 1938) займавля історією Великого князівства Литовського. Нашій темі він присвятив пару речень:

> Далі наступає докладна повість про підкорення Гедиміном Володимирського, Луцького і Київського князівств. Ця цілком легендарна повість спричинена була, мабуть, бажанням з'ясувати, у який спосіб великі простори південної Русі дісталися Литві. […] Сучасні хроніки мовчали про це, отже довелось домислами і фантазіями заступити повний брак автентичних відомостей [*Jakubowski J.* Studia nad stosunkami narodowościowemi na Litwie przez unią Lubelską. – Warszawa : E.Wende, 1912, s. 52].

Така оцінка повністю слушна, хоча й не додає нічого до аргументації.

(6) 1915 р. М. К. Любавський

Докладніше М. К. Любавський спинився на нашому питанні в загальному нарисі, опублікованому в 1911 р. в «Чтениях в обществе истории и древностей российских» [1911 г., № 1], а перевиданому окремою книгою в 1915 р.:

> Составитель [Лит1Л] неискусно сгруппировал в нем подробности, перепутал и исказил имена, но едва ли выдумал самый основной факт, о котором встречаются краткие известия и в других летописях. Доводы, приводимые в пользу такого понимания Дашкевичем в его «Заметках по истории Литовско-Русского государства», Д. И. Иловайским во втором томе его «Истории России» и отчасти Зотовым в его труде «о черниговских князьях по Любецкому синодику», являются более убедительными, чем отрицательные доводы Антоновича и его последователей [*Любавский М. К.* Очерк истории Литовско-русского государства до Люблинской унии включительно. – М. : 1915 г., с. 24 – 25].

На Іловайського і Зотова М. Л. послався, як бачимо, «оплошно и не справясь с делом». Тут маємо перший випадок виразної зміни поглядів історика з часом, і то в гірший бік.

(2) 1917 р. С. Ф. Платонов

Російський історик Сергій Федорович Платонов (1860 – 1933) торкнувся нашої теми у своєму курсі лекцій з російської історії:

> Мы находим в летописях известия о походе Гедимина на Волынь и Киев в 1320 г., причем летописцы передают это, как достаточно верный факт; изображают битвы, результатом которых якобы явилось подчинение Волыни и Киева; между тем из более подробного изучения этих рассказов и сличения с более достоверными источниками видно, что это вымысел [*Платонов С. Ф.* Полный курс лекций по русской истории. – Пг.: 1917 г., ч. 1, глава «Литва»].

Коротко і ясно, як належить лекційному курсу.

Цей курс був уперше надрукований у 1899 р., але там автор нашого епізоду не торкався [*Платонов С. Ф.* Лекции по русской истории. – Спб.: Столичная скоропечатня, 1899 г., ч. 1]. У якому саме виданні процитоване місце введено до курсу – я не дошукувався (видання 1917 року було десятим).

(1) 1918 р. Ф. П. Сушицький

Український історик літератури Феоктист Петрович Сушицький (1883 – 1920) був першим дослідником, який присвятив спеціальну монографію літописам Великого князівства Литовського. Я не буду повторювати те, що уже написав про неї, підкреслю тільки істотне для нашої теми. «Баснословний початок Литви» у Ф. С. – це «мітична частина літопису» [с. 169]:

> Що характер цих епізодів, як і всіх вище розглянутих про початкову історію Литви, теж мітичний, очевидно з того, що навіть про історичну особу Гедиміна розповідаються тут фантастичні звістки […] Мітичні перекази і quasi-історичні оповідання становлять джерело перелічених епізодів [*Сушицький Т.* Західно-руські літописи як пам’ятки літератури. – К.: 1930 р., с. 192].

Важливий новий крок – у роботі Ф. С. оповідання про «похід Гедиміна на Київ» розглядається у ширшому (властивому) контексті всього БПЛ. З фантастичності БПЛ випливає й фантастичність «походу». Правильний підхід полягав також у тому, що він розглядав тільки історію тексту БПЛ, а не описані в ньому історичні реалії. адже перш ніж розглядати ці реалії, треба переконатись, що розглядуваний текст можна вважати історичним джерелом.

(7) 1930 р. Л. Колянковський

Польський історик Людвік Колянковський (1882 – 1956) торкнувся нашого питання одним реченням:

> Вже за Гедиміна виникло друге коло здобичі з Русі, котре утворювали Волинь, Поділля, Київ (зайнятий напевно у 1362 р.), Чернігів, Сіверщина, а зі сходу – Смоленськ [*Kolankowski L.* Dzieje w. ks. Litewskiego za Jagiełłonów. – Warszawa : 1930, t. 1, s. 6].

Можна було би дати спокій цій роботі, присвяченій пізнішому періоду, так С. Кучинський в 1936 році послався на неї (саме на цю сторінку!) як на книгу, де «доведено» зайняття Києва Гедиміном. Нічого тут, як бачимо, не «доведено», і «битва на Ірпіні» не згадана.

(7) 1932 р. Д. І. Дорошенко

Український історик Наталя Дмитро Іванович Дорошенко (1882 – 1951) у першому томі свого двохтомного «Нарису історії України» (перше видання – 1932 р.) не торкався нашого епізоду. Приєднання Волині до Литви у нього пов’язане зі шлюбом Любарта, а Київщини – із заходами Ольгерда в 1360-х роках [*Дорошенко Д. І.* Нарис історії України. – Мюнхен: Дніпрова хвиля, 1966 р., т. 1, с. 102 – 103].

(7) 1936 р. С. Кучинський

Польський історик Стефан Кучинський (1904 – 1985) висловився цілком категорично:

> Широка дискусія, яка розвинулась свого часу у справі походу Гедиміна на Київ в 1320 р., не зважаючи на спротив ряду поважних вчених, набула підтвердження устами ряду вчених ще поважніших, а нині серед **сучасних** вчених, котрі спираються на значно ширший джерельний матеріал – із застереженням баламуцтв у змісті літописного оповідання – сама подія опанування Києва литовцями у сенсі розширення на нього впливів Гедиміна є безсумнівною очевидністю [*Kuczyński S.* Ziemie czernigowsko-siewerskie pod rządami Litwy. – Warszawa : 1936, s. 106 – 107].

«Ширший джерельний матеріал» у С. К. зводиться до «уривків Бенешевича», котрі він не аналізував самостійно, а просто увірував у гіпотезу Приселкова – Фасмера, що там згадано київського князя Федора – брата Гедиміна. Про цього Федора я ще сподіваюсь поговорити окремо, а спеціально щодо нашої вузької теми можна сказати, що С. К. не обставав ані за «князем Станіславом», ані за «битвою на Ірпіні», відносячи, мабуть, їх до «літописних баламуцтв».

(7) 1953 р. «Нариси історії СРСР»

В 1953 р. було надруковано том «Очерков истории СССР», присвячений періоду 14 – 15 ст. Перехід Києва під владу Литви там пов’язано із заходами Ольгерда [Очерки истории СССР. Период феодализма 9 – 15 вв. – М.: 1953 г., т. 2, с. 521; автора розділу в цьому тому не зазначено].

(5) 1954 р. П. Грицак

Український історик Павло Грицак (1925 – 1958), який працював у США, за своє недовге життя написав кілька праць, усі присвячені історії України 13 – 14 ст.

> Можна думати, що війни з усіма українськими князями Гедимін у 1320-х рр. не вів, бо тому перечать інші дані; але цілком допустиме, що Гедимін воював саме з одним київським князем Станіславом. Останній або згинув, або пішов на вигнання до Рязані, а на його місце в Києві мабуть сів литовський князь Ольгимонт [*Грицак П.* Теодорит митрополит київський і його доба. – Розбудова держави (Клівленд), 1954 р., № 2, с. 8].

В останній своїй роботі П. Г. висловився ще категоричніше:

В науці здавна, хоча й рідко, висловлюються голоси, що літопис Биховця недооцінюється як історичне джерело. Це питання вимагає окремої розробки, але вже сам розгляд іменного матеріалу, збереженого в ньому, говорить за достовірність вістки про війну Гедиміна з руськими князями, а не проти неї […] Можна датувати Гедимінів похід роками 1323 – 1328 [*Грицак П.* Галицько-Волинська держава. – Нью-Йорк: НТШ, 1958 р., с. 144, 148].

Розробка, якої бажав П. Г., проведена мною в роботі «Дві традиції літописання Великого князівства Литовського» (2016 р., див. розділ «Іменослов Баснословного початку Литви») і показала протилежне тому, чого сподівався П. Грицак – а саме, повну мішанину імен з доступних автору джерел, жодне з яких не зв'язану у БПЛ з тими подіями, в яких воно виступає в інших джерелах.

(7) 1959 р. В. Т. Пашуто

Російський історик Володимир Терентійович Пашуто (1918 – 1983) у своїй книзі про утворення Литовської держави відзначив загальну невірогідність «нової першої частини литовського літописця» (яку я називаю БПЛ):

«Бесспорно одно, что она не может служить источником по истории Литвы избранного нами периода. Она должна изучаться в рамках истории общественно-политической мысли 16 в.» [*Пашуто В.Т.* Образование Литовского государства. – М. : и-во АН СССР, 1959 г., с. 70, 73].

В подальшому викладі В. П. ніде не посилався на БПЛ і не вступав у полеміку щодо окремих її епізодів, слушно вважаючи питання вирішеним.

(7) 1963 р. Радянська історична енциклопедія

Литовський історик М. А. Ючас написав для «Советской исторической энциклопедии» статтю «Гедимін», у якій про «похід на південь» немає згадки [Советская историческая энциклопедия. – М.: 1963 г., т. 4, с. 172]. Я в свій огляд включаю енциклопедії, бо вони: 1, містять сутність поглядів на певне питання, досягнуту в певний час; 2, чинять більший вплив на суспільну свідомість, ніж спеціалізовані наукові праці.

(5) 1963 р. «Історія Києва»

В 1963 році вперше після М. Закревського з'явилась нова «Історія Києва» у 2 томах. Там читаємо:

В начале 20-х годов XIV в. на Киевщине появилось большое литовское войско, захватившее города Овруч, Коростень, Житомир и направившееся к Киеву [«Полное собрание русских летописей», т. XVII, СПб., 1907, стр. 372-374; *Н.Дашкевич*, Заметки по истории Литовско-русского государства, К., 1885, стр. 45-49, 59-64]. Против литовских захватчиков выступило войско под руководством князей Станислава Киевского, Олега Переяславского и др. Литовские захватчики были вынуждены отступить [*Н.Дашкевич*, Заметки по

истории Литовско-русского государства, стр. 59-64]. [История Киева. – К. : и-во АН УССР, 1963 г., т. 1, с. 99 – 100]

Отже, за цією історією, ніякого Гедиміна тут взагалі не стояло, а перемога була на боці руських князів (погнали наши городских!), і це буцімто писав М. П. Дашкевич. Може, вам цікаво знати, хто ж автор цієї феноменальної ахінеї?

В написании двухтомника участвовали научные сотрудники Института истории АН УССР М.Ю.Брайчевский, П.П.Быстренко, С.А.Ктитарев, И.Т.Кулик, Д.И.Мышко, О.А.Парасунько, Н.С.Сидоренко, А.Б.Слуцкий, И.Т.Щербина, Ф.А.Ястребов; научный сотрудник Института археологии АН УССР И.Г.Шовкопляс, научные сотрудники Института литературы им.Т.Г.Шевченко АН УССР Л.Н.Коваленко, А.И.Кудин, Н.М.Ткаченко, научные сотрудники Института искусствоведения, фольклора и этнографии АН УССР Л.Б.Архимович, Р.П.Бернацкая, В.Д.Довженко, Г.В.Журов, В.И.Касиян, Н.К.Иосипенко, Ю.Я.Турченко, преподаватели Киевского государственного университета им.Т.Г.Шевченко Ю.Я.Белан, И.А.Василенко, М.А.Варшавчик, А.А.Введенский, П.М.Овчаренко, Н.П.Рудько, научные сотрудники Института теории и истории архитектуры Академии строительства и архитектуры УССР И.А.Игнаткин, Б.А.Крицкий и сотрудники других научных учреждений Н.Н.Лысенко, Н.П.Нежинский, И.П.Старовойтенко, П.Т.Тронько [с. 7 – 8].

Всього перелічено 33 душі, які несуть колективну відповідальність за написані й надруковані дурниці. З огляду на тематику інших статей цих авторів, можна думати, що розділ «Положение Киева во второй половине XIII и в XIV в.» написав Д. І. Мишко.

Редагувала цей історіографічний шедевр ціла колегія з 5 душ:

Редакционная коллегия: доктора исторических наук В.А.Голобуцкий, О.К.Касименко (главный редактор), кандидаты исторических наук П.Л.Гудзенко, О.А.Парасунько, П.Т.Тронько [с. 4].

Всі вони пошились у дурні, як у відомому водевілі. Я маю на це ще багато інших фактів, але не хочу відволікатись від своєї теми.

(5) 1966 р. О. І. Рогов

Російський історик Олександр Іванович Рогов (1935 – 1996) у своїй книзі про М. Стрийковського (дуже слабкій, на мою думу) присвятив нашому епізоду немалу увагу [*Рогов А.И.* Русско-польские культурные связи в эпоху Возрождения : Стрыйковский и его “Хроника”. – М. : Наука, 1966 г., с. 155 – 161].

О. Р. не виділяв БПЛ як окрему частину «литовського» літопису і тому не міг охарактеризувати її в цілому. Це безумовний крок назад у порівнянні із Ф. Сушицьким. Це потягнуло за собою наступне помилкове твердження – про залежність тексту даного епізоду у Стрийковського одразу від 4 списків «литовського» літопису. Далі О. Р. розглянув історичні обставини 1320 – 30-х років і знайшов, що оповідання

Стрийковського їм не суперечить, якщо поправити його дату на 1321 – 1322 рр. З приводу участі татар О. Р. зауважив, що цього немає в БПЛ, а є у Стрийковського. Але природного висновку – що Стрийковський **вигадав** цих татар – ми у О. Р. не побачимо, натомість О. Р. намагався підкріпити це звісткою збірника Кощаковського. Цілковита залежність її від Стрийковського не була очевидною для О. Р. І тільки повідомлення про вокняжіння Станіслава у Рязані О. Р. визнав за вигадку.

Таким чином, О. Рогову, як і попереднім оборонцям «Ірпінської битви», не вдалося знайти позитивних підтверджень цього факту, а зібрано тільки негативні дані, котрі (на думку захисників) не суперечать оповіданню Стрийковського. Ясно, що так можна оцінювати тільки художній твір, а не історичне джерело.

(3) 1970 р. М. Б. Ждан

Український історик Михайло Ждан (1909 – 1975), який працював у США, про наш сюжет висловився так:

> Спробуємо у формі гіпотези сформулювати наш погляд на долю Переяславщини початків 14 ст. Хоча поза іменем князя Олега в русько-литовських літописах, назв жодних інших князів Переяслава ніде не зустрічаємо, не можемо з цілою певністю відкинути його існування [*Ждан М.* Україна під пануванням Золотої Орди. – Український історик, 1970 р., № 1-3, с. 94].
>
> Відомість литовсько-руських літописів про експансію Гедиміна важлива для нас з двох причин. По-перше вона до ряду київських князів початків 14 століття додає ще одного — Станислава; по-друге вона розказує про перехід Києва з-під Золотої Орди під Литву. Якщо йдеться про князя Станислава, то поза згаданими компіляціями – він невідомий з інших джерел […] Маємо підставу припускати, що існування Станислава як київського князя дуже сумнівне і ледве чи маємо право поміщувати його в реєстрі київських князів 1-ї половини 14 віку. […] У світлі цієї діяльності Узбека в московських князівствах, важко припустити, щоб Гедимін міг на довший час опанувати Київ. Все таки короткотривале опанування Києва Гедиміном є можливе. […] Можливо, що впродовж дуже короткого часу (між 1322 і 1327 рр.) володів в Києві кн. Гедимін або Ольгимонт, син Міндовга. [Продовження цитованої статті. – Український історик, 1971 р., № 1-2, с. 52 – 57].

Власного аналізу залучених джерел у М. Ждана немає, і висновок виходить половинчастий – з одного боку, не можна припустити, а з другого – все ж таки можна. Такий спосіб міркувань ми бачили уже не раз, починаючи з К. Стадницького.

(7) 1972 р. Н. Д. Полонська-Василенко

Український історик Наталя Дмитрівна Полонська-Василенко (1884 – 1973) у першому томі її двохтомного нарису «Історія України» не торкалась нашого епізоду. Приєднання Волині до Литви у неї пов’язане зі шлюбом Любарта, а Київщини – із

заходами Ольгерда в 1360-х роках [*Полонська-Василенко Н. Д.* Історія України. – К.: Либідь, 1995 р., т. 1, с. 307, 310]

(7) 1982 р. «Історія Києва»

Ще одна «Історія Києва» була надрукована за маршала Брежнєва, у 1982 році. Там є спеціальний параграф «Захват Киева Великим княжеством Литовским», в якому ця подія віднесена до часу Ольгерда [История Киева : в 3 тт., 4 кн. – К. : Наукова думка, 1982 г., т. 1, с. 221; автор розділу – О. Ф. Сидоренко]. Про Гедиміна мови нема, хоча інших дурниць дуже багато (тут не будемо на них відволікатись).

(5) 1987 р. Ф. М. Шабульдо

Український історик Фелікс Михайлович Шабульдо (1941 – 2012) більшу частину своїх праць присвятив історії України 14 ст. У його першій монографії читаємо:

> О присоединении Гедимином Волыни и Киевского княжества повествуют белорусско-литовские летописи пространной редакции – единственный источник 1 половины 16 в., содержащий обстоятельные, но не всегда достоверные известия об этих событиях […] Походы Гедимина на земли юго-западной Руси в исторической литературе до сих пор датируются по-разному […] Некоторые из представителей буржуазной историографии вообще отрицали возможность походов Гедимина на юго-западную Русь и завоевание ее в 20-х гг. 14 в. [*Шабульдо Ф. М.* Земли Юго-Западной Руси в составе Великого княжества Литовского. – К., 1987 г., с. 11].
>
> Лишь в октябре 1323 г. сложились благоприятные условия для наступления литовских войск на Волынь. Датировка их похода концом 1323 г. вполне соответствует летописному известию [с. 26].
>
> Вопрос о достоверности летописного источника, времени и обстоятельствах включения среднего Поднепровья вместе с Киевом в состав Великого княжества Литовского в дореволюционной историографии так и остался нерешённым […] На наш взгляд, летописное повествование в целом верно отражает основной ход событий [с. 27].

Як бачимо, Ф. Ш. не висунув нових позитивних аргументів на користь «походу Гедиміна», воліючи замість того міркувати про його **можливість** і **сприятливий час** (як ми бачили, у визначенні цього «сприятливого часу» Ф. Ш. повністю розійшовся з О. Роговим, але волів не загострювати цю суперечність – с. 27).

Окрім того, Ф. Ш. помилково зреферував позицію «буржуазних» дослідників (ненависний для радянських цензорів В. Б. Антонович у Ф. Ш. навіть не згаданий) – вони прийшли до певного вирішення; невірно, буцімто тільки «буржуазні» вчені заперечували «похід Гедиміна» – так думав і цілком радянський В. Т. Пашуто.

В цілому трактування цього епізоду вийшло у Ф. Ш. слабким і непереконливим, як і багато інших сюжетів його книги.

(7) 1988 р. О. Субтельний

Український історик Орест Мирославович Субтельний (1941 – 2016) надрукував свій короткий курс історії України англійською мовою в Торонто в 1988 р., в 1991 р. книга з'явилась в українському перекладі в Києві. Про наш епізод у нього мови нема, а перехід Києва під владу Литви віднесено до 1362 року [*Субтельний О.* Україна: історія. – К. : Либідь, 1991 р., с. 72].

(3) 1993 р. В. Л. Носевич

Білоруський історик Вячеслав Леонідович Насевич (нар. 1957) у своєму популярному огляді початків Великого князівства Литовського присвятив кілька абзаців нашій темі. На його погляд, «хід подій на «руському напрямку» діянь Гедиміна залишається дискусійним» [*Насевiч В. Л.* Пачаткі Вялікага княства Літоўскага: падзеі і асобы. – Мінск: Полымя, 1993 г., раздзел «Пакаленне чацвёртае: Гедымін (сярэдзіна 1310-ых – 1330-ыя гады)»].

(1) 1994 р. О. В. Русина

Київська дослідниця середньовічної України Олена Володимирівна Русина кілька разів виступала зі статтями на нашу тему:

– *Русіна О.В.* Легенда про виправу Гедиміна на Русь в оцінці В.Б.Антоновича та в пізнішій історіографії. – "Академія пам'яті професора Володимира Антоновича", К., 1994 р., с. 93 – 99.

– *Русина О.* Київська виправа Ґедиміна: текстологічний аспект проблеми. – Записки наукового товариства ім.Шевченка, 1996 р., т. 231, с. 147 – 157.

– *Русина О.В.* Україна під татарами і Литвою. – К. : Альтернативи, 1998 р. (Серія «Україна крізь віки», т. 6; в цій популярній книзі маємо розділ із характерною назвою «Міфічні завойовники – Скирмонт і Гедимін»; спеціально нашому епізоду в цьому розділі присвячено с. 47 – 55.)

– *Русина О.В.* Псевдокиївські князі 13 – 15 ст. – В кн.: *Русина О.В.*Студії з історії Києва та Київської землі. – К.: 2005 р., с. 38 – 72.

Хоча кожна з цих статей містить спеціальні цікаві деталі, в головному їх зміст збігається, і ми розглянемо погляди авторки на основі її останньої статті 2005 р., котру можна вважати підсумком (на сьогодні) її досліджень. В ній спеціально нашому епізоду присвячено с. 41 – 54. Тут викладено зміст оповідання про похід з «Баснословного початку Литви», відзначено довіру до нього до 3 чв. 19 ст. включно, розглянуто дискусію 1878 – 1912 років (від В. Б. Антоновича до П. Г. Клепацького) і слушно відзначено, що Клепацький, переконливо довівши міфічність оповідання, поставив крапку в цьому питанні.

Далі О. Р. розглядає «уривки Бенешевича» (с. 46 – 50), про які я маю намір якось поговорити окремо; а поки що нам досить того, що в цих текстах немає нічого ані про **похід** литовського війська, ані про його очільника **Гедиміна**, ані про **Київ** як мету походу, ані про річку **Ірпінь**, ані про **битву** (з ким би то не було), тобто ці тексти

взагалі не стосуються нашої вузької теми – «битва на Ірпіні». Цей висновок ми бачимо й в О. Р.:

> Навіть визнання факту існування Федора – Гедимінового брата саме по собі ще не може бути підставою для його ототожнення з князем Федором Київським, і відтак, і доказом історичності Гедимінової виправи на Київ, на користь якої не свідчить **жодне вірогідне джерело** [с. 50, виділення – М. Ж.].

Останній блок роботи О. Р. присвячено фрагменту ревізії Канівського замку 1552 р., де міститься спеціальний параграф «Початок Черкас і Канева»:

> От початку Черкасов и Канева уходы по всим тым рекам вольны были каневцам, бо яко князь великий литовский Гедимин, завоевавши над морем Кафу и весь Перекоп и Черкасы Пятигорское, и приведши черкасов часть з княгинею их, посадил их на Снепороде, а иншых на Днепре, где теперь Черкасы сидят, а снепородцев посадил на Днепре ж у Каневе, и сидячи снепородцы на Днепре у Каневе, предся отчизны свои по речкам иным северским уходити не престали [Архив юго-западной России, К., 1886 г., часть 7, т. 1, с. 103].

Все, що написала О. Р. з приводу цього «свідчення» – все я визнаю слушним (не буду переповідати, бо цікаві легко побачать оригінальний текст О. Р. в Мережі). Оскільи я не планую повертатись до цього сюжету, то додам від себе кілька слів.

В процитованій публікації джерелом вказано «шосту книгу переписів Литовської метрики». Отже, – звертаю увагу! – опис 1552 р. дійшов до нас не в автографі, а у пізнішій копії.

Пізнішій – а якого ж часу? Повозивши трошки мишкою по столу, я знайшов такі відомості:

> 563. (6/78) 1552. Книга пописаня замъков украинных: Черкасы, Канев, Киев, Остр, Чорнобыль, Мозыр, Вручый, Житомир, Веница, Браславль, Кремянец, Луцъко, Володимер. Переписана в 1596 г. 202 л. [Перелік книг Литовської метрики на сайті starbel.narod.ru]

Отже, нині ця книга зберігається у Російському державному архіві давніх актів (Москва), ф. 389 (Литовська метрика), опис 1, частина 1, № 563 (це важливо знати на випадок, коли дійде до повного видання цієї книги). Для нас найістотніше – дата копії: **1596 рік**.

І ця дата, на мій погляд, одразу пояснює все. Процитований уривок я вважаю історико-етнографічною довідкою, побудованою на хроніці М. Стрийковського (1582 р.). Переписування опису 1552 р. до Метрики мало якусь практичну мету, ця інформація мала бути якось використана для державного управління. тому можна припустити, що писар отримав завдання – дати пояснення щодо історії Канева, і дав його на підставі тих матеріалів, які мав. У Стрийковського маємо в одному уступі Гедиміна, Сліпород, Канів, Черкаси та Сіверщину [*Stryjkowski M.* Kronika polska, litewska, żmódzka i wszystkiej Rusi. – Warszawa : 1846, t. 1, s. 366], а трохи далі (але на тій же 366-й сторінці) – ще й Кафу та Перекоп.

Звичайно, тут ми не маємо дослівної цитати зі Стрийковського, але маємо всі складові для приготування того соусу, яким приправлено опис Канівського замку.

Отже, вважаю цілком неможливим, щоб десь збереглась усна пам’ять про Гедиміна, що помер за двісті з гаком років перед часом складання опису замку. Такої пам’яті ми не маємо навіть у самій Литві, і тим більше її не могло бути в Каневі, де Гедиміна не тільки не бачено, але й не чувано було. Письмове, книжне походження процитованої довідки цілком очевидне, і просто дивно, що попередні дослідники не звернули уваги на цю обставину.

Будь-що-будь цей запис не містить ніякої згадки про «битву на Ірпіні», котра власне нас цікавить.

(7) 1994 р. Енциклопедія історії Білорусії

Білоруський історик М. І. Єрмолович написав для «Енциклопедії історії Білорусії» статтю «Гедимін», у якій про «похід на південь» немає згадки [Энцыклапедыя гісторыі Беларусі. – Мінск: 1994 г., т. 2, с. 501 – 502].

(3) 1996 р. Г. Ю. Івакін

Український вчений Гліб Юрійович Івакін (1947 – 2018) відомий перш за все як археолог, дослідник Києва. В своїй монографії про Київ 13 – 16 ст. він присвятив кілька сторінок нашій темі [*Івакін Г. Ю.*Історичний розвиток Києва 13 – сер.16 ст. – К. : 1996 р., с. 59 – 64]. В основному це виклад поглядів тих авторів, котрі писали на нашу тему. Його висновок:

> Якщо ж і можна визнати вплив Литви на Київ або навіть якісь військові спроби його захоплення, то не можна погодитись з фактом державного завоювання Гедиміном Київської землі та Волині [с. 64].

Як радив класик пропаганди: «Брешіть якомога більше – від брехні все ж таки щось залишиться». Відкинути брехні цілком і повністю Г. І. не наважився.

(4) 1997 р. Н. М. Яковенко

Український історик Наталя Миколаївна Яковенко (нар. 1942) займається переважно волинською шляхтою 16 – 17 ст., але в її доробку є також добре відомий загальний нарис історії України:

> Існує легендарний переказ про похід Ґедиміна на Київ у середині 20-х років XIV ст., достовірність якого лишається спірною. Однак у будь-якому разі перші заходи Литви, спрямовані на опанування Київської землі, відносяться до цього періоду [*Яковенко Н. М.* Нарис історії України з найдавніших часів до кінця XVIII ст. – К.: Генеза, 1997 р., с. 94].

Про які «перші заходи Литви» часів Гедиміна щодо Київщини йдеться – я не можу здогадатись. Але я ж і не історик, я – відставний фізик-теоретик…

(5) 2000 р. Л. В. Войтович

Український історик Леонтій Вікторович войтович (нар. 1951 р.) у своїх творах звертався до нашої теми кілька разів:

> Ще більше проблем виникає при аналізі інформації т. з. білорусько-литовських літописів. Узяти хоча б напівфантастичне оповідання про похід Гедиміна на Київ і долю князя Станіслава (ПСРЛ, 1980 г., т. 35, с. 95, 152, 180, 184, 201, 221). Багато дослідників поспішили зарахувати князя Станіслава до істот міфічних [*Русина О.* Київська виправа Гедиміна (текстологічний аспект проблеми) – Записки НТШ, т. 231, 1996 р., с. 147-157]. Існують сумніви і в самому факті походу Гедиміна на Київ, не кажучи про його датування. Однак запис у Любецькому пом'янику князя Івана Станіславича, а також згадка А.Кальнофойським у числі ктиторів Києво-Печерського монастиря самого князя Станіслава не залишають сумнівів щодо існування київського князя з таким іменем. Крім того важко повірити аби літописець міг сплутати Мстислава з Станіславом. Надто рідке це ім'я для Рюриковичів. Не все так просто і з Романом Брянським. Джерела не дозволяють з упевненістю дати відповідь на запитання який князь займав брянський престол у 1320-х роках. Так само не знані обставини смерті луцького князя Лева Юрійовича. У світлі цих зауважень не виглядає неймовірним і існування переяславського князя Олега. Адже у пом'яниках збереглося ім'я переяславського князя Івана Дмитровича, який жив десь на початку XIV ст., що означає що на той період саме князівство існувало. [*Войтович Л. В.* Князівські династії східної Європи. – Льв.: 2000 р., розділ 1.2. Літописи і хроніки].

Ну що на це можна сказати? Запис князя Івана ***Станіславича*** у Любецькому синодику 1753 – 1755 рр., як виявилось – зіпсований писарем запис князя Івана ***Ситславича*** у Введенському синодику 1654 р., котрий, у свою чергу, може бути зіпсованим князем Іваном Святославичем.

Запис Станіслава у Кальнофойського (1638 р.), безсумнівно, запозичений зі Стрийковського (1582 р.). Кальнофойський вважав, що всі київські князі були ктиторами Києво-Печерської лаври. Станіслав – київський князь, отже, він – ктитор Києво-Печерської лаври. Це зветься сілогізм, ніякого джерельного змісту тут немає.

Переяславський князь Іван Дмитрович († 1302 р.) добре відомий, але княжив він у Переяславлі-Залеському, не в «нашому» Переяславлі-Руському.

Ці спроби Л. В. знайти додаткові сліди «київського князя Станіслава» мене не переконують.

> Аналізувати оригінальні фрагменти цих пам'яток [літописів Великого князівства Литовського. – М. Ж.] досить важко. Взяти хоча б напівфантастичне оповідання про похід Гедиміна на Київ і долю князя київського Станіслава [236]. Багато дослідників поспішили зарахувати князя Станіслава до істот міфічних [237]. Існують сумніви і у самому факті походу Гедиміна на Київ, не кажучи про

його датування. Однак запис у Любецькому пом'янику князя Івана Station Станіславича, а також згадка А. Кальнофойським у числі ктиторів Києво-Печерського монастиря самого князя Станіслава, не залишають сумнівів щодо існування цього князя. Крім того важко повірити аби літописець міг сплутати скажімо Мстислава із Станіславом. Надто рідке це ім'я для Рюриковичів. Не все так просто і з князем Романом Брянським. Джерела не дозволяють з впевненістю дати відповідь на запитання який князь займав брянський престол у 1320-х роках. Так само не знані обставини смерті луцького князя Лева Юрійовича. У світлі цих моментів не виглядає неймовірним і існування переяславського князя Олега. Адже у пом'яниках збереглося ім'я переяславського князя Івана Дмитровича, який жив десь на початку XIV ст. Отож переяславські князі в цей період існували. Після перемоги над Ногаєм золотоординський хан Токта, який передав путивльським Ігоревичам Київ, міг віддати Ольговичам і Переяслав [*Войтович Л.* Княжа доба: портрети еліти. – Біла Церква: 2006 р., с. 62].

Після того як відпали сумніви в існуванні київського князя Станіслава, напевно, слід сприймати і відомості про участь князя Лева Юрійовича у війні київського князя проти Гедиміна. Це дозволяє відносити саму війну і битву на р.Ірпені до зими 1323 р. Тої ж зими під Берестям стояло литовське військо [*Шабульдо Ф. М.*Земли Юго–Западной Руси, С. 26–27]. Напевно, мир, укладений після цієї війни, був скріплений шлюбом дочки Лева Юрійовича з Любартом-Дмитром Гедиміновичем […] Проводячи політику збереження своїх володінь, він [Лев Юрійович – М. Ж.] вступив у союз з київським князем Станіславом–Терентієм Івановичем, а після поразки під Ірпенем зумів закінчити війну компромісним миром з Гедиміном [*Войтович Л.* Князь Лев Юрійович: спроба портрета. – Дрогобицький краєзнавчий збірник, Дрогобич, 2006 р., вип. 10, с. 129; передрук: *Войтович Л.* Галицько-волинські етюди. – Біла Церква, 2011 р., с. 345]

Після того, як відпали сумніви в існуванні київського князя Станіслава [*Русина О.* Київська виправа Гедиміна (Текстологічний аспект проблеми). – Записки НТШ, Т. 231, 1996, с. 182–188]: крім білорусько–литовських літописів сам князь під таким нехарактерним для Рюриковичів іменем записаний у переліку "ктиторів і опікунів монастиря Печерського" А. Кальнофойського, а його син Іван Станіславович – Любецькому пом'янику; подібні потрійні збіги просто неможливі [*Войтович Л.* Княжа доба на Русі С. 415], можна не сумніватися і в участі луцького князя Лева Юрійовича в битві на р. Ірпені на стороні київського князя проти Гедиміна Сам похід Гедиміна і битву можна датувати зимою 1322/1323 р. [*Войтович Л.*Князь Лев Юрійович: спроба портрета. – Дрогобицький краєзнавчий збірник, Вип. 10, Дрогобич, 2006, с. 129]. Зимою 1322/1323 р. під Берестям стояло литовське військо [*Шабульдо Ф. М.* Земли Юго–Западной Руси, С. 26–27]. Це, очевидно, було наслідком союзу волинського і київського князів. Мир, укладений після цієї війни (а Гедимінові, який посадивши

свого васала в Києві, мав тепер могутнього ворога в особі золотоординського хана Узбека, вигідно було швидко помиритися з галицько–волинськими князями і навіть вступити з ними в союз), було скріплено шлюбом дочки Лева Юрійовича з Любартом–Дмитром Гедиміновичем. [*Войтович Л.*Польща, Мазовія, Литва й Угорщина у боротьбі за спадщину Романовичів. – В кн.: *Войтович Л.* Галицько-волинські етюди. – Біла Церква, 2011 р., с. 370].

Я спеціально процитував всі відповідні фрагменти з праць Л. В. повністю, щоб читачі могли побачити думки автора без посередників (боюсь: якби я почав переповідати їх своїми словами, мене б підозрювали у карикатурі). Недоліком праць Л. В. є високий відсоток автоплагіату: розкриваючи його нову книгу у сподіванні знайти щось нове, читач часто-густо бачить те, що йому вже відомо з попередньої книги.

21 ст.

(6) 2004 р. Енциклопедія історії України

В 2-й тому цієї енциклопедії маємо одразу дві статті по нашій темі. Перша з них – «Гедимін», написана О. В. Русиною, очікувано подає:

> Пізній, 16 ст. літописний переказ про завоювання Гедиміном Волині та Київщини має легендарний характер і не відображає реальних обставин приєднання цих регіонів до Великого князівства Литовського [Енциклопедія історії України. – К.: 2004 г., т. 2, с. 64].

Другу статтю під назвою «Гедиміна походи на Волинь і Київщину 1323 і 1324 рр.» написав Ф. М. Шабульдо. В ній також очікувано всі подробиці БПЛ подано як позитивні безспірні факти. У другій частині статті міститься стислий виклад дискусії: «Питання походів Гедиміна на Волинь і Київщину не можна вважати остаточно розв’язаним» [там само].

Ця стаття лягла в основу статті з дезорієнтуючою назвою «Волинські походи Гедиміна (1323–1324)» в українській Вікіпедії (перевірено у травні 2018 р.). Великим недоліком цієї останньої статті є відсутність авторського підпису, якого ніде немає у Вікіпедії. Якщо стаття з авторським підписом може відбивати особисту точку зору автора (як в нашому випадку), то у Вікіпедії вона подана як загальновизнана премудрість. Наші вікіпедисти поки що демонструють здатність копіювати до себе тексти з інших джерел, але не показують розуміння скопійованого.

Де два українці, там три погляди на «похід Гедиміна». Я ставлю «Енциклопедії історії України» в цьому питанні оцінку «погано», тому що помилкові та / або дискусійні погляди не повинні поширюватись у такому ж статусі, як погляди правильні, обгрунтовані (null propagation, як кажуть програмісти: якщо одна частина якогось виразу є null, то і весь вираз як наслідок є null, і отже ложним).

(2) 2007 р. Енциклопедія Великого князівства Литовського

Білоруський історик В. Л. Носевич написав для «Енциклопедії історії Білорусії» статтю «Гедимін», у якій про сказано: «Білорусько-литовські літописи повідомляють про завоювання Гедиміном Київської землі, але цей сюжет більшість дослідників вважає міфічним» [Вялікае княства Літоўскае: энцыклапедыя ў 2-х тома. – Мінск: 2007 г., т. 1, с. 519 – 520]. Це безумовно краще, ніж виклад у його книзі 1993 р.

(6) 2006 р. В. Б. Білінський

Український письменник Володимир Броніславович Білінський (нар. 1936 р.) відомий як автор книги «Страна Моксель, или открытие Великороссии» (К.: 2006 р.), яка пізніше була перекладена українською мовою (2008 р.). В ній на нашу тему написано небагато:

> І про другий винятково важливий факт повідав Карамзін, щоправда, намагаючись його заперечити:
>
> «Цей мужній витязь [Гедимін Литовський. – В. Б.], у 1319 році перемогою закінчивши війну з Орденом, відразу рушив на Володимир [Волинський. – В. Б.] … Місто здалося. Як тільки весна прийшла [1320 рік. – В. Б.] і земля покрилася травою, Гедимін із новою силою виступив у поле, взяв Овруч, Житомир, міста Київські і пішов до Дніпра… осадив Київ. Ще жителі не втратили надії й мужньо відбили кілька приступів, нарешті, не маючи допомоги… і знаючи, що Гедимін щадить переможених, відчинили ворота. Духівництво вийшло з хрестами і разом із народом присягнуло бути вірним Государеві Литовському, який, позбавивши Київ від ярма Моголів… незабаром завоював усю південну Русь [йдеться про Київське князівство. – В. Б.] до Путивля і Брянська» [1, том IV, с. 270–271].
>
> Російська еліта з винятковою настирливістю намагається заперечити цей знаменний факт історії – факт звільнення Київської землі від татаро-монгольського ярма в 1319–1320 роках. І мотив у них лише один: мовляв, наші так звані літописні зводи нічого про цю історичну подію не повідомляють. Не зафіксували – і годі! [*Білінський В.* Країна Моксель, або Московія. Книга перша, Частина 3. Початок «збирання землі російської», розділ 1]

Від такого талановитого літератора можна було сподіватись більшого, фантазій більш масштабних і яскравих.

(6) 2008 р. «Україна: литовська доба 1320 – 1569»

Ця популярна рясно ілюстрована книга підготована колективом авторів у складі О. В. Русиної, І. І. Сварника, Л. В. Войтовича, А. В. Блануци, Б. В. Черкаса. Рецензентом книги виступив Ф. М. Шабульдо.

Тут можна побачити цікаві речі. Уже в назві стоїть 1320-й рік (Стрийковський forever!) – але ж ніяких інших подій, від яких можна було би почати відлік

«литовської доби», у цьому році не сталося, окрім нашого міфічного «походу». Отже, автор книги визнають його за реальність і навіть певний поворотний пункт в історії!

Далі йде передмова, підписана координатором всього проекту Альфредасом Бумблаускасом, в якій уміщено карту східної Європи з динамікою експансії Литви. Вона запевняє нас, що Волинь і Київщина були приєднані до Литви за Ольгерда [Україна: литовська доба 1320 – 1569. – К.: Балтія-друк, 2008 р., с. 6]. В тексті зазначено: «Досі не досягнуто єдиної думки, чи Гедимін ще 1322 р. зайняв Київ, чи це сталось вже пізніше» [с. 9]. Так 1320 чи 1322 року? Навіть самі укладачі книги не можуть між собою узгодити це питання, а беруться інших просвіщати! На тій же сторінці ми бачимо отакий рисунок:



Рисунок міфічного «в’їзду Гедиміна до Києва»

Я дуже добре розумію, що ніяких автентичних зображень від 14 ст. ми не маємо, і завдання створити **ілюстровану** книгу про вказану добу – дуже нелегке. Але навіщо ж було оцю халтуру початку 19 ст. подавати, котра не має ані автора, ані дати, ані техніки виконання, ані місця збереження / публікації, ані історичної істини, ані таланту? Халтуру, у якій вояки Гедиміна подані у псевдо-класичному стилі римських воїнів (дві постаті ліворуч)? У якій над литовською кіннотою мають прапори (цілих два)? У якій Київ має муровані стіни з півциркульною баштою і «короною» на консолях з аркатурою (ну, і прапором над баштою, але без даху над нею ж)? У якій мурована брама Києва складена з великих блоків каменю (яких у Києві від часів князя Кия не бачено) й має трицентрову арку (прямо з 16 століття)? У якій в правому верхньому куті бачимо опускну решітку (герсу) у піднятому стані, – конструкцію,

котрої не знала давня Русь? Ну, і страусові пера на шоломах непогано виглядають – де ж страусам і водитись, як не в Литві?

Рисунок підхлібний для литовського національного почуття, і якби ця книга була надрукована в Литві литовською мовою, можна було б усього цього і не торкатись – це була би проблема національної пам'яті литовців. Хочуть бавитись в історичне байкарство – нехай бавляться.

Але ж книга надрукована в Україні, українською мовою й призначена для українського читача; ще й складена «українськими» науковцями. Це вже проблема нашої історичної пам'яті. Справді в нашій історії було немало поразок – реальних, не вигаданих, – так треба до них ще й вигадані додавати? Не варто було прогинатись перед іноземними «координаторами» за обіцянку тридцяти срібняків.

Написав оці й розсердився,

І гукнув: «Та невже таки лицар
Менше має снаги, ніж павук!?»

Невже ж я, відставний фізик-теоретик, не зможу сам зробити те, чого не подужали п'ять докторів і кандидатів історичних наук?

Повозивши з півгодини мишкою по столу, я з'ясував наступне. Зображення це вперше було опубліковано у першому томі книги «Польща історична, літературна, пам'яткова та живописна», котра була надрукована у Парижі в 1835 р. На титульному аркуші прізвища автора немає, а на початку змісту 1-го тому зазначено, що головним редактором та автором усіх непідписаних статей є Леонард Ходзько (1800 – 1871, Leonard Chodźko). В цій книзі наше зображення ілюструє розділ про правління польського короля Владислава Локотка, в часі якого ця «подія» відбулась [La Pologne, historique, littéraire, monumentale et pittoresque. – Paris: 1835 – 1836, t. 1, ілюстрація на окремій ненумерованій сторінці між с. 348 та 349]. Ілюстрація підписана: «Вступ Гедиміна до Києва (1321)» (короткий текст про цю подію на с. 351 очікувано слідує за Стрийковським). Автор даної ілюстрації на ній самій не вказаний, деякі інші ілюстрації в цьому томі мають підпис «Chevallie».

Я уявляю собі справу так, що Л. Ходзько склав план ілюстрування книги і замовив ілюстрації комусь із французьких художників – ілюстраторів книжок (тому ж Chevallie?). Це одразу пояснює всі деталі розглядуваної ілюстрації, включно зі страусовими перами – всі вони набрані з ілюстрацій до французьких історичних книжок. Художник не мав гарного зразка – як має виглядати митрополит, тому цієї подробиці Стрийковського ми на ілюстрації не бачимо.

Ось, тепер усі наступні доктори історичних наук можуть користатись з моєї довідки.

Слід також знати, що в 2017 році вийшло друге видання книги з такою ж назвою. Там з числа авторів випала О. В. Русина, а натомість, судячи зі змісту, з'явились розділи «Київська земля» та «Київ», написані С. І. Климовським. Так що можна

думати, що зміст книги зазнав деяких змін. Втім, повного тексту поки що в Мережі немає, і більше я сказати не можу.

(6) 2009 р. Р. Ю. Почекаєв

Роман Юліанович Почекаєв – російський дослідник Золотої Орди, автор ряду книг і статей про неї, кандидат юридичних наук.

> В правление Узбека западные границы владений Узбек-хана неоднократно подвергались натиску со стороны Польши и быстро набиравшего мощь Великого княжества Литовского. В 1320 г. литовцы захватили Киев, а пару лет спустя – и Волынь, разгромив на р. Ирпень местного князя Льва II, несмотря на то что ему помогали ордынские отряды под командованием эмиров Тимура и Даулата. {прим. 223} [*Почекаев Р.Ю.* Цари ордынские. – Спб.: 2009 г., с. 98 – 99]

Новий нюанс, котрий вносить фантазія автора – це зміна посідовності подій: спочатку Київ, а потім Волинь. Ця фантазія якщо й не краща за витвори попередніх фантазерів, то принаймні не гірша.

Природно, що найбільшу цікавість викликала у мене примітка 223 – адже кожному цікаво знати, звідки узялись еміри Тимур і Даулат. Ось що маємо:

> **Прим. 223** По одним сведениям, Волынь была захвачена войсками великого князя Гедимина, по другим – после смерти местного князя отошла мирным путем к его зятю Любарту, сыну Гедимина [см: Режабек 1907, с. 14; Соловьев 1988, с. 236]. По мнению Г. В. Вернадского, Любарт, став галицко-волынским князем, признал себя вассалом хана Золотой Орды и тем самым обезопасил свои новоприобретенные владения от нападений поляков и венгров [Вернадский 2000, с. 210].
>
> Это мнение не подтверждается фактами, поскольку гораздо более влиятельным в этом регионе становился Гедимин – отец Любарта, и последнему не было необходимости признавать вассалитет от ордынского хана, у которого только что были отвоеваны его владения. Кроме того, Галичем и всей Червонной Русью в 1349 г. овладел польский король Казимир III, после смерти которого эти владения перешли к его зятю – венгерскому королю Лайошу [см.: Зубрицкий, 1855, с. 11, 16]. В украинской историографии XIX в. битву на р. Ирпень даже представляют как сражение литовцев с ордынцами – без участия русских князей [См., напр.: Кониский 1846, Ч. II, с. 2]. там же

Переглядаючи книги із міркуваннями по нашій темі, легко зауважити, що «Історія русів» **ніким** не залучалась до розгляду «походу Гедиміна» і відповідно **ніхто** не дискутував з приводу її «джерельної вартості» у цьому питанні. Існувала мовчазна згода (консенсус, як люблять говорити сучасні молоді люди), що ця тема не варта обговорення.

І от ми побачили «дослідника», котрий не тільки вірить, що «Історію русів» написав Г. Кониський, але і використовує її як «джерело», бо імена оцих емірів запозичені власне звідти. Невігластво – сила, як казав класик.

Я не займав би пана Почекаєва і не визначав би його як невігласа, якби не спеціальна причина. Я. В. Пилипчук, рецензуючи мою працю про «битву на Синіх водах», закинув мені в числі іншого і те, що я не знайомий з працями Р. Ю. Почекаєва і не використав цього останнього слова в науці. І це, мовляв, – гандж моєї роботи.

Мушу зізнатися чесно – коли я писав рецензовану статтю, я справді не читав книги «Цари ордынские» і навіть не чув такого прізвища – Почекаєв. Але тепер, подивившись на один з фрагментів його книги, я мушу сказати – ніякої шкоди для моєї роботи від незнайомства з книгою Р. П. не було й бути не могло. Невігластво не може бути внеском в науку, в історіографію зокрема.

Справдились слова бравого солдата Швейка: коли хто кому хоче помститись, постраждає той, кого обрали знаряддям помсти. Пилипчук хотів шпигонути мене, а постраждав Почекаєв…

(4) 2009 р. З. Норкус

Литовський вчений Зенон Норкус (нар. 1958) за основним фахом – філософ. У 2009 році він опублікував книгу «Непроголошена імперія» [*Norkus Z.* Nepasiskelbusioji imperija: Lietuvos Didžioji Kunigaikštija lyginamosios istorinės imperijų sociologijos požiūriu, V.: Aidai, 2009, 476 p.]. Я литовською мовою не володію, але добрі люди переклали цю працю українською, а Богдан Березенко звернув на неї мою увагу (висловлюю йому при цій нагоді щиру вдячність). Отже, З. Н. згадує про Лит1Л та Стрийковського, де описано похід Гедиміна на Київ 1323 року (дата узята з праць Шабульдо, як видно з посилань). На думку З. Н., дискусія в цьому питанні все ще триває [*Норкус З.* Непроголошена імперія: Велике князівство Литовське з погляду порівняльно-історичної соціології імперій. – К.: Критика, 2016 р., с. 220 – 221].

А це питання має значення для концепції З. Н., принаймні для діаграми, на якій відображено зміну території Великого князівства Литовського з плином часу.

Також З. Н. відзначив, що литовський історик Ромас Батура (нар. 1937) обстоював правдивість літописної оповіді про «похід» у своїй книзі [*Batura R.* Lietuva tautų kovoje prieš Aukso ordą. – Vilnius : Mintis, 1975]. Норкус, безперечно, знає литовську мову і можна повірити, що він читав цю книгу. Натомість важко повірити, що її читали численні українські та російські науковці, у працях яких досить часто трапляються посилання на неї. Думаю, що всі ці посилання – декоративні, надто враховуючи, що цієї книги досі немає у Мережі.

(2) 2013 р. О. К. Кравцевич

Білоруський історик Олександр Костянтинович Кравцевич (нар. 1958) згадав про нашу тему дуже коротко:

«Да сённяшняга дня выклікае дыскусіі сярод гісторыкаў праблема ўзаемаадносінаў дзяржавы Гедыміна з Кіеўскай зямлёй. Летапісная традыцыя з 16 ст. прыпісвае Гедыміну падпарадкаванне гэтай зямлі, гэтаксама як і Галіцка-Валынскага княства. Навуковы аналіз крыніц паказаў супярэчлівасць гэтых звестак […] Мы не маем рэальных падстаў казаць пра падпарадкаванне Кіева Гедыміну» [*Краўцэвіч А.* Гісторыя Вялікага Княства Літоўскага: Ад пачатку гаспадарства да каралеўства Літвы і Русі (1248 – 1341 г.). – Гародня : Гарадзенская бібліятэка, 2013 г., раздзел «3.2.5. Галіцка-Валынская, Кіеўская і Чарнігаўская землі»]]

(5) 2015 р. Б. В. Черкас

Український історик Борис Володимирович Черкас (нар. 1976) займається історією України 14 – 16 ст. Нашому сюжету він присвятив кілька сторінок у своїй монографії 2014 р. та дисертації 2015 р. [*Черкас Б.* Західні володіння улусу Джучі: політична історія, територіально-адміністративний устрій, економіка, міста (13 – 14 ст.). – Київ: 2014 р., с. 149 – 154; *Черкас Б.* Західні володіння улусу Джучі: соціально-політичний та економічний розвиток. – Київ: дис… доктора історичних наук, 2015 р., с. 163 – 168]. Природно, що ці тексти, написані у близькому часі, дуже подібні між собою (навіть граматичні помилки в них тотожні: «in ***k***onfinibus» – замість «in ***c***onfinibus»).

Б. Ч. поставив собі задачу реконструювати хід подій на території сучасної України в 1320-х роках, і для нього оповідання про «похід Гедиміна» – це лише один з текстів. Розуміючи, що він походить з кінця 16 ст., Б. Ч. все ж таки визнає за можливим з нього скористатись. Не називаючи у тексті Стрийковського, Б. Ч. користається саме з нього, бо йому потрібні татари, а їх-то й нема у попередніх версіях міфу. Висновок:

Вочевидь, Романовичам (ударами з заходу і півночі) вдалося зайняти Київ, принаймні посадити там свого намісника. [2014 р., с. 154; 2015 р., с. 168].

А Гедимін? А от Гедиміну якраз нічого й не дісталось: «Мимо рота носят чачу, мимо носа – алычу». Звичайно, таку «реконструкцію» важко вважати науковою – вона може згодитись тільки на дисертацію доктора історичних наук, а більше ні на що.

(5) 2015 р. В. П. Саюк

Володимир Павлович Саюк за фахом – інженер-гідротехнік. Він зацікавився історією «Ірпінської битви» [*Саюк В. П.* Ірпінська битва 1323 року. – Проблеми історії країн Центральної та Східної Європи, 2015 р., вип. 4, с. 62-69].

Що ж там бачимо? Що текст у Лит1Л запозичено з БПЛ (с. 62, це слушно), а він є польським перекладом, переписаним в 1570-х роках (с. 62 – 63, це помилково). дата 1305 р. вперше з’явилась у Густинському літописі (с. 63, це помилково).

Напевно з Хроніки Биховця почерпнув інформацію Алессандро Гваньїні (1538-1614), італійський офіцер на польській службі, автор «Хроніки Європейської Сарматії» (1578) [с. 63; це помилково, видання 1578 р. сплутано з виданням 1611 р.].

Процитовано повністю оповідання «Історії русів» – наш автор не зробив при цьому жодних застережень.

> Подібну [до «Історії русів» – М. Ж.] реляцію помістив Максим Берлінський (1764-1848) у своїй історії Києва (1799) [с. 63; це помилково – **не** подібну!].
>
> Частина сучасних дослідників заперечують факт існування князя Станіслава [*Русина О.* Київська виправа Гедиміна (текстологічний аспект проблеми). – Записки НТШ, 1996 р., т. 231, с. 147 – 157]. Існують сумніви у самому факті походу Гедиміна на Київ, не кажучи вже про його датування. Однак запис у Любецькому пом'янику князя Івана Станіславича, а також згадка Афанасієм Кальнофойським у числі ктиторів Києво-Печерського монастиря самого князя Станіслава не залишають сумнівів щодо існування цього князя. Такі потрійні збіги просто виключені [с. 64].

Цей уступ здається просто плагіатом з Л. Войтовича (як вище), але тут ховається ціла інтрига! Яка саме? – Скоро побачите…

Далі В. С. задався запитанням – де саме ж відбулась «битва»? На відміну від попередніх «дослідників», які прив'язували цю «подію» до Білгородки, В. С. прив'язує її до с. Демидів [с. 66 – 67], де, згідно його фантазії, збереглась «могила воїнів битви 1323 р.»

> У 2023 році виповниться 700 років Ірпінської битви. До цього часу потрібно спорудити пам'ятник в честь цієї битви, яка по праву є яскравою сторінкою історії України [с. 67].

Ця цілком пустопорожня «стаття» опублікована, прецінь, у ~~журналі «Мурзілка»~~ виданні Кам'янець-Подільського університету (щоправда, до переліку фахових видань МОН ~~ця «Мурзілка»~~ це видання не увійшло).

(7) 2016 р. Р. Хаутала

Фінський історик Р. Хаутала написав статтю, в якій детально простежена політика Золотої Орди на «західному фронті» [*Хаутала Р.*От Бату до Джанибека: Военные конфликты Улуса Джучи с Польшей и Венгрией (2). – Золотоордынское обозрение, 2016 г., т. 4, № 3, с. 485 – 528]. В цій статті зібрано джерельні звістки із Західної Європи, розкидані по численних археографічних публікаціях. І в ній, природно, нічого немає про «похід Гедиміна» – тому що таких звісток немає у джерелах з часу правління Гедиміна (чи хана Узбека).

Навіщо ж я згадав про цю статтю? Для того, щоб показати, що історію Золотої Орди можна писати по-різному: можна на документальній основі, як Р. Хаутала, а можна – на фантазійній, як Б. Черкас.

(4) 2017 р. Дід Свирид

Дід Свирид Опанасович, вийшовши зі своєї ролі «сільського аналітика», зайнявся був невластивою справою – писанням історії України. У 2017 р. вийшов уже другий том, в якому знайшовся куточок і для нашої теми:

> У підручниках та методичних посібниках з історії України стверджується, що в 1321 (або 1323) році відбулася битва на річці Ірпінь між Гедиміном і коаліцією руських князів під керівництвом київського князя Станіслава. І що в тій битві перемогла литовська дружина, після чого Київська земля потрапила в орбіту великих князів литовських. Однак безумовних доказів цього у фахівців немає, а ряд авторитетних дослідників взагалі заперечують, що така битва була [Історія України від діда Свирида. – К.: О. В. Силаєва, 2017 р., т. 2, с. 308].

Дід Свирид, маючи зі своєї сільської глибинки вихід в Інтернет (судячи з його регулярних повідомень у Facebook), мав такі самі можливості ознайомитись з написаним на дану тему, що і я. Але для цього треба було **попрацювати**, поклацати мишкою, почитати, співставити прочитане і вибрати з нього правильне. На те людині й дано мозок, щоб відрізняти правильне від неправильного. А саме цього – працювати й думати – наші сільські діди не вміють, і вважають, що писання історії – то найпростіша річ: сів і написав, як заманулось.

Треба визнати, що історія діда Свирида поширює помилкові уявлення про наше минуле (маю на це ряд інших фактів, але не хочу відволікатись від обраної теми).

(5) 2017 р. В. П. Саюк

І от у 2017 році з'явилась перша **окрема книга**, присвячена нашій темі [*Саюк В.* Ірпінська битва 1323 року: історичне дослідження. – Біла Церква : Пшонківський О. В., 2017. – 124 с.]. Раніше ми мали тільки окремі статті О. В. Русиної, а тут – ціла книга! (Ну, точніше, брошура). Варто розглянути її трохи докладніше.

Брошура починається з обкладинки, на якій ми бачимо дату 1323 рік, запозичену від Ф. М. Шабульдо. Добре!

Далі на обкладинці бачимо розібраний вище рисунок з книги Л. Ходзька 1835 року – ясно, без будь-яких зауважень щодо його походження, так що можна подумати, що його намалював В. С. (у брошурі зазначено спонсорів видання, але не вказано ані редактора, ані художника книги – їх напевно й не було). Ну, і це теж добре.

Далі йде титульний аркуш, на якому зазначено підзаголовок: «історичне дослідження». Це, слід думати, дуже тонка іронія, бо білоцерківські поняття про «дослідження», як скоро побачимо, не надто відрізняються від понять кам'янець-подільських.

На звороті титульного аркуша маємо таку анотацію:

> Ірпінська битва 1323 року мала велике значення для історії України. З цієї битви розпочалося звільнення українських земель від ординської залежності, вона послугувала прелюдією до Синьоводської битви 1362 року, яка призвела до остаточного звільнення українських земель від татарського ярма [с. 2].

Мої давні читачі знають, як я люблю оцю міфічну «битву на Синіх водах» і як я ретельно колекціоную авторів, котрі вскочили у помилкове визнання її «реальності». «Не рий сам собі яму, бо інші у неї впадуть» [Псалтир, 7, 16].

Недаремно я згадав вище, при розгляді статті В. С. 2015 р., про «Історію русів». Як бачимо, в основі погляду автора лежить саме вигадка 19-го ст., навіть не 16-го.

Але починається книга не з Гедиміна і не зі Станіслава, і навіть не з еміра Девлета. Починається вона коротким автобіографічним нарисом, в якому маємо цінну вказівку: В. С. пише, що дізнався про «Ірпінську битву» наприкінці 2010 року з книги В. Білінського «Країна Моксель» [с. 6]. Як бачимо, і ця остання книга при правильному застосуванні може бути грізною зброєю!

Після цього текст В. С. розпливається у якісь безкінечній базгранині без підмета, без присудка і навіть без зв'язки, де перемішано полеміку на сторінках місцевою вишгородської преси із листами В. С. до різних інстанцій. перемішано до такої міри, що ніколи не можна бути певним – оце «речення» належить В. С., а оце – його опонентам (слово «речення» беру в лапки, бо ж нема ані підмета, ніже присудка).

Елементарне правило полеміки – коли хто написав якусь дурницю, то це ще не підстава писати у відповідь більшу дурницю. Тут воно зовсім зігноровано. Наші полемісти змагались, хто напише більше дурниць, і в результаті отакої «Ірпінської битви» проти здорового глузду цей останній зазнав повної поразки, а невігластво здобуло повну перемогу.

Певний інтерес становлять записи В. С. спогадів жителів села Демидів про 1930-40-і роки, і якби вони були виконані із дотриманням відповідних правил, вони становили б неабиякий інтерес (але про Гедиміна жителі Демидова нічого не пам'ятають!). В цій справі краєзнавці могли б прислужитись науці.

Нав'язливою ідеєю В. С. є «археологічні розкопки», які, за його міркуваннями, повинні підтвердити факт «Ірпінської битви» біля Демидова [с. 45 – 46]. Той простой факт, що від полів битв не залишається ніяких археологічних слідів, невідомий нашому автору.

Бачимо тут знову процитований вище плагіат з Л. Войтовича [с. 64]. Цей текст так сподобався В. С., що він умістив його знову сна с. 106. Багато – то не шкодить, аби не було мало…

> Саур-могила біля села Медвин Богуславського району, Київщина, де поховані татари, що загинули під час Синеводської битви, була розкопана російськими археологами у 1853 – 1854 роках, керівник Олексій Уваров, матеріали археологічних розкопок засекречені і зберігаються у московських таємних архівах» [с. 85; В. С., як бачимо, намагається наслідувати В. Білінського, але йому не вистачає вогника, таланту; ну, й уміння складати слова у речення].

Наприкінці брошури ще раз передрукована стаття 2015 р. [с. 104 – 121], але в трохи ширшому вигляді, з додатком записів спогадів з Демидова, котрі вже були надруковані в основному тексті.

Звичайно, ніякої шкоди від такого «історичного дослідження» немає, і я зовсім не шкодую тих ста гривень, що витратив на нього (70 грн. книжка + 30 грн. доставка). Я хотів знати, що пишеться зараз по обраній темі – і дізнався. Тим і добра свобода

слова, що кожна розумна людина може опублікувати свої розумні твори, і кожна нерозумна людина – свої, з яких її безрозум стане очевидним.

Але виникає запитання: як же людина, котра дослівно не бачила «аза в глаза», зуміла написати цілком наукоподібну, хоча й пустопорожню статтю, котру навіть опублікувала кам'янецька «Мурзілка»? Відповідь знаходимо на с. 95, де сказано, що В. С. написав свою статтю в липні 2014 р., а відредагував її і віддав до «Мурзілки» – хто б ви думали? – Леонтій Войтович, ось хто!

Так пояснюється і відзначений вище факт запозичення тексту з праць Войтовича в праці – умовно кажучи – «Саюка». Це не плагіат у звичайному смислі, це автозапозичення або автоплагіат, якого повно і в інших працях Л. Войтовича. Але навіщо це було Войтовичу? Невже кам'янецька «Мурзілка» не надрукувала б цю саму статтю за його власним підписом, що йому довелось ховатись за спину «Володимира Саюка»? Далебі, заглиблюватись у це гедимінознавче ірпінознавство я не можу:

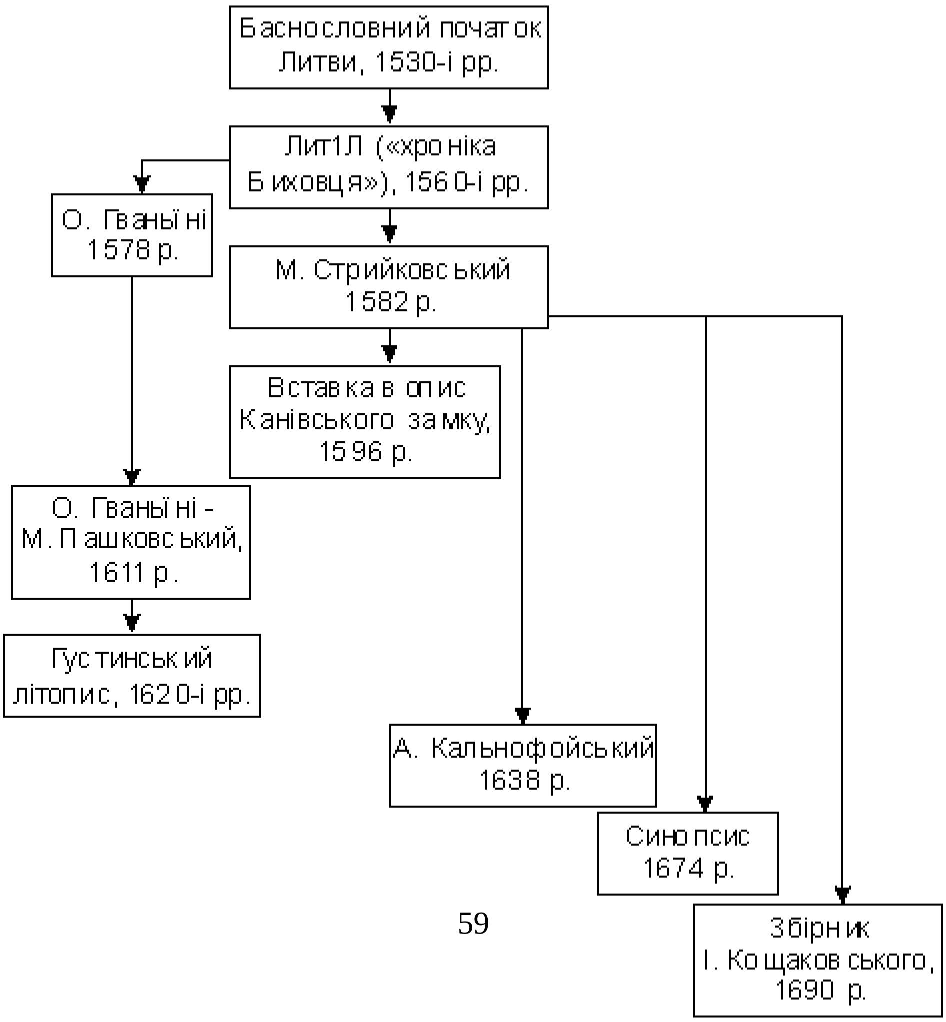
Ах ты ёж, горемычный ёж!
Ты куда ползёшь, куда ёжисси?

Аналіз історіографії

Оскільки у міфічної «події» не може бути джерел, наша задача зводиться до аналізу історіографії питання.

Стемма ранніх (16 – 17 ст.) текстів, котрі через непорозуміння подекуди вважаються «джерелами», виглядає так:

Стемма ранніх текстів про «похід Гедиміна на Київ»



Закономірності тут прості:

1. Геть усі тексти про «київську виправу Гедиміна» походять з одного тексту 1530-х років – «Баснословного початку Литви» (БПЛ).

2. Всі тексти можна поділити на дві групи – похідні від О. Гваньїні (з характерною датою 1304 р.) і похідні від Стрийковського (з характерною датю 1320 р.).

Ігнорування оцієї другої закономірності збаламутило багатьох істориків, котрі даремно намагались відшукати у текстах 17 ст. «незалежне свідоцтво» про «похід». Насправді вся українська (білоруська, литовська, польська) історіографія 17 – 18 ст. повністю залежить від Стрийковського, і починати аналіз кожного твору треба з виділення запозичень зі Стрийковського.

Розвиток нашого міфу можна поділити на 4 періоди:

1, **період паростків** – 1530-60-і рр. До нього належать БПЛ та Лит1Л, які подають міф практично однаково.

2, **період квітів** був дуже коротким, але яскравим. Він складається з одного твору М. Стрийковського і відповідно датується 1582 роком.

3, **період овочів** тривав з кінця 16 ст середини 19 ст. В цьому періоді все нові й нові автори підпадали під магічний вплив таланту Стрийковського і поширювали його вигадки далі та далі. Один тільки автор «Історії русів» зробив спробу додати нові квіти своєї власної фантазії – але вони залишились незапотребуваними аж до початку 21 ст.

4, **період зів'ялого листя**, тобто поступового розчарування у міфі й переведення його з розряду незаперечних історичних фактів у розряд пізніх вигадок, розпочався з середини 19 ст.

Першим тут був львівський історик Денис Зубрицький, котрий у 1853 році сформулював рішучий висновок: все оповідання про «похід» є казкою. Хоча його праця була надрукована російською мовою, вона не справила ніякого враження на подальшу історіографію. На Зубрицького подекуди посилались, але чисто декоративно – ніхто його не читав і не використовував.

Ситуація змінилась у 1878 році, коли В. Антонович підтвердив висновки Зубрицького, і думка про казковість оповідання набула статусу верифікованої істини (тобто незалежної від особи дослідника). Цей раціональний напрямок в подальшому підтвердили М. Грушевський та О. Русина. Ряд істориків кінця 19 – початку 21 ст. висловили свою солідарність з цим правильним поглядом (не розгортаючи ширшої аргументації) або промовчали його при написанні узагальнюючих праць, у яких нагадування про спростований міф було би недоречним.

Але цей раціональний напрямок, попри усяку очевидність, цілком несподівано зустрівся з ретроградним напрямком, котрий намагався боронити якесь «джерельне значення» міфу.

Почався цей ретроградний напрямок з утворення «болота»: деякі автори не наважувались ані рішуче відкинути міф, ані рішуче визнати його повну правдивість. Їх позиція нагадує відомий анекдот з часів маршала Брежнева, коли лейтенант підходить до майора і запитує:

– Товаришу майоре, а чи крокодили літають?

– Не верзи дурниць! Не літають!

– Отак? А товариш полковник каже, що літають…

Тут майор б’є себе по лобі:

– А так! Згадав! Літають, тільки ду-у-уже низько…

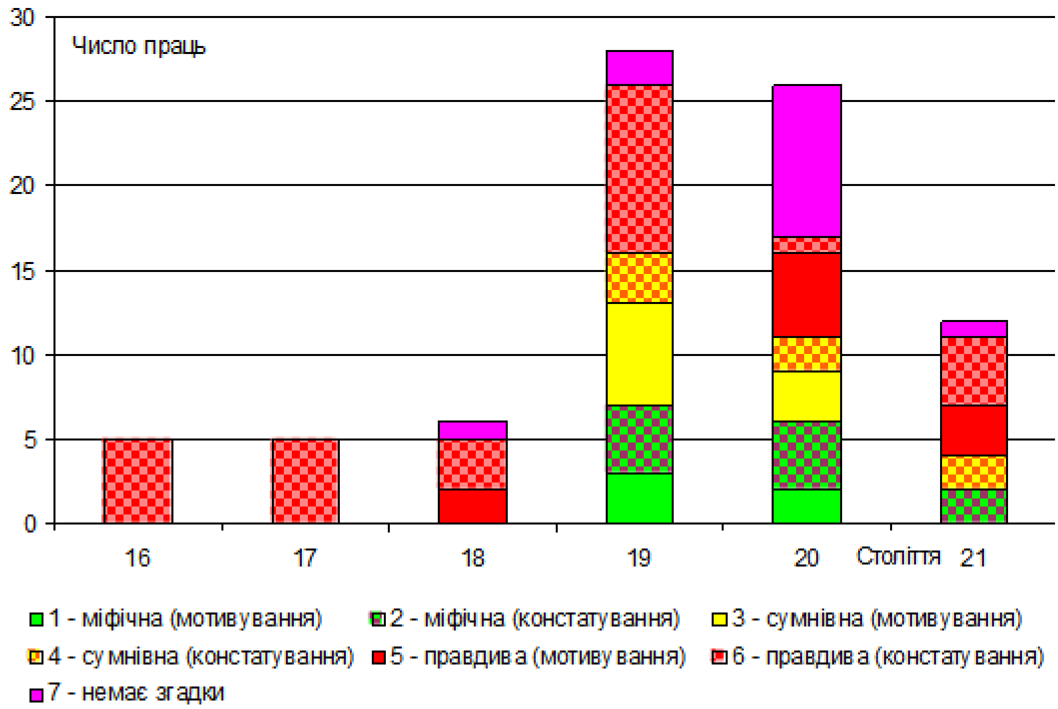
Оце «літання дуже низько» виявлялось так, що Гедиміну наказували завоювати тільки частину Волині (варіант: усю, але на недовгий час), а Київщину – завоювати, але швидко уступити. Ну, якщо для «завоювань» вони могли послатись на старий (хоча й невірогідний) текст, то для оцих контрдій волинських князів, яким було наказано відвоювати Волинь, і невідомо кого, хто відвоював Київщину – для цих дій нема навіть вигаданого натяку. Ці елюкубрації тільки ускладнюють виклад і нічого не пояснюють, отже, підлягають відкиданню згідно принципу Оккама.

Оцей «болотяний» напрямок був єдиною формою ретроградства, аж наприкінці 20 ст. вдарило потужне джерело істинно-ретроградне, або радикально-ретроградне. Представники цієї течії боронять повну правдивість нашого оповідання і сміливо будують на ній подальші фантазії – аж до пропозиції відзначити в 2023 році ювілей «битви» і встановити їй «пам’ятник».

І якби цей напрямок був обмежився лише на таких дилетантах, як В. Білінський чи В. Саюк, можна було б знизати плечима: ну, є люди, котрі вірять, що Земля – плоска, ну, нехай собі живуть з такою вірою, коли не здатні збагнути аргументи на користь кулеподібності Землі.

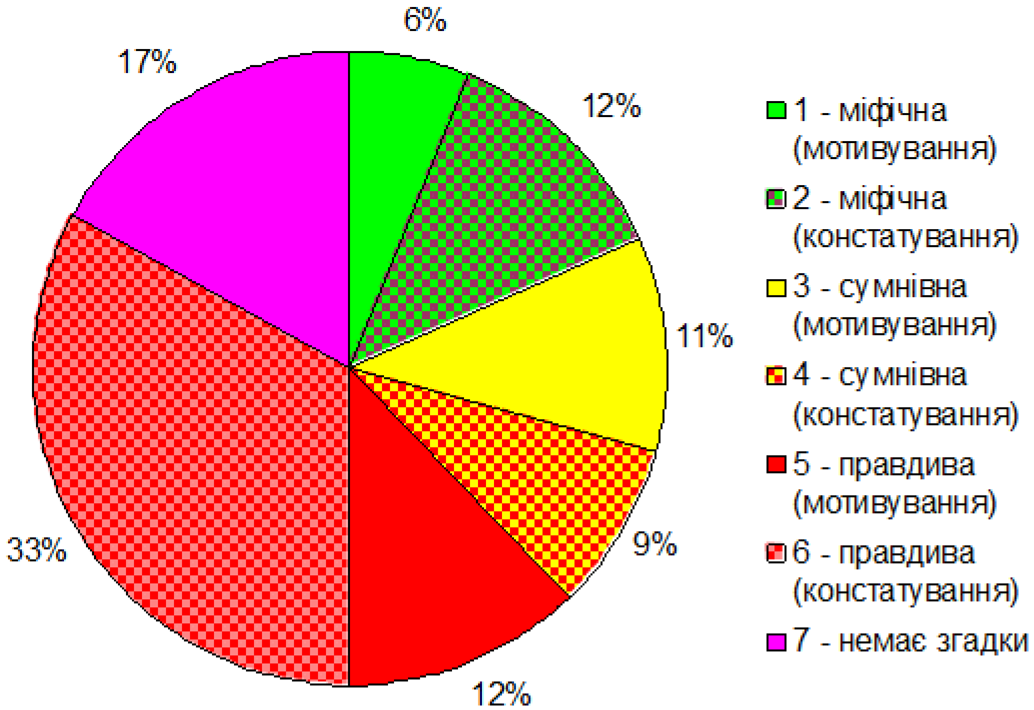
Так ні, цей напрямок прикрашений іменами докторів і кандидатів **історичних** (історичних, мої любі!) наук, які працюють в установах Національної академії наук або професорують по університетах, які у своїх дисертаціях обстоюють правдивість міфу, та й інших пошукувачів, котрі так пишуть, приймають до лав «дипломованих істориків»!

В цілому динаміка розвитку різних історіографічних течій упродовж останніх шести століть виглядає так:



Динаміка історіографічних течій щодо «походу Гедиміна на Київ»

Історіографічний врожай по нашій темі виглядає так:



Частини історіографічних течій щодо «походу Гедиміна на Київ»

На цьому місці я повинен пояснити, що складаючи свій огляд історіографії, я не намагався вичерпати **усі** праці, які торкаються цієї теми. Деяких потрібних праць немає у Мережі, а доробок литовської історіографії, який публікується переважно литовською мовою, залишився для мене недоступним через незнання цієї мови. Так що кількісні показники на діаграмах можуть дещо змінитись, але загальна картина, думаю, збережеться.

Щодо розподілу авторів, які писали по нашій темі – тут немає ніякої простої закономірності. В обох групах, як у прогресивній, так і в ретроградній, бачим як росіян, так і українців, як представників панівної, офіційної думки, так і вільнодумців, як професіональних істориків, так і дилетантів.

Отже, за загальним числом праць раціональний напрямок (класи 1 + 2 + 7) програють ретроградам (класи 3 + 4 + 5 + 6), відповідаючи тільки одним своїм пострілом на два ворожих. І якби істина встановлювалась шляхом голосування, то ретрогради й фантазери безсумнівно були б зверху.

Але істина в історичній науці встановлюється шляхом аналізу джерел, і в цій роботі ретроградна історіографія не може нічим зашкодити (а прогресивна – не може нічим допомогти).

Чому оповідання – міфічне

Теоретична основа

Висловлюючи свою солідарність з тими дослідниками, котрі довели фантастичність оповідання БПЛ про «похід Гедиміна», я змушений зауважити, що у запропонованій ними аргументації не все бездоганно.

Як не дивно, ніхто з учасників дискусії (з усіх боків) навіть не поставив ключове для справи запитання: що таке історичне джерело? чи кожен текст про події минулого можна вважати історичним джерелом? чим історичне джерело про минулі події відрізняється від пізніх літературних фантазій про минулі події?

Відсутність теоретичної основи у дискусії, невиробленість позицій авторів щодо **ключової абстракції** – поняття історичного джерела, є важливим недоліком, який треба виправити.

Я не хочу тут вдаватись в широке обговорення поняття історичного джерела і постараюсь обмежитись тільки такими міркуваннями, котрі найближче стосуються нашого предмету.

В широкому розумінні (loose) кожен текст виступає історичним джерелом про свій час, свого автора, своє соціальне середовище, джерелом про його думки, погляди, сподівання та почуття. В такому плані навіть абсолютно безпредметна поезія «ні про що» (наприклад, Шевченкова «За сонцем хмаронька пливе…») виступає джерелом – в даному прикладі джерелом щодо настрою поета (невже я ніколи не побачу волі?).

Реалістичні художні твори мають ще більше джерельне значення, наприклад роман А. Свидницького «Люборацькі», з якого ми довідуємось про багато таких обставин, які було б важко видобути з інших джерел. (Літературознавці воліють говорити в цьому разі про пізнавальне значення твору, а для історика воно – джерельне).

Але коли автор пише не про сучасні йому події, а про події далекого минулого? Такий твір також має значення історичного джерела – для з'ясування питання, як дивився автор (ширше – соціальна група чи народ) на події далекого минулого. Також цей твір може бути джерелом певних гіпотез, реконструкцій подій минулого. Але він не є й не може бути джерелом для з'ясування фактичного перебігу подій минулого, тому що автор такого тексту нічого про ці події не знав (ну, окрім того, що вичитав у давніших текстах, серед яких могли бути й справжні джерела).

Розглянемо для прикладу історичну повість Івана Франка «Захар Беркут», написану у 1882 році, отже, через 641 рік після орієнтовного часу подій (1241 р.). Як вона виникла?

Іван Франко був соціалістом, і вважав своїм обов'язком ширити соціалістичні ідеї. Оскільки їх відверте поширення було заборонене законом, він вирішив скористатись своїм письменницьким хистом і написати твір соціалістичний за змістом, але без ужиття слова «соціалізм». Друга ідея полягала в тому, що український народ з діда-прадіда був схильний до соціалізму, і навіть жив за умов практичного (теоретичного не осмисленого) соціалізму, поки не з'явилась державна влада і не зламала той первісний соціалізм.

Отже, планований художній твір мав бути: 1, соціалістичний за змістом; 2, з життя українського народу; 3, з його давно минулого життя; 4, яскравий за літературною формою.

І все це знайшло яскраве втілення в образі Захара Беркута – голови Тухольського колгоспу з середини 13 ст. Те, що реальні монголи (професійні вояки) перестріляли би тухольців з луків з віддалі 30 метрів, не втративши жодного свого воїна – якось залишилось поза увагою автора (що ж то була б за історична повість, у якій «наші» не перемагають?). Те, що подивитись на монгольські каменеметальні машини і зробити собі такі ж міг тільки геній інженерії, але ніяк не Мирослава Вовківна – теж залишилось поза увагою. Те, що від боярина Тугара Вовка (професійного вояка) тухольці могли б мати якусь користь як від організатора суспільного життя (полагодити міст, влаштувати полювання на звірів, нарешті, бути командиром при боротьбі із сусідніми громадами) – теж зігноровано.

З цього твори ми маємо рясні дані для з'ясування соціалістичного, анархічного, антидержавного світогляду автора кінця 19 ст. – і ніяких даних для подій середини 13 ст.

Отже, від твору, написаного через 641 рік після подій, джерельної вартості чекати не доводиться. А якщо би він був написаний не через 641 рік, а тільки через 640? чи 639? чи навіть 638 років? Було би краще? – Ні, не було би.

Історичним джерелом у вузькому значенні (strict) може виступати тільки текст, написаний сучасником подій – їх учасником, очевидцем, або чоловіком, який дізнався про події від учасників / очевидців, бажано з мінімальним числом проміжних ланок (про зіпсований телефон при усній передачі новин теж не забуваємо).

Тому джерельна цінність тексту швидко згасає по мірі віддалення часу написання твору від часу самої події, і все, що написано через 50 чи більше років після подій, слід вважати вигадками.

Оцим принципом і слід керуватись в нашому випадку.

Одна точка витоку

Тепер ми розглянемо аргументацію за і проти походу, яка накопичилась за останні майже шість століть, не прив'язуючись при цьому до конкретних імен (кожен аргумент був повторений багато разів і не може вважатись нічиєю приватною власністю).

Можна вважати незаперечним, що:

1, єдиний текст, який містить повідомлення про «похід Гедиміна» – це повість «Баснословний початок Литви», написана у Вільні в 1530-х роках.

2, ця повість послужила основою (прямо чи за посередництвом Лит1Л) для оповідання М. Стрийковського, розширеного за рахунок власних вигадок автора.

3, всі пізніші твори зі згадками про «похід» є скороченнями Стрийковського, зрідка – з додатком нових фантазій (Історія русів).

На оце походження всіх звісток з одного кореня не звернуто достатньо уваги, хоча це – дуже сильний аргумент на користь думки про вигаданий «похід».

Сучасні джерела

14-е століття, і зокрема період правління Гедиміна – то не є аж така сива давнина, для якої історики **змушені** користуватись пізніми творами, розуміючи всю сумнівність їх цінності. Для нашого ж періоду є немало джерел правдивих, сучасних самим подіям.

Ось як вони виглядають на географічній карті:



Картосхема письмових джерел для правління Гедиміна

(1) На першому місці, безперечно, стоять послання самого Гедиміна, написані у Вільно в 1323 – 1324 рр.

(2) За 406 км на захід від Вільно лежить Марієнбург – столиця Тевтонського ордену, який провадив уперту боротьбу із Гедиміном і вельми цікавився – що там у них в Литві? Тут були написані хроніки Петра з Дусбурга (доведена до 1326 р., отже, написана сучасником подій) та її віршована переробка, виконана Миколаєм з Єрошина (він помер у 1341 р., отже, також був сучасником Гедиміна).

(3) За 630 км на південний захід від Вільно лежить Краків – столиця Польщі, королі якої також підтримували політичні контакти із Гедиміном. Тут в 1340 році був закінчений рочник Траски (Траска – імовірний його автор, сучасник Гедиміна).

(4) Дещо ближче, за 565 км на північний схід від Вільно лежить Великий Новгород, у якому вівся Новгородський 1-й літопис старшого ізводу. Він закінчений в 1333 році (далі – тільки приписки), отже, сучасний правлінню Гедиміна.

(5) За 700 км на схід Від Вільна лежить Твер, у якій упродовж 14 ст. писався власний літопис, котрий пізніше увійшов до Рогозького літописця.

(6) За 795 км на схід від Вільно лежить Москва, у якій упродовж 14 ст. писалися Троїцький літопис (погано збережений) та Симеонівський літопис. Всі три міста північно-східної Русі підтримували деякі контакти з Гедиміном.

(7) Значно пізніше, наприкінці 14 ст. (за моїми міркуваннями – у 2 пол. 1392 р.) у Вільно була написана «Повість про Вітовта», де також згадано Гедиміна.

Всі ці джерела – сучасні подіям або трохи пізніші. І всі вони **одностайно мовчать** про «похід Гедиміна на південь». Звичайно, кожен з перерахованих літописців знав тільки частину даних про Гедиміна, переважно ту, що стосувалась двосторонніх відносин, а те, що стосувалось інших напрямків політики Литви або її внутрішніх відносин, там майже не відбито. Але така неповнота джерел – не підстава заповнювати вакуум фантазіями власного виробництва.

Тобто ми не можемо поскаржитись, що за Гедиміном не стежили, але це стеження не зауважило за ним «походу на Київ».

Системна порожнеча

Дослідники «походу на Київ» не приділили достатньої уваги тому факту, що оповідання про цей похід не є уповні самостійним твором – воно є виразним структурним епізодом ширшого твору – «Баснословного початку Литви», написаного, за моїми міркуваннями, в 1530-х роках.

Цей твір «перекидає міст» між римським імператором Августом і Гедиміном. Ні одна конкретна подія, записана у БПЛ, не знаходить підтвердження в інших джерелах; те, що запозичено з Галицько-Волинського літопису, перебріхано в БПЛ до повного невпізнання, так що деякі дослідники навіть не бачили залежності БПЛ від цього літопису. З усіма письмовими джерелами, які вдалося встановити, автор БПЛ

поводився однаково: він вибирав з них довільні фрагменти (часто – самі імена) і будував з цього матеріалу свій текст згідно своїх уподобань і своєї мети.

Все це повністю стосується і опису правління Гедиміна. Автор БПЛ дізнався про це ім’я з давнішої (бл. 1392 року) «Повісті про Вітовта» і не знав про нього нічого більше. Ні один інший літопис із числа відзначених у попередньому параграфі не був йому відомий. Тому жоден епізод правління Гедиміна в БПЛ не знаходить незалежного підтвердження, а натомість маємо в його «діяннях» великі анахронізми.

Так, подробиці «німецької війни» Гедиміна зібрано з подій 1362 – 1365 років, тобто часу правління Ольгерда, а згадка Тільзіта при цьому вказує на 1 половину 16 ст.

Весь текст БПЛ є вигаданим – від початку до кінця, а не тільки окремі його частини, такі як «похід ни Київ».

Щоб якось порятувати ситуацію, оборонці «Ірпінської битви» говорять про використання в БПЛ невідомих нам джерел та / або усної пам’яті. Це безперечно помилково.

БПЛ написана через два століття після часу правління Гедиміна, коли усяка пам’ять про нього вже згасла. Дуже характерно, що в записах Литовської метрики, котра почала формуватись наприкінці 15 ст., ми маємо досить численні документи з часу правління Казимира (1440 – 1492), зрідка – від попередніх князів, але не раніше за Вітовта (1392 – 1430). Нерідко при цьому в пізніших підтвердженнях, вписаних до метрики, містяться згадки про пожалування попередніх великих князів – до того ж Вітовта включно. Але геть немає пригадок про пожалування Ольгерда чи Гедиміна. Невідомі такі документи ані в оригіналах, ані в автономних копіях, ані в записах Литовської метрики.

Єдиний епізод, який дослідники зопалу прийняли були за «пригадку» про Гедиміна, я вважаю пізньою (1596 р.) вставкою в раніший (1552 р.) опис Канівського замку – вставкою в характері історичної довідки, основаної на творі Стрийковського. Але з усієї немалої території Великого князівства Литовського немає ніяких інших, кращих пригадок про Гедиміна.

Не краща ситуація з гіпотетичними «письмовими джерелами». Грамотність у Литві почала поширюватись із поширенням християнства, тобто з кінця 14 ст. Все, що писалось у Литві в попередню добу – писалось принагідно, писарями, залученими спеціально для конкретної роботи; і все це робилось дуже рідко, так що висловлювались навіть сумніви – чи не підроблені були листи Гедиміна?

До мізерного обсягу ділової документації треба додати проблему її збереження. Правителі Литви розуміли, що варто зберігати золото, срібло, коштовне хутро, престижні предмети (прикраси, цінний посуд), але навіщо було зберігати клаптики шкіри, вкриті якимись гаспидськими загогулинами, яких неписьменні правителі не розуміли – це було геть неясно. От їх і не зберігали.

Звичайно, не можна повністю відкинути можливість існування приватної колекції документів, котра накопичувалась за час правління якогось князя, але це була його особиста справа, і зовсім не видно, щоб такі колекції переходили до наступників. Склад Литовської метрики однозначно вказує, що ставлення до писаного документу як до певної цінності почало формуватись не раніше 1440-х років, початку правління Казимира.

Така сама біда й з оповідними (наративними) текстами. В суспільстві, котре не знає писемності, не може існувати писана література, не можуть виникати та функціонувати записані літературні твори. Ми їх і не маємо – не тільки текстів, але й навіть згадок про такі тексти.

Отже, відсутність сучасних подіям джерел про «київський похід Гедиміна» не є випадковістю – це прояв системної відсутності власних писаних джерел з раннього періоду існування Великого князівства Литовського.

Ілюзорні «подробиці»

Також захисники «Ірпінської битви» часто пишуть: оповідання в цілому неприйнятне, але в ньому є окремі подробиці, котрі можна прийняти.

Ніяк не можна їх прийняти!

Розглянемо **географічні назви** з процитованого вище оповідання БПЛ:

Жемайтія, Володимир [на Волині], Луцьк, Брянськ, Берестя, Овруч, **Житомир**, Київ, Переяслав, Ірпінь, Білгород [на Ірпіні], Вишгород, **Черкаси**, Канів, Путивль, **Сліповрод**, Литва, Рязань.

(Карту я уже один раз умістив, тут не повторюю).

Всі назви, окрім виділених півжирним, відомі з давньоруського часу і не становлять ніякої приватної власності автора БПЛ. Існували ці назви до Гедиміна, за Гедиміна й після Гедиміна – що в цьому є особливого?

Сумніватись у тому, що назви *Жемайтія*, як і *Литва*, були відомі у Вільні завжди – теж не випадає.

Назви *Житомир* та *Черкаси* автор БПЛ запозичив з «Діянь Вітовта» (за моїм поділом – епізоди 20, 25).

Залишається *Сліповрод* – назва, котра зустрічається у письмових джерелах від кінця 14 до початку 16 ст., але за якою, здається, не стоїть ніякого населеного пункту. Безспірно, що є річка такої назви, і хтось колись подумав, що могло би бути й одноіменне містечко (ну, як місто Москва на ріці Москва, або місто Смотрич на ріці Смотрич). І від того запису це «містечко» пішло жити своїм паперовим життям, цілком незалежним від життя реального. Навіть у далеко пізніші часи, у 18 ст., коли ця територія була заселена значно густіше – ніякого «містечка Сліпорода» ми не знаємо.

Власні імена людей в нашому оповідання, як я вже пояснював, насмикані з Галицько-Волинського літопису, але «розсипані» по князівських столах у цілком довільний спосіб, так, як здалось доцільним автору БПЛ. Оскільки столів не було

багато, так само як імен, то при розсипанні кульок-імен по лунках-столах деякі кульки могли потрапити в такі лунки, як у Галицько-Волинському літописі. Ці співпадіння – чисто випадкові, і їм не можна надавати ніякого значення.

З цієї ж причини виникають і анахронізми в іменах князів, котрі не були сучасниками Гедиміна.

Так само великим анахронізмом є склад війська Гедиміна, – а саме, відсутність будь-якого його складу. Все, що ми знаємо про воєнні дії Литви в 14 ст., показує: кожна значніша виправа здійснювалась силами **коаліції** литовських князів. Великий князь на той час не мав такої влади, щоб просто **наказати** своїм підданим йти в похід – він мусив **домовлятись** зі своїми союзниками, принаймні з числа найсильніших князів. Вітовт, вибираючись походом на Ворсклу в 1399 р., змобілізував аж 50 князів, частина з яких була, напевно, його слугами «до розказу», але з деякими, принаймні зі своїми двоюрідними братами, він мав домовлятись.

Уявлення, що правитель держави є одноособовим верховним вождем, а при особистій участі в поході – головним командиром, є реальністю 16-го ст., ніяк не 14-го. В 16-у столітті відбувається і поділ функцій між правителем і головним командиром його війська – гетьманом. Природно, що у Стрийковського в нашому оповіданні вже діють *гетьмани*, без яких автор кінця 16 ст. не міг уявити собі війни. В часи написання БПЛ гетьмани були ще новим явищем, тому в БПЛ Гедимін всім командує сам.

Ще один анахронізм противники «Ірпінської битви» слушно добачають в умовах, на яких кияни піддаються Гедиміну: «штобы от них отчизны их не отнимал» (БПЛ-9). Ця фраза відповідає добі «земських привілеїв» Великого князівства Литовського і розвитку приватної власності (отчин), тобто знову є реалією 16 ст., але не часу Гедиміна.

Слід також розуміти різницю між методом писання ддокументального твору і твору художнього. Документальний твір починається з визбирування крупинок інформації з документів, і тільки потім автор намагається з’єднати ці крупинки у зв’язний текст. Тобто маємо тут **індуктивий метод** – від окремих деталей до цілісного тексту.

Художні твір завжди пишеться **дедуктивним методом** – від загальної ідеї до її втілення у конкретному тексті. Якщо в процесі писання тексту автору вдалося примостити якісь крупинки конкретних знань про предмет – добе, якщо не вдається або цих крупинок просто немає – проживемо і без них. Але твір буде написано будь-що-будь, за будь-яких умов. Удалось Івану Франку примостити у своєму творі реальне село Тухлю і реальну річку Опір – добре, але звідси випливає тільки, що Тухля існувала в чати Франка, у 2 половині 19 ст., і бла йому відома. але з цього ніяк не випливає, що Тухля існувала в 1241 році (перша згадка в документах – 1397 р.). А Стрийковському, як ми бачили, не владось примостити всі подробиці оповідання БПЛ – Лит1Л, і теж нічого, якість фантазії від цього не постраждала.

Таким чином, подробиці оповідання БПЛ або не містять нічого характерного саме для доби Гедиміна, або відповідають реаліям часу написання оповідання, початку 16 ст.

Тенденція твору

В часі написання БПЛ Велике князівство Литовське програло поспіль три війни Москві і втратило значні території на сході та південному сході. На заході, попри «унію» Литви з Польщею, від самого 1386 року не припинялись спроби поляків захопити Волинь, котрі увінчались успіхом в 1569 р., на Люблінському унійному сеймі.

Поки Велике князівство Литовське було сильним, воно могло володіти своїми землями й не журиться питанням законності / незаконності цього володіння. Але коли держава почала очевидно слабшати, з’явилась потреба ідеологічного обгрунтування цього володіння: «Це – наше, нам є за що воювати».

«Баснословний початок Литви» був відповіддю на цей та інші виклики Литві з боку сильних агресивних сусідів. Там було показано (у спосіб, прийнятий у 16 ст.), що Литва є стародавньою державою, котра походить безпосередньо від Римської імперії, і відвоювала свої землі від Русі й татар тоді, коли її сусідів ще не існувало.

Отже, одна з провідних ідей БПЛ – землі Великого князівства Литовського належать до Вільни **по праву завоювання** – праву, котре й досі є основою міжнародного права.

Але автор БПЛ не був Гуго Гроцієм і не формулював права своєї держави у вигляді абстрактних тез. Він був літератором, белетристом (на сучасну мірку – автором історичного роману) і проводив свою думку через приклади успішних битв литовців з татарами та руськими князями. Всі вони були вигадані, але у справі ідеологічної роботи це навіть краще, ніж битви реальні.

В цій серії успішних для Литви битв стоять і битви з володимирським та київським князями.

Друга ідея, закладена в «київському поході» – Литва перемагає в ньому руських князів. В дійсності їх не існувало, але автору БПЛ вони були потрібні – і вони з’явились (на папері, ясна річ). Отже, Велике князівство Литовське виступає спадкоємцем по Київській Русі – а зовсім не Москва, яка теж планувала захоплення цих земель під гаслом спадкоємності від Київської Русі.

Можливо, була ще й третя ідея – автор БПЛ наказав Гедиміну з Києва повернутись до Литви, а не йти завойовувати Чернігів та Сіверщину. «Завоювати» на папері ці землі було легко – нітрохи не складніше, ніж виграти «Ірпінську битву». Але ці землі на час написання БПЛ уже були захоплені Москвою, і згадувати про них, можливо, було незручно: «Як же так? Гедимін ці землі завоював, а ми вміємо тільки програвати війни і втрачати території?» Але з точки зору позитивізму ми не можемо робити рішучих висновків з того, що в тексті чогось нема.

Важливою наскрізною ідеєю БПЛ є ідея литовської шляхти, котра під пером автора отримує римські корені та є давнішою за князів. За поняттями 16 ст. це означало, що шляхті належало перше місце в державі. І ця ідея не висловлена у вигляді абстрактнію теоретичної формули, а проведена через згадки про діяльність шляхетських родів – перш за все Гаштольдів, а також Гольшанських.

Слід погодитись з думкою О. Русиної, що автор БПЛ наказав Гедиміну віддати владу в Києві міфічному Міндовгу Гольшанському, сконструйованому з імені старорежимного Міндовга 13 ст. (ім'я запозичене з Галицько-Волинського літопису) та історичного роду князів Гольшанських, які справді правили Києвом як литовські намісники.

Слід знати, що в 16 ст. рід Гольшанських поділився на дві гілки. Старша з них була православною і мала титул Гольшанських-Дубровицьких. Князь Юрій Іванович Дубровицький помер у 1536 році, а його сини Януш (київський воєвода у 1542 – 1544 рр., до речі; † 1549 р.), Володимир (справця Київського воєводства у 1543 р.; † 1545 р.) та Семен (посад не займав; † 1556 р.) дітей не мали, і так ця гілка до середини 16 ст. вигасла.

Засновник молодшої гілки князь Олександр Юрійович зрадив православ'я і перейшов на католицтво, за що отримав нагороду – посаду віленського каштеляна. Він помер у 1511 р., у тому ж році померли його сини Януш та Юрій (київський воєвода у 1508 – 1511 рр.). Останній син Олександра – Павло – став католицьким ченцем і теж не залишився без нагороди. Він став луцьким католицьким єпископом (у 1507 р., у віці сімнадцяти років!), а від 1536 року зайняв впливову, почесну й матеріально вигідну посаду віленського єпископа – найвищої духовної особи Великого князівства Литовського. Помер він у 1555 році, і на цьому вигас весь колись славний рід князів Гольшанських.

Таким чином, у часі написання БПЛ (приймемо умовно 1530 рік) рід Гольшанських був представлений 4 особами: трьома синами князя Юрія Дубровицького та єпископом Павлом. З огляду на стремління князів Юрійовичів до посад у Київському воєводстві ідея традиційного зв'язку Гольшанських з Києвом була приємна саме їм. Натомість католицький єпископ Павло, котрого в історіографії пропонували на роль ініціатора написання БПЛ, міг мати від цього лише гонор.

Втім, ми не знаємо, чи відіграло оповідання БПЛ якусь практичну роль у службовій кар'єрі Януша й Володимира Гольшанських, так само як не вміємо зважити реальну роль гонору (судячи з числа панегіриків, написаних у 16 – 17 ст., вона була немала). Може бути й так, що автор БПЛ зовсім не мав на думці прислужитись якомусь конкретному представнику роду Гольшанських, а просто підстелив перед ними соломки, маючи для цього гарну нагоду.

Отже, тенденція БПЛ в цілому – литовський патріотизм, який прецінь залишився без практичного ужитку через те, що Литва не мала свого правителя, котрий мав би

узяти цю ідеологему на озброєння. Твір так і не був надрукований аж до середини 19 ст., а кілька рукописних примірників не вплинули на загальну ситуацію.

Безпідставна фантазія

В чому ж причина стійкості вигадок автора 16 ст., чому все нові й нові покоління докторів історичних наук падають жертвами цієї містифікації?

На **першому місці** тут треба поставити загальний закон, виразно сформульований ще Джамбатісто Віко (1668 – 1744) у його трактаті «Основи нової науки про загальну природу націй» (1725): при викладі історії ум людини не терпить порожнечі, і як не має чим її заповнити, неодмінно заповнює будь-якими фантазіями.

І справді, коли ми відкидаємо в історії наших «темних віків» одну вигадку за другою, то що ж залишається? «Історія мідян темна й незрозуміла»? «Ми знаємо тільки те, що ми нічого про це не знаємо»?

Відверті фантазії та правдоподібні баснословія в таких умовах виступають як рятівні протези, котрі скріпляють пошарпане й понівечене тіло «історичного процесу», надають йому вигляд «безперервності», дозволяють «з'єднати початки та кінці» і подати видимість логічної послідовності там, де для цього немає ніяких реальних підстав.

Не випадково в зібраній вище хрестоматії переважають загальні (часто багатотомні) праці, котрі дають погляд на події взагалі, з космічної висоти; натомість досить мало таких праць, де було б основно розібрано одне конкретне питання. А оцих конкретних монографій треба спочатку написати десятки й сотні, щоб потім якийсь геній зміг розплавити всю цю масу уже сконцентрованого історичного знання і подати узагальнену картину. Узагальнення, які подаються до нашого часу, значною мірою спираються на фантазії й тому є незадовільними.

На **другому місці** треба поставити історіографічну традицію. Завжди простіше повторити своїми словами те, що вже написано раніше, ніж думати самому і самому заглиблюватись у пошук і аналіз першоджерел. При заглибленні можна витратити дуже багато часу на з'ясування окремих деталей, а термін подачі монографії до друку (або захисту дисертації) між тим невпинно наближається. Що його робити? Farewell analysis, welcome rewriting! Набік з аналізом, хай живе переписування!

На **третьому місці** варто поставити особливість методики розглянутих вище праць. Ми бачили, що автори дуже багато зусиль поклали на (безуспішне) з'ясування загальної політичної ситуації у східній Європі і постійно намагалися підперти «похід на Київ» розмовами про те, що «Гедимін у цей час міг здійснити такий похід» та / або «хан Узбек у цей час не міг перешкодити Гедиміну зробити такий похід».

Звідси випливають і постійні – постійно провальні – спроби «уточнити» хронологію «походу», в яких рішуче твердження «це могло статись тільки до 1322 року, а ніяк не у 1323 році» перебивається не менш рішучим «це могло статись тільки

1323 року, а ніяк не раніше». Усі ці міруквання є чисто суб'єктивними, і кожен новий автор, який з ними виступав, мав обов'язок розбити всіх попередніх авторів, які виступали з іншими думками. Але ніхто з розглянутих авторів систематично цим не займався у сподіванні, що всі читатимуть тільки його, а не помітять ніякої суперечності з іншими авторами.

В усіх таких міркуваннях логіка дослідження перевернута догори дригом: замість того, щоб з'ясувати вірогідність «оповідання про похід» і на цій підставі будувати загальну картину, наші автори з числа прихильників «походу» намагаються підперти його іншими даними, тим самим у непрямий спосіб перекреслюючи джерельну вартість оповідання БПЛ. Виходить, що з нього самого ми нічого певного дізнатись не можемо.

Але визнання **можливості** для когось зробити похід (чи неможливості для когось дати відсіч) ще ніяк не означає **реальності**такого походу. На кожному кроці політичного життя кожного правителя перед ним розкривається дуже багато можливостей, і лише мізерна частина з них реалізується (точніше, приймається до виконання).

Тому роботи оборонців «Ірпінської битви» є хибними з методичної точки зору: уявлення про загальну політичну ситуацію поставлені попереду аналізу текстів, і впливають на визнання пізнього тексту – джерелом, в той час як правильний метод полягав би у протилежному: від джерел до загальних оцінок політичного розвитку.

На **четвертому місці** серед причин довіри до БПЛ можна поставити нерозмежованість науки та поезії в царині історії. У давніх греків серед дев'яти муз були такі, що спеціально опікувались епічною, ліричною, любовною та гімнічною поезією, трагедією та комедією, а от музу Кліо призначили опікуватись історією, не уточнивши при цьому, чи це має бути історичний роман, чи документальна наука.

До середини 19 ст., як ми бачили, в нашій темі панував перший підхід: історія – це частина художньої літератури. Історик мав оповісти про події минулого цікаво і захоплююче, правдивість не була тут пріорітетом. Правдоподібність, переконливість яскравого оповідання були й основою поняття «правдивості»: якщо я вірю, що так воно було – значить, так воно й було.

Від середини 19 ст. почалися спроби створити з історії науку на основі виявлення джерел, їх критики, співставлення та інших прийомів наукового дослідження. Певний час (у 2-й половині 19 ст.) новий підхід здобував собі все більше прихильників як серед авторів, так і серед читачів, але потім цей прогресивний рух припинився, історія стала «політикою, оберненою в минуле», белетристикою з її суб'єктивізмом, але без таланту й яскравих образів.

Сучасна історіографія нашої теми, як ми бачили, є вінегретом з «наукового підходу», «політики, оберненої в минуле» та «ради красного словца не пожалею и отца», адепти яких пишуть свої твори, слушно не звертаючи уваги на представників

інших напрямків: «Надоело говорить и спорить…», все одно ніхто нікого ні в чому не переконає.

Це є виразною ознакою занепаду історії як науки, котра так і не зуміла дистанціюватись від белетристики і вибороти собі незалежну територію в умах людей.

Нарешті, на **п'ятому місці** можна поставити цензурні та патріотичні міркування. Щодо цензури – в нашій дрібній темі, дуже далекій від сучасності, слідів її втручання побачити не можна. Коли хто й публікував якісь дурниці, то це було виключно тому, що він сам був дурний, а не тому, що цензура йому наказала виступити дурнем.

Патріотичні міркування – поставити пам'ятник «Ірпінській битві» чи там відсвяткувати її ювілей – походять від людей некомпетентних. Якщо ставити пам'ятник Гедиміну за те, що він побив предків сучасних українців в 14 ст., то чому не поставити пам'ятника більшовицькому командиру Муравйову, який побив українців у 1918 році? Троцькому – в 1919 р. ? Пілсудському – в 1920 році? Гітлеру – в 1941 році? Чому, питаю я, Гедиміну – можна, а їм – не можна?

В історії України ми бачимо, що наші предки не раз терпіли поразки, і ми мусимо про них пам'ятати; але додавати до реальних поразок ще й міфічні, а потім **святкувати**, пускати на їх честь фейєрверки – це вже така дурість, котру не можна виправдати ані невіглаством, ані патріотизмом.

Висновки

1. Період правління Гедиміна у Великому князівстві Литовському відносно непогано висвітлено у джерелах, написаних в той час у Польщі, Тевтонському ордені, північно-східній Русі, а також у самій Литві. Всі вони одностайно мовчать про «похід Гедиміна на Волинь та Київ».

2. Докладне оповідання про цей похід було написано з нуля в 1530-х роках у Вільні – в складі статті «Баснословний початок Литви», поставленої на початку «Литовського» літопису. Ця стаття має безперечні літературні достоїнства і заповнює порожнечу в питанні – як Литва з маленького князівства на Німані перетворилась на велику державу.

3. Попри це, стаття «Баснословний початок Литви» є вкрай тенденційною (в дусі литовського патріотизму) та повністю некомпетентною. Ні один поданий у ній конкретний епізод історії Литви не підтверджується іншими джерелами. Це стосується й такої частини статті, як оповідання про «похід на Волинь та Київ».

4. Автор статті, написаної через два століття після правління Гедиміна, не знав про нього геть нічого, окрім імені, узятого з давнішого «Вітовтового» літопису. В жодній частині значної території Великого князівства Литовського не зафіксовано ніяких усних переказів про Гедиміна. Писемність у Литві в часи Гедиміна ледве почала поширюватись (послання Гедиміна), і в такому суспільстві не можна

припускати створення якихось письмових оповідань. Ані переказів, ані записаних оповідань не знав уже автор «Повісті про Вітовта» в кінці 14 ст., не знали їх і пізніше.

5. Всі пізніші тексти про «похід на Волинь та Київ» походять з цього єдиного джерела.

6. Оповідання про «похід на Волинь і Київ» було сильно перероблено М. Стрийковським і надруковано в 1582 р. в його хроніці. Там оповідання значно розширене за рахунок власних вигадок Стрийковського, додано вигадане ним «датування».

7. Від кінця 16 до середини 19 ст. в історичній літературі поширювались скорочені версії оповідання М. Стрийковського, зі спробами нових «датувань» цієї «події». Від кінця 18 ст. почали проявлятись слабкі сумніви у вірогідності цього оповідання.

8. Вирішальний внесок у розвінчання оповідання про «похід на Волинь та Київ» як пізньої фантазії належить українським вченим Д. Зубрицькому (1855 р.), В. Антоновичу (1878 р.), М. Грушевському (1891 р.), П. Клепацькому (1912 р.), Ф. Сушицькому (1918 р.), О. Русиній (1994 р.). В цих роботах сформульовано й перевірено незаперечні докази пізнього і фантазійного походження цього оповідання, котре не має жодного стосунку до реалій 14 ст. Ці висновки були сприйняті вченими Польщі, Білорусії, Росії.

9. Думка, буцімто дане оповідання є повністю правдивим або принаймні містить зерна істини, в наш час не може бути прийнятною.

10. Певне пояснення (але не виправдання) такої помилкової позиції може полягати в тому, що людський розум не терпить порожнечі й вимагає відповіді – хоча б ілюзорної – на запитання, котре хвилювало вже автора 16 ст.: як Литва придбала величезні території в східній Європі? Певну роль у підтримці авторитету даного міфу відіграє любов істориків до переписування попередніх текстів замість самостійного аналізу та методична помилка (розгляд і оцінка політичної ситуації ставиться попереду аналізу джерел, і вірогідність текстів визначається на підставі бачення політичної ситуації).

11. Отже, оповідання про «похід на Волинь і Київ» може служити джерелом для суспільно-політичної думки Великого князівства Литовського 16 ст. та для історії літератури. В дійсності такого походу не було.